

วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย © ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๔

บทความวิจัย

หลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนไทย คนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์

บทความนี้จะทำการวิเคราะห์วิชาพระพุทธศาสนาที่พบในหลักสูตรการศึกษา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435 – พ.ศ. 2544 โดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนที่ 1 วิเคราะห์อัตราส่วนการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ส่วนที่ 2 คือการวิเคราะห์เนื้อหาและความมุ่งหมายในการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา และส่วนที่ 3 จะทำการวิเคราะห์

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์ในทั้ง 3 ส่วนนี้ไปพร้อมๆ กัน สำหรับการกล่าวถึงรายละเอียดของเนื้อหาวิชา อัตราส่วน รวมถึงความมุ่งหมายของหลักสูตรการศึกษาในปีต่างๆ จะไม่นำการอ้างอิงมาประกอบ เพราะได้อ้างอิงมาแล้วในบทก่อนๆ (ในงานวิจัยเล่มสมบูรณ์) แต่ถ้าในบทก่อนไม่ได้กล่าวถึงจึง

จะนำมาอ้างอิงในบทนี้ สำหรับส่วนที่ไม่ได้อ้างอิงในบทนี้สามารถดูรายละเอียดของเนื้อหาในบทที่ผ่านมาได้ การวิเคราะห์หลักสูตรการศึกษาปีต่างๆ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2435 – พ.ศ.2452

หลักสูตรการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2435 – พ.ศ.2452 นั้นตรงกันกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งระบบการศึกษาในยุคนี้มีการระบุความมุ่งหมายในแต่ละวิชาอยู่บ้าง แต่ไม่มีการระบุวัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายของหลักสูตรไว้อย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ดีความมุ่งหมายรวมในหลักสูตร

การศึกษาปีต่างๆ สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้ ในปี พ.ศ. 2435 สามารถสรุปใจความได้ว่า รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ให้ราษฎรได้รับประโยชน์จากการศึกษาทั่วหน้ากัน เพื่อนำไปใช้ในการประกอบอาชีพ พ.ศ. 2438 เพื่อเป็นการทุนบำรุงการเล่าเรียนวิชาให้เจริญ พ.ศ. 2448 เพื่อขยายความรู้ของนักเรียนให้สูงขึ้น พ.ศ. 2452 เพื่อขยายการศึกษาให้กว้างขวางและเน้นการส่งเสริมอาชีพให้แก่ราษฎรอีกด้วย¹

จากข้อมูลในประวัติศาสตร์พบว่าเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในยุคนี้คือ การที่ประเทศไทยถูกคุกคามด้านอาณาเขตจากการล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจตะวันตกคือประเทศฝรั่งเศส และอังกฤษ โดยประเทศไทยต้องสูญเสียดินแดนถึง 6 ครั้ง คือนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2431 ประเทศไทยเสียดินแดนสิบสองจุไทย และหัวพันทั้งห้าทั้งหกให้แก่ฝรั่งเศส พ.ศ. 2435 เสียรัฐกะเหรี่ยงและไทยใหญ่ให้อังกฤษ พ.ศ. 2436 กรณีพิพาท ร.ศ.112 เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส พ.ศ.2446 เสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง พ.ศ. 2449 เสียมณฑลบูรพาให้ฝรั่งเศส และพ.ศ. 2451 เสียหัวเมืองมลายูทั้ง 4 ให้อังกฤษ² ดังนั้นการศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวจึงมีวัตถุประสงค์หลักประการหนึ่ง คือนอกจากจะเป็นการให้ความรู้แก่ราษฎรเพื่อให้มีความรู้ในการประกอบอาชีพแล้ว วัตถุประสงค์อีกประการหนึ่งก็เพื่อการสร้าง ความมั่นคงให้แก่ประเทศชาติ วุฒิชัย มูลศิลป์ ได้กล่าวในประเด็นนี้ไว้ดังนี้ว่า

“ความเห็นประการหนึ่งของกลุ่มเจ้านาย และข้าราชการที่จะทำให้สามารถรักษาชาติบ้านเมืองไว้ได้ก็คือ การที่ข้าราชการต้องมีความรู้เกี่ยวกับเลข ภาษาหนังสือ เป็นพื้นฐานและมีความประพฤติดีด้วย”³ กล่าวคือ หลักสูตรการศึกษาในช่วงเวลานั้นให้ความรู้ต่างๆ แก่ประชาชนก็เพื่อให้ประชาชนมีความรู้เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับประเทศชาติจากการรุกรานโดยประเทศมหาอำนาจนั่นเอง อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปีการศึกษา พ.ศ.2435 เป็นต้นมา แม้ว่าวัตถุประสงค์หลักของการศึกษาในประเทศ ในขณะนั้นคือเพื่อการป้องกันประเทศชาติจากการล่าอาณานิคมก็ตาม แต่การให้ความสำคัญกับวิชาพระพุทธศาสนา คือวิชาธรรมจารีนั้นคิดเป็นอัตราเฉลี่ยร้อยละ 7.27 ในปี พ.ศ. 2435 ร้อยละ 3.7 ในปี พ.ศ.2438 และร้อยละ 15.04 ในปี พ.ศ. 2448 ถือว่ามีอัตราที่ค่อนข้างสูง และในปี พ.ศ. 2452 มีอัตราการเรียนวิชาธรรมจารีร้อยละ 14.28 สำหรับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของวิชาธรรมจารีในช่วงต้นนี้ กล่าวคือตั้งแต่หลักสูตร ปี พ.ศ. 2435 – 2448 เนื้อหาวิชาและความมุ่งหมายของวิทยายังมีอิทธิพล

¹ พรเพ็ญ ปทุมศิริ, *วิวัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา* (ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

² ธนาภิต, *9 พระราชประวัติรัชกาลและพระบรมราชินี* (กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, 2542), หน้า 221.

³ วุฒิชัย มูลศิลป์, *เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษา สมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7* (กรุงเทพฯ: บริษัทเลิฟแอนด์ลิฟเพรส จำกัด, 2541), หน้า 87.

ของแนวคิดพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมอยู่มาก กล่าวคือมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระพุทธคุณ ธรรมของอุบาสก กุศลกรรมบถ 10 เบญจศีล เบญจธรรมและความประพฤติ เป็นต้น

ในขณะที่หลักสูตรปี พ.ศ. 2452 นั้นเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาหลักสูตรไป ซึ่งก็เป็นข้อสังเกตว่าแม้หลักสูตรการศึกษาในช่วงต้นนี้จะมีหลักสูตรที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมแต่ก็เป็นหลักสูตรที่เน้นเกี่ยวกับความประพฤติในเบื้องต้นคือเรื่องศรัทธาในพระพุทธคุณและเรื่องศีล เป็นหลัก ทั้งนี้สาเหตุหลักประการหนึ่งคือ ผู้ที่มีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือการศึกษาของประเทศชาติในขณะนั้นได้แก่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และคณะสงฆ์ได้รับเป็นฐานะในการช่วยเหลือการศึกษาของชาติตั้งแต่ปี พ.ศ.2441 – พ.ศ.2445 โดยที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริให้วัดทำหน้าที่เป็นโรงเรียน ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะประหยัดงบประมาณ ทั้งในด้านสถานที่และบุคลากร ดังมีพระราชดำริที่ประกาศในคราวนั้นดังนี้

ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระอารามทั้งปวง ย่อมเป็นสถานที่เล่าเรียนศึกษาอยู่แต่เดิมแล้ว สมควรที่จะจัดการทำนุบำรุงให้เป็นการศึกษาเจริญ แลมันคงยิ่งขึ้นจึงได้ทรงอาราธนา พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรงเป็นพระธุระที่จะจัดการเล่าเรียนในวัดตามหัวเมือง ตลอดพระราชอาณาจักร ทัวไปทุกพระอาราม ให้พระสงฆ์เจ้าอาวาสในวัดนั้นๆ พึงบังคับบัญชา พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ในการที่จะทรงบังคับให้จัดการอย่างหนึ่งอย่างใด ทุกสิ่งทุกประการ แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้ทำนุบำรุงอุดหนุนให้การดำเนินไปโดยสะดวกเพื่อให้การเล่าเรียนในหัวเมืองเจริญรุ่งเรือง แฝ่ไพศาลไปตลอดทั่วพระราชอาณาเขต ประกาศมา ณ วันที่ 11 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก 117 เป็นวันที่ 10958 ในรัชกาลปัตยุบันนี้”⁴

แม้ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จะทรงช่วยเหลือการศึกษาของชาติตามประกาศที่ปรากฏในปี พ.ศ. 2441 – 2445 ก็ตาม แต่ในความเป็นจริงแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้มีบทบาทในหลักสูตรการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2435 ดังปรากฏว่าหนังสือที่ทรงนิพนธ์ได้เป็นหนังสือหลักในการเรียนวิชาธรรมจริย ในหลักสูตรปี พ.ศ. 2435 ดังนี้ “ในการที่จะสอนธรรมจริยนั้น ครูจึงมีความระวังอธิบายให้รู้จักพุทธคุณ อธิบายในสิ่งที่จริงโดยง่ายที่ครูเห็นสมควรจะสอนให้เด็กพอเข้าใจได้ง่าย แลสอนสังคหะโรวาทสูตร อุปาสะกะปฏิบัติตามแบบเทศ ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอฯ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์ขึ้นไว้”⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงมีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับการจัดการหลักสูตรการศึกษา โดยเฉพาะวิชาพระพุทธศาสนา เพราะคณะสงฆ์ในยุคต้นนั้น ได้ให้ความช่วยเหลือทางด้านการศึกษาเป็นอย่างดี การที่คณะสงฆ์ได้ให้ความช่วยเหลือในด้านการศึกษานี้ถึงกับทำใหัรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำรัสขอขมาสงฆ์ดังนี้

⁴ ประวัติมหาวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 97 – 99.

⁵ ร่างกฎที่ 1 เรื่องพิทักษ์การศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ร.ศ. 111 (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

ได้ทอดพระเนตรเห็น เห็นการตลอดแล้ว มีความพอพระราชหฤทัยเป็นอันมาก ทรงขอลูกแกะโทษที่ได้ทรง
 นึกดูหมิ่นอยู่ในพระราชหฤทัย แต่มิใช่จะทรงดูหมิ่นพระพุทธรูปเจ้าแลพระธรรมที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดง และ
 พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติถึงความบริสุทธิ์แล้ว การที่ตรัสนี้เฉพาะพระสงฆ์ธรรมคาถาผู้เรียนคัมภีร์วิปัสสนาธุระ เล่าสวด
 มนต์ ส่วนแต่หาสุขเฉพาะตัว พวกเรียนคัมภีร์เรียนก็หวังจะรู้เฉพาะตัว รู้แล้วไม่คิดสั่งสอนให้เป็นคุณประโยชน์
 แก่ผู้อื่นโดยเต็มอุตสาหะ นับว่าหาสุขเฉพาะตัวอยู่แล้ว พวกเรียนวิปัสสนาธุระยิ่งมากกว่านั้น พวกเล่าสวดมนต์
 มากเป็นที่สุด ได้ทรงดูหมิ่นอยู่ในพระราชหฤทัยดังนี้ บัดนี้ได้ทอดพระเนตรเห็นการที่ได้จัดขึ้นทั่วถึง ทรงเห็นว่า
 พระเถระานุเถระทั้งหลายผู้เป็นกรรมการ พ้นจากข้อที่ได้ทรงดูหมิ่นนั้นแล้ว ทรงขอลูกแกะโทษ การที่ได้จัดขึ้นนี้มีคุณ
 แก่พระพุทธศาสนาเป็นเกียรติยศแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีประโยชน์แก่ประชุมชนตั้งแต่
 พระองค์เองลงไป ขอพระเถระานุเถระทั้งหลาย จงมีอายุอยู่ช่วยกันจัดการสืบต่อไป ⁶

นอกจากการที่คณะสงฆ์โดยเฉพาะสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จะมีส่วนสำคัญในการจัดการเรียนวิชา
 พระพุทธศาสนาแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ก็ทรงให้ความสำคัญแก่การเรียนวิชา
 พระพุทธศาสนาถึงกับมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ดังมีความต่อไปนี้

เรื่องการศึกษานี้ ขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเงาของการศึกษาในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่การ
 ข้างวัด อีกประการหนึ่งการสอนศาสนาในโรงเรียน ทั้งในกรุงและหัวเมืองจะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิติกไปว่าเด็ก
 ชั้นหลังจะห่างเหินศาสนา จนเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้จะถือว่าเหมือนอย่างทุกวันนี้ คนที่ไม่รู้
 อะไรก็มีมาก ต่อไปภายหน้า ถ้าเป็นคนที่ไม่เรียนคงจะประพฤติดีกว่าคนที่ไม่ได้เล่าเรียนนั้นหาถูกไม่ คนที่ไม่มี
 ธรรมเป็นเครื่องดำเนินตาม คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้น้อยก็โกงไม่ค่อยคล่องหรือโกงไม่สนิท ถ้ารู้
 มากก็โกงมากขึ้น และโกงพิสดารมากขึ้น การที่หัดให้รู้อ่านอักขรวิธีไม่เป็นเครื่องหัดให้คนดีและชั่ว เป็นแต่ได้วิธี
 ที่สำหรับจะเรียนความดี ความชั่วได้คล่องขึ้น จึงเห็นว่าถ้ามีหนังสืออ่านสำหรับโรงเรียนที่บังคับโรงเรียนต้องสอน
 กัน แต่ให้เป็นอย่างใหม่ ๆ ที่คนจะเข้าใจง่าย ๆ และเป็นความประพฤติของคฤหัสถ์ ชั้นต่ำ ๆ ขึ้นได้จะเป็นประโยชน์
 มาก หนังสือเช่นนี้เสมออธิบายธรรมจักษุก็ยิ่งสูงอยู่ ต้องให้เป็นหนังสือชาวบ้านมาก ๆ ขึ้น และวังอย่าให้มีขีด
 แลถ้ามีคำสำหรับครูสอบถาม เช่น ศิล 5 ถามว่าอะไรเป็นองค์ที่ 1 ที่ 2 เป็นต้น ซึ่งให้เด็กต้องจำไว้ในใจในคำซึ่ง
 เป็นหัวข้อเช่นนั้นได้จะเป็นการดี ⁷

การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้ทรงเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการจัดการศึกษานี้เองย่อมส่งผลต่อการ
 เรียนการสอน รวมถึงเนื้อหาวิชาธรรมจารี ซึ่งถือว่าหลักสูตรการศึกษาในยุคนั้นเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนา
 ที่เป็นรูปแบบจากส่วนกลาง โดยคณะธรรมยุติกนิกาย เป็นหลัก ดังที่พระไพศาล วิสาโล ได้แสดงความเห็นไว้
 ดังนี้

⁶ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 65 – 66.

⁷ เรื่องเดียวกัน , หน้า 88 – 89.

องค์ผู้พนธจึงไม่เห็นว่าเป็นจะต้องรู้เรื่องที่ลึกซึ้งเกินกว่าประโยชน์ปัจจุบัน คงเพราะเหตุนี้ด้วยกรรมงหลักธรรมสำคัญ เช่น ไตรลักษณ์ หรืออริยสัจ 4 จึงไม่ได้รับการกล่าวถึงในแบบเรียนศีลธรรมที่พระองค์ทรงแต่งขึ้นสำหรับใช้สอนในโรงเรียนต่างๆ ยิ่ง ปฏิจสุมุปาบท และอิทัปปัจจยตาด้วยแล้วไม่ต้องพูดถึงเลย คงมีแต่เบญจศีล เบญจธรรมเท่านั้นที่ได้รับการเน้นย้ำมากกว่า ดังเห็นได้จากหลักสูตรสำหรับโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นแม่แบบของโรงเรียนต่างๆ ในเครือของมหาวิทยาลัย ในหมวดศาสนามีการสอนเพียงแค่ความประพฤติ คิทธิปฏิบัติ และ ธรรมจริยาเพียงเบญจศีล^๘

ด้วยเหตุนี้เนื้อหาของหลักสูตรการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในยุคต้นนี้ จึงมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเบญจศีล และเบญจธรรม ดังที่ปรากฏ เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ และคณะธรรมยุติกนิกายได้มีอิทธิพลต่อการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก นอกจากนี้โลกทัศน์ในการมองพระพุทธศาสนาของพระองค์เอง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากรัชกาลที่ 4 ในสมัยที่กระแสของวิทยาศาสตร์ถาโถมเข้าสู่ประเทศไทยย่อมมีผลต่อเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนา ดังที่พระไพศาล ได้แสดงความเห็นในประเด็นดังกล่าวสืบเนื่องไว้ดังต่อไปนี้

ในยุคของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสนี้เองที่พุทธศาสนาแบบเหตุผลนิยม (ภายใต้โลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์) ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวทรงริเริ่มไว้ได้แพร่ขยายไปอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน ... อิทธิพลของเหตุผลนิยมที่ทำให้พุทธศาสนา ถูกลดทอนจนเหลือแค่โลกียธรรมหรือเน้นแต่ประโยชน์ปัจจุบัน เห็นได้ชัดยิ่งขึ้นในงานเขียนของพระองค์ทั้งยังปรากฏในหลักสูตรและตำราเรียนของพระองค์ ตัวอย่างที่เด่นชัดคือ นวโกวาท โดยเฉพาะหมวดคิทธิปฏิบัติ หรือธรรมสำหรับคฤหัสถ์ ในหนังสือเล่มนี้ธรรมว่าด้วยปรมัตถะหรือประโยชน์ชั้นสูงสุดถูกตัดทิ้งไป คงเหลือแต่ประโยชน์อีก 2 ประเภทคือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ในปัจจุบัน) และสัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์ภายหน้า)^๙

อาจกล่าวได้ว่าหลักสูตรการศึกษาในช่วงต้นของรัชกาลที่ 5 คือ พ.ศ.2435 — 2448 นั้น วิชาพระพุทธศาสนาได้รับอิทธิพลจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และคณะสงฆ์ที่มีส่วนช่วยในการศึกษาของชาติ ทำให้วิชาพระพุทธศาสนาได้มีโอกาสอยู่ในระบบการศึกษาของชาติและยังสามารถดำรงความสำคัญแก่สังคมไทยอยู่ได้ ซึ่งแท้จริงแล้วอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ซึ่งผ่านวัดและคณะสงฆ์นั้นมีผลต่อการศึกษาของชาติมาช้านานแล้ว แม้ว่าหลักสูตรในยุคนี้จะมีหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมในระดับต้น เช่นเบญจศีล เบญจธรรม และมุ่งเน้นหลักธรรมเพื่อบรรลุถึงทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ เพียงเท่านั้นก็ตาม แต่ก็ยังกล่าวได้ว่าเป็นหลักสูตรที่ยังมีความเป็นพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมอยู่มากกว่าหลักสูตรการศึกษาในปี

^๘ พระไพศาล วิสาโล, *พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสิดศรี — สฤษดิ์วงศ์, 2546), หน้า 28.

^๙ เรื่องเดียวกัน ,หน้า 27 — 28.

ต่อไป คือในหลักสูตรการศึกษา ปี พ.ศ. 2452 ในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 และส่งผลสืบเนื่องไปถึงหลักสูตรการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

การปฏิรูปประเทศด้านต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 และการต่อสู้กับการล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจ ซึ่งก็เป็นปัจจัยซึ่งกันและกันนั้น ย่อมส่งผลกระทบต่อการศึกษาดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่สิ่งหนึ่งที่สำคัญซึ่งผู้ปกครองในยุคนั้นสามารถจะทำได้ดีในภาวะเหตุการณ์บ้านเมืองเป็นเช่นนี้ ก็คือการสร้างรัฐชาติขึ้นมาด้วยระบบการศึกษา ซึ่งจากเนื้อหาหลักสูตรวิชาจรรยาที่เป็นวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในปีการศึกษา พ.ศ.2452 นี้ เป็นต้นไป สืบเนื่องจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 วัตถุประสงค์และเนื้อหาของวิชาจรรยามีวัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายให้ผู้เรียนมีความอ่อนน้อมถ่อมตน เชื่อฟังผู้ใหญ่ สมควรแก่ที่เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสืบไป เป็นต้น ซึ่งเป็นการปรับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของวิชาพระพุทธศาสนาให้มีผลต่อการสร้างทัศนคติในการเป็นพลเมืองที่ดีของชาติที่กำลังก่อตัวอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และแนวคิดในเรื่องนี้จะยิ่งเด่นชัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่จะเน้นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อความจงรักภักดีต่อรัฐชาติมากกว่าที่จะมุ่งเน้นหลักธรรมเรื่องศรัทธาหรือศีลเช่นในอดีต ในประเด็นดังกล่าว วิทยุ วิศวกรรม ได้แสดงความเห็นไว้ว่า

ถ้าเราพิจารณาหลักสูตรและแบบเรียน เราจะพบว่ารัฐบาลได้กำหนดให้มีการสอนหลายวิชา ซึ่งมีส่วนที่จะอบรมจิตใจและทัศนคติของเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของระบอบการปกครองที่กำลังใช้อยู่คือระบอบราชาธิปไตย และให้เป็นกำลังที่จะสร้างเอกภาพให้แก่รัฐประชาชาติที่กำลังก่อตัวขึ้น ทัศนคติสำคัญๆ ที่รัฐบาลต้องการปลูกฝังให้แก่เด็กเรียนก็ได้แก่ความรักชาติ ความสำนึกในความเป็นชาติไทย ความมีวินัย การเสียสละ การเชื่อฟังคำสั่งและความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์”¹⁰

ดังนั้นนับตั้งแต่หลักสูตรการศึกษาในปี พ.ศ.2452 เป็นต้นจนถึงหลักสูตรการศึกษาในรัชสมัยของรัชกาลที่ 6 นั้นจะเป็นหลักสูตรการศึกษาที่มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาธรรมในวิชา พระพุทธศาสนาเพื่อให้สอดคล้องกับอุดมคติต่างๆ ของรัฐในขณะนั้น เช่น ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และคตินิยม เป็นต้น ซึ่งจะได้กล่าวถึงในส่วนต่อไป

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2454 – พ.ศ.2464

วัตถุประสงค์หลักของหลักสูตรการศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2454 – พ.ศ.2464 นี้ก็เช่นเดียวกันที่ยังไม่มีการระบุจุดมุ่งหมายอย่างชัดเจน แต่มีจุดมุ่งหมายในแต่ละวิชา แต่อย่างไรก็ดีสามารถสรุปความได้ว่าในปี พ.ศ. 2454 นั้นหลักสูตรมีความมุ่งหมายให้ราษฎรทุกคนมีความรู้อย่างต่ำระดับมูลศึกษา ซึ่งเป็นความรู้ที่พอสมควรแก่สภาพและมีอาชีพติดตัวเมื่อจบการศึกษาแล้ว ส่วนหลักสูตรปี พ.ศ.2456 มีความมุ่งหมายเพื่อแก้ความ

¹⁰ วิทยุ วิศวกรรม, *ปรัชญาการศึกษาไทย 2411 – 2475* (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 33.

นิยมในการเป็นเสมียน กับมุ่งให้ราษฎรเห็นตามความสำคัญ และมีความรู้ความสามารถในวิชาสามัญ จนนำไปประกอบอาชีพในท้องถิ่นได้ และ ในปี พ.ศ.2464 มีความมุ่งหมายเน้นในเรื่องอาชีวศึกษา¹¹

ในปี พ.ศ.2454 อัตราการเรียนวิชาจรรยา คือ ร้อยละ 8 ในชั้นมูล ร้อยละ 4.85 ในชั้นประถม และร้อยละ 4.46 ในระดับมัธยม ปี พ.ศ.2456 มีอัตราร้อยละ 4.5 ในระดับประถมศึกษา ร้อยละ 4.66 ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และร้อยละ 3 ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และปี พ.ศ.2464 มีอัตราการเรียนร้อยละ 4.75 ในระดับประถมศึกษา ร้อยละ 4.4 ในระดับมัธยมต้น และ ร้อยละ 2.83 ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ตามลำดับ อัตราการเรียนวิชาจรรยาในช่วง ดังกล่าวจึงลดลงกว่าหลักสูตรในปีก่อนๆ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าสังคมไทยในช่วงนั้นเริ่มเห็นคุณค่าของวิชาจรรยาน้อยลง ซึ่งอาจจะเกิดจากการที่ระบบการศึกษาในยุคนั้นเน้นวิชาต่างๆ ที่เป็นไปเพื่อการสร้างความเจริญในประเทศก็เป็นได้ ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้ตรัสไว้ดังนี้

เพราะเหตุกรรมศึกษาสิ่งสำคัญไปเสีย ไปเข้าใจผิดเห็นเสียว่าสอนให้รู้หนังสือ คิดเลข ทำบัญชีได้ก็พอแล้ว ที่แท้คนโบราณท่านกล่าวไว้ว่าปากเป็นเอก เลขเป็นโท หนังสือเป็นตรี ความชั่วดีเป็นตรา นี่ก็เห็นได้ว่าความชั่วและความดีนั้นจะไปเปรียบอะไรไม่ได้ต้องยอมยกให้เป็นตรา คือใครทำดีหรือทำชั่วก็ได้แก่ตัวของผู้นั้นเอง เมื่อได้ประทับตราลงไปแล้ว จะเปลี่ยนแก้ไขอย่างไรไม่ได้เป็นอันขาด ดวงตราเป็นอย่างไรก็ต้องปรากฏลายประทับตราอย่างนั้น ข้อนี้เป็นข้อสำคัญมาก เพราะฉะนั้นจึงต้องฝึกฝนกันมาให้เหมาะสมเสียตั้งแต่เล็ก ๆ กรรมศึกษาบัดนี้ก็รู้สึกแล้ว จึงได้คิดสอนจรรยาให้มากขึ้น ผลของจรรยาที่สอนนั้นก็คงจะเห็นได้มากขึ้นทุกที¹²

ดังนั้นจากพระราชดำรัสดังกล่าวประกอบกับข้อมูลทางสถิติจึงสามารถสรุปได้ว่าการลดอัตราการเรียนวิชาจรรยาลงเป็นเพราะกรมศึกษาธิการเห็นความสำคัญในวิชาจรรยาน้อยลงกว่าแต่ก่อนด้วยเหตุที่ต้องการมุ่งให้ผู้เรียนนั้นมีความรู้เกี่ยวกับวิชาที่สามารถนำไปประกอบอาชีพได้ตามวัตถุประสงค์ของหลักสูตรที่ได้ตั้งไว้ อย่างไรก็ตามเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาหรือจรรยานี้ได้ถูกตีความ และอธิบายเนื้อหาหลักธรรมใหม่ให้เป็นไปตามความนิยมของรัฐบาลในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้เอง ที่ในหลักสูตรการศึกษาได้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาธรรมหลายประการให้เป็นไปเพื่อการสร้างความจงรักภักดีต่อประเทศชาติที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขอย่างชัดเจน เช่นในหลักสูตรปี พ.ศ.2454 วิชาจรรยามีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินที่ดี และมีการเน้นเนื้อหาการเรียนการสอนให้มีความรักชาติภุมิ และจงรักภักดีต่อ

¹¹ พรเพ็ญ ปทุมศิริ, *วิวัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา* (ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

¹² จมื่นอมรรตวรักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), *พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, 2513), หน้า 104 – 105. อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, *เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษา สมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7* (กรุงเทพฯ : บริษัทเลิฟแอนด์ลิฟเพรส จำกัด, 2541), หน้า 155.

พระมหากษัตริย์ และมีการสอนหลักธรรมให้มีความกตัญญู สุภาพอ่อนน้อม เชื่อฟังคำสั่งสอน เป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นปัจจัยให้การสอนเรื่องต่างๆ ข้างต้นนั้นสำเร็จไปพร้อมๆ กันได้ด้วยดี ดังเช่นเนื้อหาของหนังสือธรรมจริยาในปี พ.ศ.2457 ได้กล่าวไว้ว่า

นอกจากบ้านเรือนและโรงเรียนซึ่งเป็นที่เล็กน้อยนี้ยังมีที่ใหญ่ๆ ที่เรารักมากกว่าบ้านเรือนและโรงเรียนอีก คือบ้านเมืองของเราที่เรียกว่าเมืองไทย หรือประเทศสยาม จงจำไว้ว่าเมืองไทย อยู่่าลิม เพราะเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของเรา ต้องรักให้มากๆ ต้องรักมากกว่าบ้านที่เราอยู่ และต้องรักมากกว่าโรงเรียนที่เราเรียน นอกจากญาติพี่น้องและเพื่อนซึ่งเป็นแต่คนเล็กน้อย ยังมีผู้อื่นที่เรารักมากกว่านั้นขึ้นไปอีก คือพระเจ้าแผ่นดินของเรา และคนไทยเราด้วยกันหรือเรียกว่าชาติของเรา เพราะเราเกิดมาเป็นไทยด้วยกัน เป็นพวกเดียวกัน เป็นชาติเดียวกัน พูดภาษาเดียวกัน จะไม่ให้เรารักกัน และช่วยเหลือกัน มากกว่าที่เรารักชาติอื่นๆ ที่เป็นคนต่างชาติดังภาษาอย่างใดได้ ถ้าใครจะเอาความไม่จริงมาแก้งัดเตือนว่า เมืองไทยเป็นเมืองไม่ดีเช่นนั้นๆ หรือพระเจ้าแผ่นดินของเราไม่ดีเช่นนั้นๆ ให้เราได้ยินต่อหน้า เราจะไม่ฟังไม่ได้เป็นอันขาดเพราะมันแทงปลาบเข้าไปในหัวใจ รวากับใครเอามีคมีคมมาแทง มันให้รู้สึกเจ็บใจแค้นใจ และแสบร้อนใจเป็นอย่างยิ่ง¹³

ในปี พ.ศ.2454 นี้เองที่เกิดเหตุการณ์คณะก่อการ ร.ศ.130 โดยคณะทหารและพลเรือน โดยมีร้อยเอก ขุนทวยหาญพิทักษ์ (นายแพทย์เหล็ง ศรีจันทร์) เป็นหัวหน้าคณะ คณะนี้เป็นคนรุ่นใหม่หัวก้าวหน้า และไม่พอใจการปกครองแบบเก่า ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย อันมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ และมีระบบรัฐสภาทำหน้าที่ในการบริหาร แต่แผนการปฏิวัติต้องประสบความล้มเหลว เพราะความลับเกิดรั่วไหลไปถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พวกก่อการทุกคนจึงถูกจับ¹⁴ และในปีเดียวกันนี้เองที่รัชกาลที่ 6 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง “กองเสือป่า” ด้วยเป้าหมายที่จะให้ข้าราชการพลเรือนเข้ารับการฝึกอบรม โดยมุ่งเน้นทางด้านจิตใจให้เป็นผู้มีความรักชาติ มีมนุษยธรรม และความเสียสละ การเสือป่านั้นนอกจากจะเป็นการพัฒนาบุคคลแล้ว ยังทรงมีจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับการรักษาดินแดนของประเทศ ทรงสอนยุทธวิธีเบื้องต้นและทรงนำไปซ่อมรบที่นครปฐม และราชบุรี เป็นประจำ¹⁵

เหตุการณ์กบฏ ร.ศ.130 หรือ พ.ศ.2454 นั้นได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายประการ การที่หลักสูตรในปี พ.ศ.2454 นี้เน้นเรื่องความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ รวมถึงการก่อตั้งกองเสือป่าที่ดีล้วนสัมพันธ์กัน ในแง่ที่ว่าเป็นการสร้างพลเมืองให้มีความจงรักภักดีต่อชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์นั่นเอง ด้วยเหตุนี้หลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลักสูตรการศึกษา จึงถูกตีความใหม่ให้เป็นไปในเรื่อง

¹³ พระยาธรรมศักดิ์มนตรี และพระอนุกิจวิธูร, *ธรรมจริยา เล่ม 2* (พระนคร, โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2457), หน้า 95 – 96.

¹⁴ ธนาภิต, *9 พระราชประวัติรัชกาลและพระบรมราชินี*, หน้า 259.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

จงรักภักดีต่อสถาบันชาติและพระมหากษัตริย์ โดยที่การอธิบายหลักธรรมให้เป็นไปตามแนวความคิดแบบชาตินิยมและการทำให้พลเมืองยึดมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์นี้ ได้ปรากฏชัดอย่างยิ่งในสมัยนั้น โดยผู้ที่มีส่วนสำคัญได้แก่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งประมุขสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้ และได้ทรงมีบทบาทในเรื่องการอธิบายธรรมให้เป็นไปตามคติชาตินิยม และความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ อันสืบทอดต่อมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 ตอนปลาย ดังมีข้อความต่อไปนี้

บ้านเมืองอันหนึ่งก็เปรียบเหมือนร่างกายของเราร่างหนึ่งเหมือนกัน ศรีษะก็เปรียบเหมือนพระเจ้าแผ่นดิน ชาติเป็นไม่ได้ จำเป็นต้องมีแท้ เพราะคนเราจำต้องมีที่มุ่งหมายด้วยกันทุกๆ คน ต่อมาคือหัวใจ ปอด ตับ ก็เปรียบด้วยเสนาบดี สมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมืองเป็นลำดับลงมา ตลอดจนถึง ผม ขน เล็บ เปรียบด้วยราษฎร¹⁶

อย่างไรก็ดีในหลักสูตรการศึกษา ปีถัดมา คือ พ.ศ.2456 หลักธรรมที่สอนในวิชาจริยานั้นได้ถูกเปลี่ยนเนื้อหาให้มีความเป็นชาตินิยมมากขึ้น โดยเฉพาะจุดมุ่งหมายของวิชาจริยาที่ถูกระบุว่าเพื่อกล่อมเกล้า อธิชาศัยให้ต้องลักษณะเสือป่ามากยิ่งขึ้น ถึงกับมีวิธีการสอนด้วยวิธีของลูกเสือคือให้ทำจริง ๆ ควบคุมกันเป็นกองเป็นหมู่ ใช้แผ่นทองและหนังสือเป็นเครื่องรางวัลและลงโทษ ดังนั้นเนื้อหาของวิชาจริยานั้นจึงได้มีการกล่าวไว้ในหลักสูตรว่าควรอาศัยพระศาสนา และพระบรมราชาภาพปลุกใจเสือป่าเป็นเครื่องชักจูง และในส่วน of เนื้อหานี้เองที่หลักธรรมที่ไม่ใช่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม เช่น ความมองอาจกล้าหาญ และความมรยัสต์ จึงถูกเน้นย้ำในหลักสูตรเพิ่มเติมขึ้นไปอีก นอกจากการปลูกฝังความรักชาติภูมิ และความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ หลักธรรมบางประการจึงได้ถูกตีความใหม่ให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐในขณะนั้น เช่น หลักธรรมเรื่องความกตัญญูต่อบุคคลก็ได้อธิบายความตั้งแต่บิดามารดา ครูอาจารย์ จนถึงพระมหากษัตริย์ ตลอดจนหมู่คณะและบ้านเมือง เป็นต้น ดังปรากฏในหนังสือธรรมจริยาตอนหนึ่งว่า

เมื่อเด็ก ๆ โตขึ้นมีความรู้มากขึ้นก็จะทราบว่าผู้มีคุณใหญ่ยิ่งของเรานั้น นอกจากบิดามารดาครูอาจารย์ อันมีอยู่อีกผู้หนึ่งคือพระเจ้าอยู่หัวของเรา ในเวลานี้มีเพียงให้ทราบไว้ว่าท่านเป็นผู้บำรุงศาสนาของเรา และเป็นผู้บำรุงเราคนไทยทั้งหมดด้วยกันให้อยู่เย็นเป็นสุข จึงควรนับถือว่าท่านเป็นผู้มีคุณอันประเสริฐยิ่ง ... เมื่อได้ทราบแล้วว่า พระเจ้าอยู่หัว บิดามารดา ครูอาจารย์เป็นผู้มีคุณแก่เราอย่างประเสริฐ เราจึงขอตักเตือนในที่สุดนี้ว่าให้คิดถึงคุณของท่านเสมอ เมื่อโตขึ้นคงจะเห็นได้เองว่ามีโอกาสที่จะตอบแทนคุณท่านได้อย่างไร ในเวลาเมื่อยังเป็นเด็กอยู่ก็จงอุสาคำนับกราบไหว้ท่านนึกถึงพระเดชพระคุณของท่านไว้ในใจเสมอจะได้ชื่อว่าป็นเด็กมีกตัญญู และเป็นเด็กดีได้ขั้นหนึ่ง¹⁷

¹⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พระดำริและพระโอวาทเกี่ยวกับการพระศาสนา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 63.

¹⁷ พระยาธรรมศักดิ์มนตรี และพระอนุกิจวิธูร, *ธรรมจริยา เล่ม 2* (พระนคร, โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2457), หน้า 74 – 76.

นอกจากนี้หลักธรรมเรื่องความมัยยัสถ์ซึ่งมิได้เป็นหลักธรรมที่สำคัญหรืออาจจะเรียกได้ว่าไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกมากนักก็ได้ถูกนำมาเน้นย้ำในหลักสูตรทั้งนี้สาเหตุประการหนึ่งซึ่งทำให้หลักธรรมนี้ปรากฏในวิชาจรยาปี พ.ศ.2456 และ พ.ศ.2464 นั้นได้แก่ภาวะวิกฤตการณ์ด้านเศรษฐกิจอันเกิดตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 และช่วงต้นรัชกาลที่ 6 ได้เกิดภาวะฝนแล้งและน้ำท่วมติดต่อกันหลายครั้ง คือเกิดน้ำท่วมในปี พ.ศ.2451 และ พ.ศ.2454 เกิดภาวะฝนแล้งในปี พ.ศ.2453 และเกิดน้ำท่วมใหญ่ปีมะเส็ง พ.ศ.2460 และต่อมาเกิดฝนแล้งติดต่อกันเป็นเวลา 3 ปีคือปี พ.ศ.2461 – พ.ศ.2463 จากสภาพดินฟ้าอากาศดังกล่าว ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ทางด้านผลผลิตข้าวในปี พ.ศ.2462 ถึงกับรัฐบาลต้องห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศในปี พ.ศ.2463 ทำให้ขาดดุลการค้าถึง 81 ล้านบาท (ขณะที่ปกติจะเกินดุล 40 ล้านบาท) ละทุนสำรองเงินตราต่างประเทศลดลง วิกฤตการณ์นี้ได้ส่งผลกระทบต่อจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7¹⁸

สำหรับเนื้อหาวิชาจรยาในปี พ.ศ.2464 นั้นมีเนื้อหาและวัตถุประสงค์ต่างๆ ใกล้เคียงกับหลักสูตรปี พ.ศ.2456 การที่เนื้อหาวิชาจรยาในปี พ.ศ.2464 มีเนื้อหาเป็นเช่นนี้สาเหตุหลักประการหนึ่งที่น่าจะมีความเกี่ยวข้อง และมีอิทธิพลกับหลักสูตรคือการที่ประเทศไทยได้เข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ 1 กับฝ่ายสัมพันธมิตรเมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2460 และได้ประกาศสงครามกับประเทศเยอรมนี และ ออสเตรีย – ฮังการี ในวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ.2460 ภาวะของสงครามโลกในครั้งนั้น จึงน่าจะมีส่วนสำคัญในการที่ทำให้หลักสูตรมีเนื้อหา ซึ่งเป็นไปเพื่อการสร้างชาตินิยมและลักษณะของเสือป่ามากขึ้น เช่นความกล้าหาญ การเห็นประโยชน์หมู่คณะมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว ดังที่ปรากฏในหลักสูตรการศึกษา ปี พ.ศ. 2464 นี้ สำหรับแนวคิดที่มีการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อมาตอบสนองกับแนวคิดเรื่องชาตินิยม ตลอดจนการทำสงครามนั้น มีปรากฏเนื้อหาในเทศนาเสือป่าของรัชกาลที่ 6 บางส่วน ซึ่งได้มีการกล่าวถึงหลักธรรมกับการเป็นทหาร หรือการรบเพื่อประเทศชาติ เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ส่วนผู้ที่กระทำการในหน้าที่นี้กรบ บางคนเขาก็กล่าวว่าประพฤติอยู่ในทางธรรมไม่ได้อยู่เองแล้ว โดยเหตุที่กิจธุระโดยตรงซึ่งจะต้องกระทำก็คือการฆ่าคน ซึ่งเป็นของผิดด้วยศีลองค์ที่หนึ่งของพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว แต่แล้ว เพราะฉะนั้นนักรบก็เป็นอันถือศีลไม่ได้อยู่เองแล้ว ข้อนี้ผู้ที่แลดูพระพุทธศาสนาโดยผิวเผินๆ ชอบหยิบยกเอามาพูด และชาวเราที่แสดงตนเป็นพุทธศาสนิกชนก็พลอยอ้ออกกับเขาไปด้วย แท้จริงพระพุทธเจ้าของเราย่อมทรงเข้าพระทัยอยู่ดีว่าการป้องกันชาติบ้านเมืองเป็นความจำเป็นโดยแท้ และผู้ที่มีหน้าที่กระทำการเช่นนั้นจะนับว่าเป็นบุคคลที่ประกอบการเลี้ยงชีพโดยไม่ชอบธรรมนั้นหาไม่ได้ ข้อที่ควรอ้างเป็นพยานได้มีอยู่หลายประการ เพียงพอที่จะแสดงให้เห็นได้ว่า การรบเพื่อป้องกันชาติบ้านเมืองไม่เป็นข้อที่พระพุทธองค์ทรงห้ามปรามเลย ... แท้จริงความประสงค์ที่พระพุทธองค์ทรงห้ามการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้น คือทรงหวังตัดความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน

¹⁸ ธนาภิต , 9 พระราชประวัติรัชกาลและพระบรมราชินี, หน้า 274.

โดยใช้กำลังหรือเครื่องประหารข่มเหงผู้ซึ่งขัดใจ แต่จะได้ทรงมุ่งให้กินความไปถึงการต่อสู้ป้องกันตัว หรือป้องกันชาติบ้านเมืองก็หาไม่ได้ เพราะฉะนั้นผู้ที่เข้าใจว่าคำที่เป็นทวารแล้วก็เหมือนเป็นผู้ที่จำเป็นต้องอยู่ภายนอกพระพุทธศาสนาแล้ว ดังนั้นว่าเข้าใจผิดเป็นอันมาก การประพฤติดนอยู่ในศีลในธรรมไม่ขัดแก่การเป็นทวารเลย¹⁹

การที่มีการตีความหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อให้สอดคล้องกับคติชาตินิยม จนถึงเพื่อให้การเป็นทวารเพื่อปกป้องอธิปไตยของชาติบ้านเมืองเป็นสิ่งที่ชอบธรรมนั้น ไม่ได้เป็นเพียงแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 ที่ปรากฏในเทศนาเสือป่า ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการศึกษาเท่านั้น แม้สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เองก็ได้ทรงแสดงธรรมในเรื่องพระพุทธศาสนากับการรับใช้ชาติในหลายแห่ง ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการปกป้องชาติบ้านเมืองว่าเป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนายอมรับ ดังข้อแสดงธรรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าที่ตรัสไว้ดังนี้

ต่อไปพวกนายทหารและพวกพลทหารทั้งหมดมีจำนวน 1,600 คน พร้อมกันมาเฝ้าที่กลางสนาม ประทานพระโอวาทด้วยเรื่องให้คนนิยมเป็นทหาร และมีเมตตากรุณา มีความอดทน มีความเพียร ความกล้า ทรงชักพระพุทธเจ้าเมื่อจวนตรัสรู้ขึ้นเป็นตัวอย่าง และให้ตั้งอยู่ในระเบียบบังคับบัญชาของทหาร มีสติสัมปชัญญะ มีปัญญา และความไม่ประมาทอันเป็นข้อสำคัญ ทรงยกเวลาทำสงคราม ถ้าประมาทเลินเล่อแม้ในครู่เดียว อาจถึงความพินาศได้ ในที่สุดทรงแสดงว่า ธรรมในพระศาสนาพวกทหารก็ต้องใช้เหมือนกัน เป็นแต่ให้รู้จักผ่อนผันใช้ตามภูมิของตน ก็อาจสำเร็จผลที่ประสงค์ได้²⁰

แนวพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ในเรื่องการสอนพระพุทธศาสนาให้เป็นไปเพื่อคติชาตินิยม นั้น ยังมีปรากฏอยู่อีกหลายแห่ง เช่นในพระลิขิตที่ทรงมีถึงพระราชมุนี เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2456 ว่า “ข้อที่ปรารถนาจะสอนให้คนรู้จักรักชาติ รักศาสนา รักพระมหากษัตริย์ แลรักบ้านเมืองนั้น ถูกทางแล้ว การสอนศาสนา ต้องให้ประโยชน์แก่บ้านเมืองด้วย แลเจ้าคณะทั้งหลายรับจะแนะนำให้พวกพระเข้าใจก่อน นี่ก็ถูกทาง อันผู้จะสอนคนอื่น ต้องเข้าใจในข้อที่ตนจะสอนนั้นดีก่อน”²¹

นอกจากนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้าเองได้ทรงมีพระดำริว่า การพระศาสนากับ อาณาจักรนั้นต้องสอดคล้องกันไปจึงจะดำรงอยู่ได้ด้วยดี ด้วยเหตุนี้การที่พระพุทธศาสนาจะต้องปรับตัวให้เข้ากับบ้านเมืองนั้นย่อมเป็นสิ่งที่ต้องทำ ดังปรากฏในพระลิขิตที่มีถึงพระครูสุวรรณศรีวิสุทธิ อุดมคณาจารย์ เจ้าคณะเมืองนครสวรรค์ ดังนี้

¹⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทศนาเสือป่า* (กรุงเทพฯ: บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท.จำกัด, 2542), หน้า 58 — 59.

²⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ, *พระดำริและพระโอวาทเกี่ยวกับการพระศาสนา*, หน้า 54.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

ในแผนปกครอง ข้อ 11 กับข้อ 12 ที่ว่าสามเณรมีอายุครบกำหนด แลถูกเรียกเข้ารับราชการทหาร ถ้าไม่มีหนังสือยกเว้นให้เจ้าอาวาสส่งตัว แลคนอาศัยวัด มีอายุควรเสียเงินค่าราชการ เจ้านาที่จะเก็บ อย่าให้ขัดขึ้น ดังนี้
สั่งไว้สมควรแท้ อันการพระศาสนา ต้องเป็นไปกลมเกลียวกันกับการอาณาจักร ไม่เช่นนั้น ย่อมเป็นไปไม่สะดวกทั้งสองฝ่าย พระผู้ไม่ดำริห์โดยรอบคอบ มักจะเอาแต่ได้ฝ่ายตัวเท่านั้น เธอดำเนิการอย่างนี้ ถูกทางของฉัน”²²

แนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 และพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ในเรื่องการพระศาสนากับแนวคิดเรื่องชาตินิยมนี้เองที่ส่งผลอย่างยิ่งต่อระบบการศึกษา โดยเฉพาะเนื้อหาของวิชาจริยศึกษาในหลักสูตรการศึกษา ในช่วงที่ทั้งสองพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ เนื่องจากทั้งสองพระองค์เป็นประมุขสูงสุดของประเทศทั้งในฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรในขณะนั้น การที่ทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรมีความเห็นสอดคล้องกันเป็นอย่างดีในเรื่องพระพุทธรูปศาสนากับคติชาตินิยมนี้ ย่อมทำให้เนื้อหาพระพุทธรูปศาสนาในวิชาจริยศึกษาได้ถูกนำมาใช้เป็นไปเพื่อคติชาตินิยม ดังที่ปรากฏในหลักสูตรการศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าว

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2471 – พ.ศ.2480

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2471 เป็นหลักสูตรสุดท้ายก่อนที่ประเทศไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปศาสนาที่น่าสนใจ เช่น ปี พ.ศ. 2468 เริ่มพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ปี พ.ศ. 2471 กระทรวงธรรมการเพิ่มเติมหลักสูตรจริยศึกษาให้มากขึ้น และปี พ.ศ. 2472 ราชบัณฑิตจัดให้มีการประกวดหนังสือสอนพระพุทธรูปศาสนา²³ เป็นต้น รวมถึงการที่ รัชกาลที่ 7 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอน กรมธรรมการซึ่งได้แยกเป็นกรมอิสระ สมทบกระทรวงวัง มาขึ้นกระทรวงศึกษาธิการตามเดิม และให้เปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงธรรมการ โดยอาศัยเหตุผลว่า “การศึกษาไม่ควรแยกจากวัด” ตั้งแต่ต้น พ.ศ.2469²⁴ โดยโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงค์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพลุฒิชัยกร ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทั้งนี้เพราะพระองค์มีพระราชดำริว่า ในขณะที่อารยธรรมต่างชาติดำรงแผ่อิทธิพลเข้ามาในหมู่ประชาชนชาวไทย การศึกษาจึงไม่ควรแยกจากวัด พระพุทธรูปศาสนาจะเป็นที่พึงพอใจให้พุทธศาสนิกชนทั่วไป²⁵ บรรยายกาศต่างๆ ของพระพุทธรูปศาสนาเหล่านี้ย่อมจะทำให้การเรียนวิชาจริยศึกษาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนามีความตื่นตัว

²² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พระมหาสมณนิยมในการบริหารการคณะสงฆ์* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2533), หน้า 71 – 72.

²³ สิริวัฒน์ คำวันสา, *ประวัติพระพุทธรูปศาสนาในประเทศไทย* (กรุงเทพมหานคร: บริษัทจรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, 2542), หน้า 110 – 111.

²⁴ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, *เรื่องการศึกษา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2516), หน้า 25.

²⁵ ธนาภิต , *9 พระราชประวัติรัชกาลและพระบรมราชินี*, หน้า 340 – 341.

อย่างไรก็ดีหลักสูตรปี พ.ศ.2471 มีอัตราการเรียนวิชาธรรมในหลักสูตรนี้คิดเป็นร้อยละ 3.7 ในระดับมัธยมปลาย แม้จะไม่ใช่อัตราการเรียนที่สูง แต่อย่างไรเสียก็ยังถือว่ามีย่านจำนวนมากในระดับมัธยมปลาย เมื่อเทียบกับหลักสูตรที่ผ่านมา เพราะในบางปีนั้นระดับชั้นมัธยมปลายฝ่ายชายไม่มีการเรียนวิชาธรรมเลย เช่น ปี พ.ศ.2456 และ ปี พ.ศ. 2464 เป็นต้น แต่บรรยากาศที่ควรจะทำให้การเรียนวิชาพระพุทธศาสนามีประสิทธิภาพขึ้น ก็ไม่ได้ส่งผลกับเนื้อหาและวัตถุประสงค์การเรียนวิชาธรรม เนื่องจากในหลักสูตรปีนี้ไม่มีการระบุความมุ่งหมายของการเรียนวิชาธรรมไว้เลย และเนื้อหาที่ไม่ได้มีการมุ่งเน้นหลักธรรมใด ๆ ทั้งสิ้น แต่มีการกล่าวถึงเนื้อหาว่าให้สอนตามแนววิชาธรรมโรงเรียนนายร้อยทหารบก โดยครูผู้สอนต้องแบ่งเอาเองว่าข้อไหน บทไหน ควรจะสอนก่อนหรือหลัง และข้อไหนควรแบ่งสอนในปีที่ 7 หรือที่ 8 ของมัธยม และสำหรับนักเรียนที่เป็นพุทธศาสนิกต้องให้นักเรียนได้สวดมนต์ไหว้พระและฟังพระภิกษุเทศน์สัปดาห์ละครั้ง ยิ่งจัดให้มีในพระอุโบสถได้ยิ่งดี การนี้ต้องใช้เวลานานออกตารางสอน สำหรับผู้ที่มีหลักฐานแสดงว่าไม่ใช่พุทธศาสนิกไม่เป็นการบังคับ

การกำหนดหลักสูตรเช่นนี้ในแง่หนึ่งเป็นการแสดงความยืดหยุ่นของหลักสูตร แต่ถ้ามองอีกมุมหนึ่งคือความไร้ระเบียบในการจัดหลักสูตร และขาดมาตรฐาน รวมถึงการไม่มีพัฒนาการเนื้อหาหลักสูตร โดยเฉพาะวิชาธรรมทั้ง ๆ ที่บรรยากาศพระพุทธศาสนาโดยรวมในเวลานั้นมีความตื่นตัวมากขึ้น ทั้งนี้สาเหตุประการหนึ่งน่าจะเกิดจากการที่ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น ได้เกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้นในประเทศไทย ซึ่งได้ดำเนินมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 6 ดังได้กล่าวมาแล้ว หลังจากนั้นเป็นต้น แม้ว่าจะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแล้วก็ตาม แต่งบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการที่ได้รับคิดเป็นร้อยละ 3.6 ซึ่งนับว่าน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับกระทรวงกลาโหมและนครบาล ซึ่งได้เกือบร้อยละ 24 และร้อยละ 16 ตามลำดับ งบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการได้เกือบจะต่ำสุด ยกเว้นมากกว่ากระทรวงการต่างประเทศเพียงกระทรวงเดียว²⁶ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นไปได้มากกว่าจากสถานการณ์ดังกล่าวจึงทำให้กระทรวงศึกษาธิการในครั้งนั้นที่พระองค์เจ้าธานีนิวัติดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการอยู่ไม่สามารถทำอะไรได้มากไปกว่าที่เคยเป็น วุฒิชัย มูลศิลป์ ได้แสดงทรรศนะในประเด็นนี้ดังนี้

ในระยะที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงศึกษา ธิการนั้นดูเหมือนจะเป็นระยะที่โชคไม่อำนวยมากที่สุด ในประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยเรา ถ้าจะนึกถึงต้นไม้ที่ลงดินไว้ก็จะต้องกล่าวว่า “ฝนแล้ง” ดังนั้นการทำงานของพระองค์ท่าน ถ้าเพียงแต่พยายามทำในสิ่งที่ทำกันมาแต่เดิมให้ดำเนินการต่อไปได้และเร่งรัดให้ดีขึ้นบ้างก็เพียงพอแล้ว เพราะการริเริ่มโครงการใหม่ๆ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากนัก ถึงกระนั้น พระองค์ท่านก็พยายามทำอย่างเต็มความสามารถ เท่าที่สภาพการณ์จะอำนวย²⁷

²⁶ วุฒิชัย มูลศิลป์, *เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษา สมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7*, หน้า 172.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

อย่างไรก็ดีเพื่อให้เห็นภาพของการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในช่วงนั้น อาจพิจารณาได้จากหนังสือสอนพระพุทธศาสนาในเวลานั้น เช่นหนังสือศาสนคุณที่ได้รับพระราชทานรางวัลที่ 1 ในการประกวด ประจำปี พ.ศ. 2472 แต่งโดยหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิสกุล^{๒๘} ที่มีเนื้อหา 7 บทโดยมีเรื่องคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ศีลห้า คุณบุพการี คุณของศาสนา และคุณของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเนื้อหาบางส่วนก็ยังคงมีการแสดงถึงการตีความพระพุทธศาสนาให้เป็นสิ่งที่แสดงถึงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังที่ปรากฏในหนังสือศาสนคุณดังนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาโปรดฯ ให้พระราชวงศ์ และบุตรข้าราชการที่เป็นเด็ก ๆ เข้ามาเฝ้าในสมัยวิสาขมาสเพื่อจะได้ตามเสด็จในทางที่ดีที่ชอบโปรดเกล้าฯ พระราชทานตุ๊กตาแก่เด็ก ๆ ที่ยังไม่เข้าใจคำสอนได้ พอให้รู้ว่าเรามีพระพุทธเจ้าที่ดีที่เราจะต้องทำความดีตามและโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์หนังสืออย่างง่าย ๆ ในเรื่องพระพุทธศาสนาพระราชทานแจกให้แพร่หลาย เพื่อจะให้เด็กชาวไทยมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา การที่ทรง พระมหากรุณาแก่เด็ก ๆ ทั้งนี้ก็เพราะมีพระราชประสงค์จะให้เราเป็นคนดีต่อไปข้างหน้า เราต้องนึกถึงพระกรุณาคุณแล้วทำความดีให้ยิ่งขึ้น เพื่อให้สมกับพระกรุณานี้ให้จงได้ เราจึงจะเป็นผู้รู้จักพระคุณของท่านอย่างแท้จริง ... เด็ก ๆ คงเคยได้ร้องหรือเคยได้ยินเขาร้อง “เพลงสรรเสริญพระบารมี” มาแล้วแทบทุกคน การที่ร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีนั้นก็เพื่อจะเตือนใจเราเองให้รู้จักพระคุณของพระเจ้าแผ่นดินที่ท่านได้ทรงปกครองบ้านเมืองให้เราอยู่เป็นสุข เรารู้พระคุณท่านแล้วเราก็ถวายพระพรท่านให้ท่านมีความสุขเหมือนท่านได้ให้ความสุขแก่เรา^{๒๙}

อย่างไรก็ดี แม้ว่าการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในช่วงที่ผ่านมาจะสามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ของรัฐในการสร้างความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และความยึดมั่นในระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตยได้มาเป็นเวลานาน แต่หลังจากนั้นไม่นานก็ได้เกิดการปฏิรูปการปกครองขึ้นใน ปี พ.ศ. 2475 โดยคณะราษฎร ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยที่พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ วิชาพระพุทธศาสนาก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาและความมุ่งหมายไปเพื่อตอบสนองระบอบการปกครองแบบใหม่ โดยที่หลักสูตรการศึกษาที่เกิดขึ้นหลังจากการปฏิรูปการปกครองเป็นหลักสูตรแรกก็คือหลักสูตรการศึกษา ปี พ.ศ. 2480 มีความมุ่งหมายของหลักสูตรเพื่อมุ่งเน้นสามัญศึกษา และอาชีวศึกษา คือ องค์กร 3 แห่งการศึกษา ได้แก่ พุทธศึกษา จริยศึกษา และพลศึกษา^{๒๙} ทั้งนี้หลักสูตรดังกล่าวได้เกิดขึ้นหลังแผนการศึกษาแห่งชาติ 2 ฉบับคือ

^{๒๘} หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิสกุล ๑, *แบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กเรื่อง ศาสนคุณ* (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2500), หน้า 32 – 33.

^{๒๙} พรเพ็ญ พุ่มศิริ, *วิวัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา* (ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2475 และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2479 โดยที่จุดมุ่งหมายด้านจริยศึกษาในแผนการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ.2475 นั้นเพื่อให้มีการอบรมศีลธรรมอันดีงาม ส่วนแผนการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ.2479 นั้นเพื่อให้มีศีลธรรมอันดี³⁰

วิชาที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาซึ่งเดิมคือวิชาจรรยาได้เปลี่ยนชื่อเป็นวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม มีอัตราส่วนการเรียนคิดเป็นร้อยละ 3.57 ในระดับประถมศึกษา ร้อยละ 3.33 ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และร้อยละ 3.33 ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยส่วนของหน้าที่พลเมืองมีเนื้อหาให้รู้หน้าที่มีต่อครอบครัว หมู่คณะ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ และรัฐ ในขณะที่ส่วนของศีลธรรมนั้นได้มีการบรรจุเนื้อหาหลักธรรมใหม่ๆ ขึ้นมา ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับสภาพการปกครองที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น หลักธรรมเรื่องความซื่อสัตย์ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความมีน้ำใจนักกีฬา ความสุภาพอ่อนน้อม ความกตัญญู และความสามัคคี เป็นต้น

หลักธรรมเหล่านี้ทั้งหมดได้ถูกอธิบายความใหม่จากหลักธรรมเดิม และถูกขยายความมากขึ้นโดยให้ความเชื่อมโยงหลักธรรมเหล่านี้เข้ากับตนเอง หมู่คณะ ผู้บังคับบัญชา ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ โดยที่การเชื่อมโยงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับสิ่งต่างๆ ที่เพิ่มเติมมา เช่น รัฐธรรมนูญ เป็นต้นนั้นไม่ได้เป็นความหมายดั้งเดิมของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด แต่เนื้อหาของพระพุทธศาสนาได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดอุดมการณ์ทางความคิดในเรื่องรัฐธรรมนูญ เป็นต้น ซึ่งเป็นของใหม่ในสังคมไทยขณะนั้น ดังปรากฏว่ามีเกร็ดประวัติศาสตร์การเมืองเล่าไว้ว่า ในยุคเริ่มต้นของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ประชาชนบางกลุ่มในยุคนั้นยังไม่เข้าใจต่อความหมายของคำว่า “รัฐธรรมนูญ” กันมาก บางคนเข้าใจว่า “รัฐธรรมนูญ” เป็นชื่อลูกชายของนายพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนาผู้ซึ่งจะนำโซ่คล้องอันมหาศาลมาสู่ประเทศชาติ และประชาชนลูกศิษย์วัดบางคนไม่ยอมรับใช้ปรณินิบัติอาจารย์ของตน โดยอ้างสิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ หรือเด็กนักเรียนวัยรุ่นสตรีใคร่ไม่ยอมเข้าห้องเรียนเพื่อเป็นการทดลองใช้เสรีของประชาชน ไม่ยอมเชื่อฟังครูบาอาจารย์ ฯลฯ³¹

ด้วยเหตุนี้วิชาหน้าที่พลเมืองจึงเกิดขึ้นมาเพิ่มเติมควบคู่ไปกับวิชาศีลธรรม เพื่อเป็นการให้ความรู้ในเรื่องรัฐธรรมนูญ เป็นต้น รวมถึงเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบอบการปกครองแบบใหม่ เช่น ความรู้เกี่ยวกับสภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และศาล สิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม และการเลือกตั้ง เป็นต้น ส่วนเนื้อหาของศีลธรรมนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาธรรม และเพิ่มเติมหลักธรรมใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับระบอบการ

³⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, นายเลียง ไชยกาล กับกระทรวงศึกษาธิการ และแผนการศึกษาแห่งชาติ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2529), หน้า 35 – 41.

³¹ ธนาภิต, *ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย* (กรุงเทพฯ: ปิรามิด, 2545), หน้า 32.

ปกครองในขณะนั้น เช่น ความซื่อสัตย์ต่อหมู่คณะ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อหมู่คณะ ความกตัญญูต่องานที่ต่อหมู่คณะ ความสามัคคีของหมู่คณะ ซึ่งเป็นไปได้มากกว่า คำว่าหมู่คณะนี้น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากคำว่า “คณะราษฎร” ซึ่งเป็นผู้ก่อการในการเปลี่ยนแปลงการปกครองในยุคนั้นนั่นเอง

นอกจากการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาให้เข้ากับระบอบการปกครองแล้ว คณะราษฎรยังได้พยายามเชื่อมโยงพระพุทธศาสนาให้เข้ากับระบอบการปกครองด้วยวิธีการอื่นๆ อีกมากมาย เช่น ในปี พ.ศ. 2483 จอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งขณะนั้นมียศเป็นนายพันตรีหลวงพิบูลสงคราม ได้เสนอในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2483 เรื่องการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุเป็นอนุสรณ์แห่งการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเพื่อเชิดชูพระพุทธศาสนาเข้ากับประเทศชาติ ซึ่งเดิมจะให้ชื่อว่า “วัดประชาธิปไตย” แต่ภายหลังได้กึ่งพระศรีมหาโพธิ์และดินจากสังเวชนียสถาน และได้พระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งขุดพบ ณ มหาสถูปธรรมราชกะท่อนเดีย เพื่อเป็นสิริมงคล รัฐบาลจึงตั้งนามวัดใหม่ว่า “วัดพระศรีมหาธาตุ” ³² ดังนั้นจึงเห็นว่าการพยายามดังกล่าวล้วนเป็นการนำพระพุทธศาสนาให้เชื่อมโยงกับการปกครองอย่างชัดเจน

นอกจากนี้สาเหตุสำคัญในการที่ทำให้หลักธรรมต่างๆ ได้ถูกแปรเปลี่ยนความหมาย และเพิ่มเติมเนื้อหาบางประการที่ไม่ใช่หลักธรรมดั้งเดิมนี้ น่าจะมาจากสาเหตุหลายประการ เช่น รูปแบบการปกครองที่เปลี่ยนแปลงไป และความผันผวนของสถานการณ์บ้านเมืองในช่วงเวลาหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น ในปี พ.ศ. 2476 นายพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา นายพันโทหลวงพิบูลสงคราม และนายนาว่าโทหลวงศุภชลาศัย ได้ทำการยึดอำนาจการปกครองจากรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา และในปีเดียวกันนั้นเอง ได้เกิดกบฏบวรเดชขึ้น โดยการนำของนายพลเอก พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช กับ นายพลเอกพระยาศรีสิทธิสงคราม (ดิน ท้าวราบ) ฯลฯ เพื่อโค่นล้มรัฐบาลเพราะไม่เห็นด้วยกับอุดมการณ์และการดำเนินงานของคณะราษฎร กับอ้างสาเหตุอื่นๆ เช่น คณะรัฐมนตรีปล่อยให้มีการดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ และรัฐบาลนำหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) กลับเข้ามาเพื่อดำเนินการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ จากความผันผวนของสถานการณ์บ้านเมืองเหล่านี้เอง จนในที่สุดได้ส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2477 รัชกาลที่ 7 จึงได้ทรงตัดสินพระทัยสละราชสมบัติ และหลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2478 ก็ได้เกิดกบฏนายสิบ ซึ่งในการก่อการครั้งนี้มีผู้ถูกประหารชีวิตเป็นครั้งแรก คือ ส.อ.สวัสดิ์ มะหะหมัด เพราะไม่รับสารภาพ ³³

เหตุการณ์ความไม่สงบของบ้านเมืองเหล่านี้ ย่อมส่งผลแก่ความมั่นคงของรัฐในขณะนั้น โดยเฉพาะในภาวะที่ประเทศเพิ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ไม่นาน เหตุการณ์ดังกล่าวย่อมทำให้ผู้มีอำนาจสูงสุดในการ

³² คณินันต์ จันทบุตร, *การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528), หน้า 162.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41 – 59.

บริหารประเทศขณะนั้นคือพลเอกพระยาพลพลพยุหเสนา ต้องทำการแก้ไขสถานการณ์บ้านเมืองให้เกิดความปกติรวดเร็ว และยาวนานที่สุด ดังนั้นวิธีแก้ไขประการหนึ่งที่ทำให้ผลรวดเร็วและถาวรที่สุดประการหนึ่งก็คือการปลูกฝังจิตสำนึกใหม่ด้วยการศึกษา โดยการให้ความรู้กับประชาชนเกี่ยวกับเรื่องการปกครองแบบใหม่ และความรู้ที่ตนเองย่อมจะเป็นไปเพื่อให้ประชาชนที่ได้รับการอบรมนั้นมีความเรียบร้อยปกครองง่ายตามระบอบการปกครองแบบใหม่ คือระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งการศึกษาย่อมเป็นสิ่งที่สามารถทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้อย่างไม่ยากนัก เพราะการศึกษาถือเป็นเครื่องมือประการหนึ่งของรัฐในการที่จะใช้เพื่อผลในการปกครองประชาชน ดังที่ วิทยุ วิทยุเทศาภิบาล ได้กล่าวไว้ว่า

ในโลกสมัยใหม่(หรือบางแห่งในโลกสมัยโบราณ) การศึกษามีบทบาททางการเมืองสำคัญอันหนึ่งคือการเตรียมคนเข้าสู่ระบบการปกครองที่พึงปรารถนา หากรัฐบาลเห็นว่าระบอบการปกครองที่กำลังใช้อยู่เหมาะสมแล้วรัฐก็จะใช้ระบบการศึกษาอบรมเยาวชนให้มีลักษณะสอดคล้องกับระบอบนั้นหากรัฐบาลกำลังจะเปลี่ยนการปกครองรัฐบาลก็จะกล่อมเกลาคคนให้ไปทางนั้นยิ่งในกรณีของรัฐเป็นองค์กรเดียวที่มีอำนาจจัดการศึกษา บทบาทของรัฐด้านนี้ก็ยังปรากฏชัดเจนขึ้น³⁴

ด้วยเหตุนี้หลักสูตรธรรมดั้งเดิมในพระพุทธศาสนา หรือหลักสูตรในพระพุทธศาสนาแบบใหม่ที่ถูกเพิ่มเติมหรือดัดแปลงที่สอดคล้องกับระบบการปกครองแบบใหม่ก็ตาม จึงได้ถูกนำมาใช้ในหลักสูตรการศึกษาและถูกขยายผลอย่างมากมายในหลักสูตรการศึกษาปีดังกล่าว ทั้งนี้วัตถุประสงค์ก็เพื่อให้รัฐสามารถปกครองประชาชนได้สะดวกขึ้น อันจะนำมาซึ่งความปกติสุขของบ้านเมืองได้อย่างรวดเร็วและยาวนานมั่นคงมากที่สุดนั่นเอง

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2491 – พ.ศ.2498

หลักสูตรการศึกษาต่อมาก็คือหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2491 ซึ่งในปีดังกล่าวมีความมุ่งหมายทั่วไปเพื่อให้อ่านออก เขียนได้รวดเร็ว และได้เรียนวิชาที่สมควรแก่อัตภาพ³⁵ ซึ่งหลักสูตรในปีนี้มีอัตราการเรียนวิชาศีลธรรม แยกออกจากวิชาหน้าที่พลเมืองแล้ว ดังนั้นจึงมีอัตราการเรียนคิดเป็นร้อยละ 3.57 และมีความมุ่งหมายเพื่อให้เน้นถือเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา กับได้ปฏิบัติในกิจพิธีตามประเพณีนิยม มุ่งทางปฏิบัติให้มีกิจกรรมายาทเรียบร้อย และอบรมให้มีคุณงามความดีโดยอุปนิสัย โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระรัตนตรัย เบญจศีล เบญจธรรม อันเป็นหลักสูตรดั้งเดิม แต่ที่น่าสนใจคือมีเนื้อหาเกี่ยวกับมารยาทในการประชุม สัมมาคารวะ ความเชื่อฟัง ตรงต่อเวลา การทำงานด้วยความมีระเบียบ การถือประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนบุคคล เป็นต้น

³⁴ วิทยุ วิทยุเทศาภิบาล, *ปรัชญาการศึกษาไทย 2411 – 2475*, หน้า 32 – 33.

³⁵ พรเพ็ญ พุ่มศิริ, *วิวัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา* (ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

ซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมที่แปลกใหม่ในหลักสูตร และแปลกใหม่ในหลักธรรมดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา แม้หลักธรรมบางอย่างอาจจะพอมืออยู่บ้างในเนื้อหาธรรมดั้งเดิมก็ตาม แต่มีใช้หลักธรรมที่เป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา แต่ได้ถูกนำมาขยายผลให้มีความสำคัญในหลักสูตรดังกล่าว จากเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของหลักสูตรจะเห็นได้ว่าหลักธรรมเช่น มารยาทในการประชุม การตรงต่อเวลา การทำงานด้วยความมีระเบียบ ก็เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติให้มีกิริยามารยาทเรียบร้อย

เรื่องนี้ย่อมสะท้อนให้เห็นอีกเช่นเคยว่าเนื้อหาวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐในขณะนั้น กล่าวคือในช่วงเวลาก่อนปี พ.ศ. 2491 นั้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2481 – 2487 รัฐบาลในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ใช้นโยบายสร้างชาติทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีแนวโน้มในทางลัทธิชาตินิยม โดยมีการกำหนดแบบแผนปฏิบัติอันดั่งมาที่เรียกว่า “รัฐนิยม” เพื่อให้ประชาชนได้ยึดถือและปฏิบัติตาม และในที่สุดได้ออกเป็น กฎหมายบังคับใช้ อันได้แก่ “พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2483” และ “พระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมที่ประชาชนไทยต้องปฏิบัติตาม พ.ศ. 2484” เพื่อที่จะจัดระเบียบการดำเนินชีวิตของคนไทยให้เป็นแบบอารยประเทศ

รัฐบาลได้ประกาศใช้รัฐนิยมถึง 12 ฉบับ ในช่วงปี พ.ศ. 2482 – 2485 เพื่อออกประกาศเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่ชนในชาติควรประพฤติปฏิบัติ เช่น ระเบียบการบริโภคอาหาร ให้ใช้ช้อนส้อมเป็นอุปกรณ์ในการรับประทานอาหารแทนการใช้มือเปิบข้าวและหยิบอาหาร รวมทั้งการห้ามมิให้ประชาชนกินหมาก และมีพระราชกฤษฎีกาให้ประชาชนรักษามารยาทอันดีในที่สาธารณะ เช่น ให้ชายไทยเลิกนุ่งกางเกงแพรออกนอกบ้านให้สวมชุดสากล และให้ผู้หญิงเลิกนุ่งโจงกระเบน เปลี่ยนมานุ่งผ้าถุง สวมหมวก สวมรองเท้า จนถึงขนาดมีคำขวัญว่า “มาลานาไทยไปสู่มหาอำนาจ”³⁶ เป็นต้น

แม้ว่าหลักสูตรปี พ.ศ. 2491 จะอยู่หลังช่วงเวลาดังกล่าว แต่จากการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมไทยอย่างมากมายในครั้งนี้ ย่อมที่จะส่งผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างมากในขณะนั้น และต้องมีการรณรงค์กันในเรื่องนี้อย่างต่อเนื่องยาวนาน ในปี พ.ศ. 2491 ซึ่งเป็นปีของหลักสูตรการศึกษานี้เองที่จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้กลับเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของประเทศไทยต่อเนื่องไปจนถึงปี พ.ศ. 2500 ซึ่งนโยบายเกี่ยวกับการสร้างวัฒนธรรมใหม่ดังกล่าวย่อมได้รับการขยายผล และดำเนินการอย่างต่อเนื่องอย่างแนบแน่น ดังนั้นหลักสูตรการศึกษาในปี พ.ศ. 2491 จนถึงปี พ.ศ. 2493 นั้นจึงมีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน หลักธรรมและจุดประสงค์ในวิชาศีลธรรมได้ถูกเพิ่มเติมความหมายให้เป็นไปในเรื่องของกิริยามารยาท และมุ่งเน้นเพื่อกิจพิธีตามประเพณีนิยม สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นชัดเจนถึงแนวความคิดที่ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือการกล่อม

³⁶ ธนาภิต, *ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย*, หน้า 73 – 78.

เกลาประชาชนให้เป็นไปตามนโยบายรัฐนิยม ในเรื่องการสร้างวัฒนธรรมของชาติในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีนั่นเอง

ในขณะที่หลักธรรมอีกประการหนึ่งที่สำคัญคือเรื่องความเชื่อฟังที่ปรากฏในหลักสูตรการศึกษานั้นยังมีความสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในยุคนั้นเป็นอย่างดี ดังปรากฏว่าในวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2487 ทางสำนักนายกรัฐมนตรีได้ประกาศใช้วัชรธรรมของชาติไทย ซึ่งเป็นคติชาตินิยม โดยแบ่งออกเป็น 14 หัวข้อด้วยกัน แต่ละข้อเน้นถึงลัทธิชาตินิยมอย่างชัดเจน เช่น “ไทยรักชาติยิ่งชีวิต” และ “ไทยเป็นชาติว่าตามกันและเชื่อผู้นำ” เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นยังมีการประกาศใช้ “คติ 6 ประการของคนไทย” ซึ่งมีลักษณะทำนองเดียวกัน เช่น “ตัวตายดีกว่าชาติตาย” และ “ว่าอะไรว่าตามกัน” เป็นต้น³⁷ นอกจากนี้สื่อมวลชนยังช่วยเผยแพร่รัฐนิยมระเบียบของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ตลอดจนช่วยเผยแพร่เพลงปลุกใจ คำขวัญ สุนทรพจน์ และคติเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมได้อย่างมีประสิทธิภาพ หนังสือพิมพ์ทุกฉบับในสมัยนั้นจะต้องลงคำขวัญในหน้าแรกของตนโดยไม่ชักช้า เช่น หนังสือพิมพ์ประมวลวัน ใช้คำขวัญว่า “เชื่อผู้นำทำให้ชาติพ้นภัย” และหนังสือพิมพ์ไทยราษฎร์ใช้คำขวัญว่า “เชื่อพิบูลสงครามชาติไม่แตกแยก” เป็นต้น³⁸

หลักสูตรการศึกษาต่อมาคือหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2493 ซึ่งมีอัตราการเรียนรู้วิชา ศิลธรรมคิดเป็นร้อยละ 3.33 ทั้งในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลายโดยที่เนื้อหาวิชาศีลธรรมในปีนี้แบ่งเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนพระพุทธศาสนา ธรรมจริยา และคิทธิปฏิบัติ ซึ่งมีเนื้อหาพระพุทธศาสนามากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด เช่น ส่วนพระพุทธศาสนามีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เบญจศีล เบญจธรรม พุทธโอวาท วันสำคัญกิจวัตรของพุทธมามกะ ส่วนธรรมจริยามีเนื้อหาเกี่ยวกับความกตัญญูกตเวที ความเมตตากรุณา ความสุภาพอ่อนน้อม ซึ่งถ้าเป็นในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายแล้วจะมีหลักธรรมดั้งเดิมในพระพุทธศาสนามากขึ้น เช่น สติ สัมปชัญญะ หิริ โอตตปปะ อกุศลมูล สปัจริยธรรม เวสาร์ชกรณธรรม อปริหานิยธรรม เป็นต้น ในส่วนของคิทธิปฏิบัตินั้นมีเนื้อหาเกี่ยวกับ พรราชาธรรม สุขของคฤหัสถ์ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ คหบดีธรรม คุณสมบัติของผู้ดีและมารยาทในสังคม เป็นต้น

เนื้อหาวิชาศีลธรรมในปีนี้มีหลักธรรมที่น่าสนใจในส่วนของคิทธิปฏิบัติ เช่น คหบดีธรรม การครองตนครองทรัพย์สมบัติ เหตุที่ทำให้ตระกูลเสื่อม สุขของคฤหัสถ์ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้เริ่มต้นตั้งแต่การกำหนดหมวดคิทธิปฏิบัตินั้นมีจุดที่น่าสนใจหลายประการ เช่นแนวคิด ดังกล่าวเป็นการนำแนวคิดเดิมของหลักสูตรการศึกษา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 – 6 ที่มีการเรียน คิทธิปฏิบัติมาเน้นย้ำอีกครั้ง การเรียนคิทธิปฏิบัติ้นั้นนอกจาก

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

เป็นการแสดงถึงการเน้นหลักธรรมที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบันมากกว่าประโยชน์อย่างอื่นแล้ว หลักคติปฏิบัติในยุคนี้ยังได้ถูกขยายความเพิ่มเติมให้กลายเป็นหลักธรรมเพื่อการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ เช่น หลักคหปิตธรรม สุขของคฤหัสถ์ และการครองทรัพย์สมบัติ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นไปเพื่อการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจในหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายสร้างชาติทางเศรษฐกิจของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในสมัยนั้นอย่างชัดเจน

นอกจากนั้นสถานการณ์บ้านเมืองต่างๆ ในช่วงเวลานี้ ประเทศไทยได้เกิดความระส่ำระสายเพราะเกิดการกบฏขึ้นอย่างมากมาย เช่น พ.ศ. 2491 เกิดกบฏเสนานิการ หรือกบฏนายพล โดยนายทหารกลุ่มหนึ่ง เช่น พลตรีสมบุรณ์ ศรานิชิต พลตรีเนตร เขมะโยธิน เป็นต้น และ กบฏแบ่งแยกดินแดน โดยนายฟอง สิทธิธรรม ถูกกล่าวหาว่าดำเนินการแบ่งแยกดินแดนอีสานให้เป็นรัฐอิสระ ปี พ.ศ. 2492 เกิดกบฏวังหลวง โดยคณะก่อการส่วนใหญ่เป็นทหารเรือ และกลุ่มผู้สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ ได้แก่อธิบดีตึกการเมือง และอดีตเสรีไทย ปี พ.ศ. 2494 เกิดกบฏแมนฮัตตัน โดย “คณะกู้ชาติ” เป็นต้น³⁹ สถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นย่อมเกิดความวุ่นวายอย่างยิ่งทุกครั้งเมื่อมีการก่อกบฏ เพราะมีการปะทะกันอย่างรุนแรงกว่าที่การก่อกบฏจะสงบลง อันส่งผลต่อเสถียรภาพของรัฐบาลและประเทศไทยในขณะนั้นอย่างมาก

ดังนั้นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อการปกครองประชาชนได้ง่ายขึ้น เช่น ความกตัญญูต่เวที่ ความสุภาพอ่อนน้อม คารวธรรม เป็นต้น จึงเป็นหลักธรรมที่ถูกเน้นมากในหลักสูตรการศึกษานี้ และอยู่มาเกือบทุกหลักสูตรการศึกษา ด้วยเหตุผลในการสร้างความสงบเรียบร้อยภายในประเทศนั่นเอง แต่สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่คุกคามเสถียรภาพของประเทศไทยในขณะนั้น นอกจากความไม่สงบภายในประเทศแล้ว ภัยอีกประการหนึ่งที่คุกคามประเทศไทยคงจะหลีกเลี่ยงไม่พ้นเรื่องการคุกคามจากลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งในเรื่องดังกล่าว โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ ได้กล่าวถึงนโยบายของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในเรื่องนี้ไว้ดังต่อไปนี้

นโยบายชาตินิยมทางการเมืองในสมัยที่ จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีในครั้งที่สองนี้ แตกต่างจากนโยบายทางการเมืองในช่วงที่ท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในครั้งแรกอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ แทนที่จะปลุกระดมแนวคิดชาตินิยมโดยการสร้างความรู้รักเป็นศัตรูกับชาติตะวันตก (ประเทศฝรั่งเศส) กลับเน้นความเป็นมิตรกับชาติตะวันตก (โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา) และสร้างภาพความเป็นศัตรูกับลัทธิคอมมิวนิสต์แทน ... ดังนั้นเมื่อประเทศไทยได้ตัดสินใจเข้าร่วมกับฝ่ายทุนนิยมประชาธิปไตยแล้ว ก็เป็นเรื่อง

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98 – 105.

ธรรมดาที่จะต้องสร้างแนวความคิดการเป็นศัตรูกับลัทธิคอมมิวนิสต์ การปลุกระดมดังกล่าวนอกจากจะเข้ากับสถานการณ์โลกในขณะนั้นแล้ว ยังมีประโยชน์ในการสร้างความรู้สึกชาตินิยมอีกด้วย⁴⁰

ดังนั้น ด้วยนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลจอมพล ป. นี่เอง ในปี พ.ศ. 2495 จึงได้เกิด พ.ร.บ. ป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ขึ้น⁴¹ พระพุทธศาสนาในยุคนี้จึงต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ของบ้านเมือง โดยเฉพาะในฐานะที่เป็นเครื่องมือประการหนึ่งของรัฐในการต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ ดังนั้น เนื้อหาพระพุทธศาสนารวมถึงพระสงฆ์ จึงได้ถูกนำมาใช้เพื่อเป็นเครื่องมือของรัฐในการต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ เพิ่มเติมไปจากบทบาทเดิมที่มีหน้าที่ในการสร้างความจงรักภักดีต่อชาติ หรือรัฐธรรมนูญ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ เริ่มต้นตั้งแต่คณะสงฆ์ที่ได้พยายามตอบสนองนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ของรัฐบาล ดังที่พระไพศาล วิสาโล ได้แสดงความเห็นไว้ว่า

ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา คณะสงฆ์จึงได้กลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับรัฐในลักษณะที่เป็นฝ่ายตาม จนกล่าวได้ว่าเป็นส่วนขยายของรัฐ โดยได้ทำงานตอบสนองนโยบายของรัฐบาลนานาประการ เริ่มตั้งแต่นโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ คณะสงฆ์ได้กลายเป็นกระบอกเสียงโจมตีคอมมิวนิสต์ให้แก่รัฐบาล (จนพระผู้ใหญ่รูปหนึ่งพูดได้อย่างเต็มปากเต็มคำว่า “ฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป” และก็ไม่แปลกใจที่ไม่มีเสียงดังจากคณะสงฆ์เลย) ในอีกด้านหนึ่งก็เกิดโครงการพระธรรมจาริกเพื่อนำชาวเขาให้เข้าสู่ร่มเงาพุทธศาสนาแทนที่จะไปสมาคมลัทธิดังกล่าว⁴²

พระพุทธศาสนาในยุคนี้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้แทนความเป็นไทย เพื่อใช้ในการต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ การปรับตัวในครั้งนี้แม้ว่าจะเป็นผลดีต่อสังคม และทำให้พระพุทธศาสนา ได้มีบทบาทและตำแหน่งในสังคม แต่ในอีกมุมหนึ่งสิ่งนี้ก็ย่อมเป็นการสะท้อนว่าพระพุทธศาสนาได้อยู่ภายใต้อิทธิพลของลัทธิชาตินิยมด้วย ดังที่พระไพศาล วิสาโล ได้แสดงความเห็นไว้ดังนี้

โครงการพระธรรมทูตเน้นชาวบ้านในชนบทที่อยู่ในเขตแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ ส่วนโครงการพระธรรมจาริกเน้นหมู่บ้านชาวเขา โดยมุ่งเปลี่ยนศาสนาให้เขามาถือพุทธ เพราะเชื่อว่าเมื่อเป็นพุทธแล้วก็จะ เป็น “ไทย” ซึ่งเป็นหลักประกันว่าจะไม่เป็นคอมมิวนิสต์ เพราะคอมมิวนิสต์นั้นเป็นพวก “ไม่ใช่ไทย” ตามคำนิยามของชาตินิยมแบบราชการไทยนั่นเอง⁴³

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงพุทธศาสนาให้กลายเป็นเครื่องมือของรัฐในการรับมือกับลัทธิคอมมิวนิสต์เริ่มตั้งแต่คณะสงฆ์เป็นต้นมา ดังนั้นจึงมิได้เป็นสิ่งที่แปลกแต่อย่างใด ถ้าเนื้อหาวิชาพุทธศาสนาที่บรรจุในหลักสูตร

⁴⁰ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, *การเมืองการปกครองไทย: หลายมิติ* (กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 76 – 77.

⁴¹ ธนาภิต, *ประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญไทย*, หน้า 115.

⁴² พระไพศาล วิสาโล, *พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต*, หน้า 87.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 116 – 117.

การศึกษาในช่วงเวลานี้จะเป็นไปเพื่อการตอบสนองนโยบายของรัฐในเรื่องการต่อต้านคอมมิวนิสต์ด้วย โดยเพิ่มเติมไปจากการปลูกฝังด้วยหลักธรรมต่างๆ เพื่อสร้างความเป็นพลเมืองดีที่ปกครองง่าย อันเป็นสิ่งที่ปลูกฝังกันมานานก่อนแล้ว การที่เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในยุคนี้ได้มีการบรรจุเนื้อหาเพิ่มมากขึ้นเพื่อเน้นความเป็น “พุทธ” ให้มากขึ้น ในขณะที่อัตราการเรียนรู้ค่อนข้างมีอัตราลดลงกว่าเดิมนั้น ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงการให้พระพุทธศาสนาเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทย เพื่อเข้ากับนโยบายรัฐได้เป็นอย่างดี

สำหรับหลักสูตรในปี พ.ศ. 2498 ซึ่งเป็นหลักสูตรประถมศึกษาชั้นต้นกลับไม่มีการเรียนวิชาศีลธรรมแต่อย่างใด แต่วิชาหน้าที่พลเมือง ศีลธรรม สุขศึกษา ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ พลศึกษา การฝีมือ ดนตรี และขับร้อง ฯลฯ ได้ถูกรวมไปอยู่ในวิชาสังคมศึกษาซึ่งไม่มีบอกอัตราการเรียนรู้ ในแต่ละส่วนแต่อย่างใดว่ามีการเรียนศีลธรรมเท่าใด หน้าที่พลเมืองเท่าใด แต่ในเอกสารของกรมวิชาการกล่าวว่า “เป็นหลักสูตรที่มีการพัฒนามากที่สุด คือมีความมุ่งหมายระดับหลักสูตรและหมวดวิชาที่ชัดเจน ด้านเนื้อหาวิชามีการหลอมรวมจัดเป็นหมวดวิชา และเปลี่ยนแปลงรูปแบบหลักสูตร จาก Subject Curriculum เป็น Broad — fields Curriculum มีความมุ่งหมายเพื่อพัฒนาความงอกงามของเด็กทางด้านร่างกาย สติปัญญา สังคมและอารมณ์ โดยเป็นองค์ 4 ของการศึกษา คือ จริยศึกษา พุทธศึกษา พลศึกษาและหัตถศึกษา”⁴⁴

จากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหลักสูตรนี้เองเมื่อมีการรวมวิชาต่างๆ เข้ากับหมวดสังคมศึกษาแล้ว จึงไม่ปรากฏสัดส่วน และเนื้อหาการเรียนวิชาศีลธรรมอย่างชัดเจน แต่จากความมุ่งหมาย 21 ข้อในหลักสูตรประถมศึกษาสรุปได้ว่าหลักสูตรประถมศึกษามีความมุ่งหมายเพื่อให้การศึกษาขั้นนี้เป็นการพัฒนาความงอกงามของเด็กในทางกายภาพ ในทางสติปัญญา ในทางสังคมและอาเวศ เพื่อให้พร้อมที่จะเติบโตขึ้นเป็นพลเมืองที่เหมาะสมในระบอบเสรีประชาธิปไตย ดังนั้นวิชาต่างๆ จึงเป็นไปเพื่อให้ผู้ศึกษาเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งสอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ.2494 ที่เน้นว่ารัฐมีความมุ่งหมายให้พลเมืองได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่สภาพเพื่อทุกคนได้เป็นพลเมืองดีมีร่างกายแข็งแรงและอนามัยสมบูรณ์ มีความรู้ความสามารถที่จะประกอบอาชีพและมีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย⁴⁵ และหลังจากหลักสูตรการศึกษาในปี พ.ศ. 2498 นี้เป็นต้นไป วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาจะเริ่มเปลี่ยนแปลงเนื้อหา เพื่อตอบสนองรัฐในการสร้างจิตสำนึกเรื่องประชาธิปไตย และได้รับผลกระทบจากระบอบประชาธิปไตยจนทำให้เกิดความเคลื่อนไหวในส่วนของพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจจะได้กล่าวต่อไป

⁴⁴ พรเพ็ญ ปทุมศิริ, *วิวัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา* (ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

⁴⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, *นายเลียง ไชยกาล กับกระทรวงศึกษาธิการ และแผนการศึกษาแห่งชาติ*, หน้า 44.

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2503 – พ.ศ.2524

หลักสูตรปี พ.ศ. 2503 นั้น ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 มีความมุ่งหมายในทางจริยธรรมเพื่อให้มีศีลธรรมและวัฒนธรรม มีหิริโอตตปปะ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตัว⁴⁶ สำหรับความมุ่งหมายในหลักสูตรนี้ในระดับชาติมีความมุ่งหมายให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาตามควรแก่อัตภาพเพื่อเป็นพลเมืองดี มีความรู้ความสามารถที่จะประกอบอาชีพ และทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ โดยเน้นจริยศึกษา พลศึกษา พุทธศึกษา และหัตถศึกษา ส่วนความมุ่งหมายในระดับหลักสูตร มุ่งส่งเสริมพัฒนาการเด็กให้ดำรงตนเป็นพลเมืองดีของชาติในระบอบประชาธิปไตย โดยฝึกอบรมให้มีคุณลักษณะใหญ่ 4 ประการคือ ความเจริญแห่งตน มนุษย์สัมพันธ์ ความสามารถในการครองชีพ และความรับผิดชอบตามหน้าที่พลเมือง⁴⁷ อย่างไรก็ดีดุฒชัย มูลศิลป์ ได้วิจารณ์หลักสูตรในปี พ.ศ. 2503 ไว้ดังต่อไปนี้

แนวความคิดเรื่องการรักษาเอกลักษณ์ของชาตินับได้ว่ามีความสำคัญยิ่ง แต่คนโดยทั่วไป รวมทั้งผู้มีอำนาจทางการศึกษาในสมัยหลังไม่ค่อยให้ความสำคัญนัก จนกระทั่งเมื่อไม่กี่ปีมานี้ ความมุ่งหมายของการศึกษาก็เช่นเดียวกัน ความคิดในการ “ซุบมือเปิบ” ก็ยังคงปรากฏอยู่ต่อมา ตัวอย่างเช่น ความมุ่งหมายของหลักสูตรในแผนการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2503 ซึ่งแปลเอาของสหรัฐอเมริกามาเกือบทั้งต้นประกอบกับใช้ภาษาที่สละสลวยจนเกินไป ทำให้ครูทั้งหลายอ่านแล้วไม่ค่อยจะเข้าใจ ส่วนชาวบ้านยิ่งเข้าใจกันน้อย ผลในทางปฏิบัติจึงเกิดขึ้นน้อยมาก ปัญหาความเข้าใจผิดเกี่ยวกับการศึกษาจึงต่อเนื่องกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน⁴⁸

สำหรับวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานั้น ในระดับประถมศึกษาตอนต้นไม่มีวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในหมวดสังคมศึกษาแต่อย่างใด แต่มีเพียงการบอกถึงธรรมเนียม ศีลธรรม และวัฒนธรรมอย่างกว้างๆ ไว้โดยไม่ได้ระบุว่าเป็นศีลธรรมของศาสนาใด ในระดับประถมศึกษาตอนปลายมีการกำหนดส่วนของศีลธรรมไว้ในวิชาสังคมศึกษา โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เบญจศีล เบญจธรรม คุณสมบัติของผู้ดี และมรรยาในสังคม เป็นต้น ทั้งนี้ข้อสังเกตว่าหลักสูตรดังกล่าวมีคำอธิบายในส่วนของวิชาศีลธรรมไว้ว่า ในท้องถิ่นใดที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอื่นนอกจากศาสนาพุทธ อาจสอนหัวข้อธรรมะในศาสนาอื่นประกอบด้วยได้ แต่ทั้งนี้จะต้องได้มีประมวลการสอน ซึ่งผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการของภาคศึกษานั้นๆ เป็นผู้อนุมัติ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่การศึกษาวิชาศีลธรรมสามารถเรียนธรรมะในศาสนาอื่นได้ ทั้งนี้สาเหตุน่าจะมาจากความต้องการตอบสนองแนวคิดเรื่องประชาธิปไตย ซึ่งเน้นย้ำมากในหลักสูตรการศึกษานี้ก็เป็นได้

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน , หน้า 50.

⁴⁷ พรเพ็ญ ปทุมศิริ, *วิวัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา* (ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

⁴⁸ ดุฒิชัย มูลศิลป์, *เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษา สมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7*, หน้า 175.

และเมื่อคำนวณอัตราส่วนการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษาจึงมีอัตราเรียนร้อยละ 0.74 ซึ่งมีจำนวนน้อยที่สุดตั้งแต่ปี พ.ศ.2435 เป็นต้นมา

ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมีการเรียนศีลธรรมในวิชาสังคมศึกษาร้อยละ 3.33 โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติพุทธสาวก หน้าที่ของพุทธศาสนิกชน และภาคธรรมมีหลักธรรมต่าง ๆ เช่น ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ อบายมุข 4 สุขของคฤหัสถ์ มรณาสธรรม เป็นต้น ในขณะที่ระดับมัธยมปลายมีอัตราการเรียนรู้ในวิชาสังคมศึกษา ก. มีอัตราร้อยละ 1.66 และมีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักในทางศีลธรรม พุทธประวัติ พิธีทำบุญ เป็นต้น และเป็นที่น่าสนใจว่าในหลักสูตรนี้มีวิชาภาษาบาลี และภาษาอาหรับ เป็นวิชาเลือกเพิ่มเติมเข้ามาด้วย ซึ่งนับเป็นการนำภาษาบาลีกลับเข้ามาในหลักสูตร หลังจากที่เคยปรากฏในหลักสูตรยุคต้นๆ และก็มี การเพิ่มวิชาภาษาอาหรับเข้าในหลักสูตรการศึกษาเช่นกัน

สำหรับเหตุการณ์ที่สำคัญในช่วงเวลาก่อนหน้านี้นี้ คือ ในปี พ.ศ. 2500 มีการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ว่าเป็นงานที่ยิ่งใหญ่มาก รัฐบาลมีมติให้หยุดราชการ 3 วัน รวมถึงให้มีการเฉลิมฉลองตั้งแต่วันที่ 12 – 18 พฤษภาคม 2500 และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้บริเวณสนามหลวงเป็นสังฆปริณมณฑล⁴⁹ เหตุการณ์นี้จะทำให้บรรยากาศการเรียนรู้พระพุทธศาสนามีความตื่นตัวมากยิ่งขึ้น แต่ในความเป็นจริงแล้วหลักสูตรการศึกษาในช่วงเวลานี้ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่วิชาพระพุทธศาสนาทั้งในแง่ของปริมาณและคุณภาพมากเท่าใดนัก ความต้องการของสังคมเป็นตัวแปรสำคัญในการอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่นที่เป็นมาช้านาน เช่นคติชาตินิยมในสมัยรัชกาลที่ 6 และในช่วงปีดังกล่าวเป็นรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นโยบายของรัฐบาลเน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ โดยจะเห็นได้จากในปี พ.ศ. 2504 – 2509 รัฐบาลได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 และหลักธรรมในพระพุทธศาสนาก็ได้มีการปรับตัวในเรื่องนี้ด้วยเช่นกัน เรื่องการตีความหลักธรรมดังกล่าวนี้ พระไพศาล วิสาโล ได้แสดงความเห็นในเรื่องนี้ดังนี้

สำหรับประเทศไทยที่พุทธศาสนาเคยเป็นกระแสหลักเช่นไทย หลังจากที่ชาตินิยม เติบโตภายใต้ฉายาของพุทธศาสนา จนสามารถตั้งมั่นได้แล้ว ก็จะแยกออกมาเป็นเอกเทศ โดยมีอิทธิพลเหนือพุทธศาสนา ชาติกับศาสนาแม้ดูเหมือนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่อันที่จริงผลประโยชน์ของชาติ (หรือรัฐ) กลับมีความสำคัญเหนือผลประโยชน์ของพุทธศาสนา หากหลักธรรมทางพุทธศาสนาไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของรัฐก็ต้องไกล่เกลี่ยด้วยการ “กลบเกลื่อน” ไปเสียดังเช่น หลักธรรมเรื่องสันโดษ ถูกกลบไปจากคำสอนของคณะสงฆ์ตาม “คำขอ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เพื่อสนองนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ⁵⁰

⁴⁹ จานงค์ ทองประเสริฐ, *มหาจุฬาในอดีต* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532), หน้า 128 – 129.

⁵⁰ พระไพศาล วิสาโล, *พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต*, หน้า 115.

ดังนั้นในหลักสูตรการศึกษานี้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ ซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ยังได้บรรจุอยู่ในหลักสูตรดั้งเดิม เช่น ความมั่งคั่ง ความอดุสหาสุขของคฤหัสถ์ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับความมุ่งหมายรวมของหลักสูตร หลายๆ ประการ เช่น ให้รู้จักประหยัด ทรัพย์ ประหยัดเวลา และพลังงานให้รู้จักช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจของครอบครัว และรู้ช่องทางที่ประกอบอาชีพ ให้ส่งเสริมการค้าของคนไทย และให้รู้ว่าการผลิตและการใช้ของไทยเป็นการช่วยเศรษฐกิจของชาติ เป็นต้น ทั้งนี้ภายหลังการยึดอำนาจเมื่อ พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ มีเพียง 10 % ของประเทศเท่านั้นที่เรียกว่าพัฒนาแล้ว และส่วนที่เหลือควรต้องได้รับการเอาใจใส่อย่างจริงจัง การพัฒนาประเทศจึงเป็นงานของรัฐบาลของตน และของชุดต่อไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่าจอมพลสฤษดิ์ ถือเป็นภาระกิจสำคัญของรัฐบาลที่จะทำให้ประชาชนในประเทศมีความรู้เรื่องทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียมกัน⁵¹

สำหรับหลักสูตรปี พ.ศ. 2518 นั้น เป็นหลักสูตรในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มีวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวน 8 วิชา คือวิชาสังคมศึกษา 3 (ส 503) วิชาสังคมศึกษา 4 (ส 504) วิชาศาสนาสากล (ส 031 และ ส 041) วิชาศีลธรรม (ส 442 และ ส 543) และวิชาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย (ส 042) คิดอัตรารวมได้ร้อยละ 10 โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ มงคลในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นของใหม่ในหลักสูตรเพราะไม่เคยมีปรากฏ ความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับศาสนาสากล รวมทั้งเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตลอดจนพิธีกรรมต่างๆ ไปจนถึงมารยาทไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เห็นคุณค่าของศาสนา โดยนำไปปฏิบัติเพื่อความสงบสุขทั้งส่วนตนและส่วนรวม รวมถึงสามารถประกอบพิธีกรรมศาสนาได้เหมาะสมแก่ภาวะเศรษฐกิจและเพื่อรักษาวัฒนธรรมไทย

สำหรับความมุ่งหมายรวมของหลักสูตรนั้นมีเนื้อหาเน้น เพื่อให้เป็นพลเมืองดี มีศีลธรรม รู้จักสิทธิหน้าที่ รู้จักแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี ตลอดจนมีทัศนคติในการเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคมประชาธิปไตย และเพื่อให้เห็นคุณค่าและการธำรงรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และวัฒนธรรมไทย เป็นต้น ส่วนความมุ่งหมายของวิชาศีลธรรมนั้นเพื่อให้มีความเข้าใจ และเห็นคุณค่าของศาสนธรรม และสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ซึ่งจะมีผลเป็นความสงบสุขทั้งส่วนตนและส่วนรวม เพื่อให้สามารถประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอย่างถูกต้องและเหมาะสมแก่ภาวะเศรษฐกิจ และเพื่อส่งเสริมและรักษาวัฒนธรรมไทยในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

การที่ความมุ่งหมายของทั้งหลักสูตรการศึกษา และวิชาพระพุทธศาสนามีความมุ่งหมายดังกล่าว และเน้นเรื่องความสงบของตนเองและสังคมนั้น สาเหตุน่าจะมาจากเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองในช่วงเวลานั้น

⁵¹ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, *การเมืองการปกครองไทย: หลายมิติ*, หน้า 98.

คือได้เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เหตุการณ์นี้ย่อมส่งผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองเป็นอย่างมาก เพราะได้เกิดการนองเลือดขึ้น ในขณะเดียวกันบรรยากาศของความเป็นประชาธิปไตยก็น่าจะมีมากขึ้นด้วย ภายหลังจากการโค่นล้มรัฐบาลเผด็จการภายใต้การนำของกลุ่มนักศึกษา โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ ได้กล่าวไว้ดังนี้

ผลของเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ทำให้ระบบเผด็จการทหารที่ครอบงำประเทศไทยมากกว่า 15 ปี ต้องล่มสลายลง รวมทั้งกลุ่มอำนาจ ถนอม – ประภาส – ณรงค์ ก็ถึงกาลอวสานลงไปด้วย ซึ่งทำให้กลุ่มอำนาจอื่นๆ สามารถที่จะเริ่มสะสมพลังอำนาจของตนขึ้นมาได้ใหม่ ทั้งยังเป็นกุญแจไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย นอกจากนี้แล้วภายหลังเหตุการณ์นี้ บทบาทของกลุ่มนิสิตนักศึกษาและอาจารย์มหาวิทยาลัยที่เรียกว่า “กลุ่มปัญญาชน” ก็เพิ่มขึ้นอย่างมาก ตรงกันข้ามกับกลุ่มทหารตำรวจที่เสื่อมความน่าเชื่อถืออย่างมาก⁵²

การต่อต้านรัฐบาลในครั้งนั้น ผู้มีส่วนสำคัญอย่างมากก็คือ นิสิต นักศึกษา ซึ่งถือเป็นแกนนำในขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตย จากเหตุการณ์ความไม่สงบที่ผ่านมารัฐบาลย่อมตระหนักถึงพฤติกรรมรวมถึงทัศนคติของเยาวชนมากขึ้นเป็นธรรมดา เพราะนอกจากบทบาทของนิสิต นักศึกษา จะมีมากขึ้นต่อสังคม และสามารถส่งผลกระทบต่ออำนาจการปกครองของรัฐแล้ว รัฐบาลยังอาจจะระวังบทบาทของนิสิต นักศึกษาที่อาจจะมีผลต่อปัญหาความไม่สงบดังที่เคยเกิดขึ้นก็เป็นได้ ด้วยเหตุนี้วิชาพระพุทธศาสนาในช่วงปีการศึกษาดังกล่าว โดยเฉพาะในหลักสูตรการศึกษามัธยมศึกษาตอนปลาย ปี พ.ศ. 2518 นั้นมีเนื้อหาที่มุ่งเน้นเรื่องความสงบและสันติสุขของสังคม รวมถึงเพื่อความเป็นประชาธิปไตยอย่างมาก ทั้งนี้เพื่อจุดมุ่งหมายที่จะทำให้เด็ก และเยาวชน ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายซึ่งจะเติบโตเป็นนิสิต นักศึกษาในอนาคตนั้น เป็นพลเมืองที่ดี สร้างความสงบสุขเรียบร้อยต่อสังคม อันเป็นบทบาทพึงประสงค์ที่รัฐต้องการจะให้เกิดขึ้นในสังคม

สำหรับหลักสูตรการศึกษาในปี พ.ศ.2521 มีความมุ่งหมายระดับชาติให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาเพื่อประโยชน์ การดำรงชีวิต และพัฒนาสังคม ส่วนความมุ่งหมายระดับหลักสูตรมุ่งเพื่อสร้างคนให้เป็นคนดีมีคุณภาพมีความรู้ความสามารถมีความสุขในชีวิต เป็นพลเมืองดีของสังคม⁵³ หลักสูตรดังกล่าวอยู่ในช่วงของแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2520 มีความมุ่งหมายเพื่อสร้างเสริมคุณภาพของพลเมืองให้สามารถดำรงชีวิต และทำประโยชน์แก่สังคม โดยเน้นการศึกษาเพื่อสร้างเสริมความอยู่รอดปลอดภัย ความมั่นคงและความผาสุกร่วมกันในสังคมไทยเป็นประการสำคัญ และมีความมุ่งหมายบางประการเช่น ให้มีความเข้าใจและ

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

⁵³ พรเพ็ญ พทุมศิริ, *วิวัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา* (ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

กระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศตามวิถีทางประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เป็นต้น⁵⁴ วัตถุประสงค์ดังกล่าวสอดคล้องกับ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (2520 – 2524) ในหมวดที่เกี่ยวกับการพัฒนาการศึกษา ซึ่งมีสาระสำคัญและกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการ ปรับปรุงหลักสูตร เนื้อหาสาระสำคัญ และกระบวนการเรียนรู้ ให้สอดคล้องกับนโยบาย โครงการ และเอกลักษณ์ในการจัดการศึกษาของชาติตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยยึดมั่นในสถาบัน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เป็นหลัก⁵⁵

หลักสูตรปี พ.ศ.2521 ระดับประถมศึกษามีอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาร้อยละ 25 โดยเป็นวิชา สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ร้อยละ 2.66 และวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย ร้อยละ 22.33 โดยวิชาสร้างเสริม ลักษณะนิสัยนั้นมีเนื้อหาจริยธรรมที่ไม่ได้ระบุว่าเป็นของศาสนาใด แต่ใจความส่วนใหญ่เป็นจริยธรรมของพุทธ ศาสนา เช่น ความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ความกตัญญูกตเวที การทำให้สงบบมีสมาธิ หลักธรรมการ อยู่ร่วมกัน ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ เป็นต้น ส่วนวิชาสร้าง เสริมประสบการณ์ชีวิตนั้นมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เบญจศีล เบญจธรรม อิทธิบาท 4 วันสำคัญ การแสดง ตนเป็นพุทธมามกะ พุทธภาษิต ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ อย่างไรก็ดีถ้าไม่นับวิชาจริยธรรมที่ไม่ได้ว่าเป็น จริยธรรมของศาสนาใดในวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยแล้ว จะมีอัตราการเรียนวิชาพุทธศาสนาร้อยละ 2.66 คือ วิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตเท่านั้น ซึ่งในที่นี้จะถืออัตราร้อยละ 2.66 นี้เป็นหลัก เพราะว่าวิชาสร้างเสริม ลักษณะนิสัยนั้นไม่ได้ระบุว่าเป็นคำสอนของพุทธศาสนา

สำหรับเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษามีจุดที่น่าสนใจ เช่นพุทธศาสนาเป็นศาสนา ประจำชาติไทย ศาสนาทุกศาสนามุ่งให้ทุกคนทำความดีเพื่อให้มีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ทุกคนจึงมีเสรีภาพที่จะ เลือกนับถือ และพระมหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์ของทุกศาสนา นอกจากนี้ยังมีการระบุวัตถุประสงค์ว่าให้ บอกเหตุผลได้ว่าเพราะเหตุใดคนไทยจึงยอมรับเอาศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ บอกหลักธรรมของพุทธ ศาสนาได้ บอกองค์ประกอบของพุทธศาสนาได้ รวมถึงศาสนพิธี เป็นต้น แต่ไม่ได้มีเพียงวัตถุประสงค์เฉพาะ ศาสนาพุทธเท่านั้น แต่มีการระบุวัตถุประสงค์รวม ๆ ของทุกศาสนาด้วย เช่น บอกความดีและคุณประโยชน์ของ ศาสนาทุกศาสนาอย่างย่อ ๆ ได้ โดยมีเนื้อหาเน้นไปที่ทุกศาสนา ทั้งนี้ น่าจะมาจากความมุ่งหมายของหลักสูตร ที่ต้องการเน้นความเป็นประชาธิปไตยนั่นเอง

⁵⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, นายเลียง ไชยกาล กับกระทรวงศึกษาธิการ และแผนการศึกษาแห่งชาติ, หน้า 55.

⁵⁵ สำนักนายกรัฐมนตรี สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สี่ พ.ศ.2520 – 2524 (กรุงเทพฯ:เรื่องแสงการพิมพ์,2520), หน้า 270.

เนื่องจากหลักสูตรมีความมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนดำรงตนเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยมีหลักบางประการ เช่น เป็นการศึกษาที่มุ่งสร้างเอกภาพของชาติ โดยมีเป้าหมายหลักร่วมกัน เพื่อความสันติสุข เป็นต้น และให้ท้องถิ่นมีโอกาสที่จัดหลักสูตรบางส่วนให้เหมาะสมกับสภาพความต้องการได้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าหลักสูตรการศึกษาในปีนั้นเน้นความเป็นประชาธิปไตยอย่างมาก และมีผลต่อการกำหนดความมุ่งหมายและอัตราการเรียนวิชาทางศาสนาด้วย กล่าวคือในส่วนเนื้อหาธรรมะ เช่น วิชาจริยธรรม ไม่มีการระบุให้ชัดเจนว่าเป็นจริยธรรมของศาสนาใด หรือการเปิดโอกาสให้ในแต่ละท้องถิ่นสอนศาสนาที่คนส่วนใหญ่ในท้องถิ่นนับถือได้นั้น ล้วนเป็นการแสดงให้เห็นถึงการเน้นเรื่องประชาธิปไตยอย่างชัดเจน ในประเด็นดังกล่าวนี้เองที่ทำให้ผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่ายเรียกร้องให้มีการระบุเนื้อหา และอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาให้ชัดเจน จนกระทั่งกระทรวงศึกษาธิการต้องทำหนังสือชี้แจงเกี่ยวกับการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งจะปรากฏอยู่ในหลักสูตรการศึกษา ปี พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ซึ่งจะได้อธิบายต่อไปข้างหน้า

ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมีอัตราการเรียนวิชาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาร้อยละ 1.19 คือวิชาสังคมศึกษา (ส 101) และประเทศของเรา (ส 102) ซึ่งอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เท่านั้น โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ธรรมะ และ พิธีกรรม ตลอดจนแนวทางการดำรงชีวิตของประชาชนตามคติพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นๆ ในประเทศไทย ในขณะที่วิชาเลือกหมวดสังคมศึกษานั้นไม่มีวิชาที่เกี่ยวข้องกับวิชาพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด แม้ในหลักสูตรจะมีวิชาที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมทางศาสนา เช่น วิชาศาสนบัญญัติ วิชาศาสนประวัติ วิชาจริยธรรม แต่เมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละวิชาแล้วพบว่า เป็นวิชาของศาสนาอิสลามทั้งสิ้น เช่น วิชาศาสนบัญญัติ มีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบัญญัติศาสนาอิสลาม เช่น การละหมาด การถือศีลอด กฎของชาวกาตและฟิตเราะห์ เป็นต้น วิชาศาสนประวัติมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติของคัมภีร์เตารออต ประวัติศาสดาของชาวกาตและฟิตเราะห์ เป็นต้น วิชาศาสนประวัติมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติของคัมภีร์เตารออต ประวัติศาสดาของชาวกาตและฟิตเราะห์ เป็นต้น⁵⁶ ซึ่งทางกระทรวงศึกษาธิการได้มีการเพิ่มวิชาเลือกในกลุ่มวิชาสังคมศึกษา เป็นหลักสูตรอิสลามศึกษา 5 วิชา คือ วิชาเอกภาพ กุรอาน ศาสนบัญญัติ ศาสนประวัติ และวิชาจริยธรรม⁵⁷ แต่ไม่มีวิชาเลือกพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาแต่อย่างใด

นอกจากจะไม่มีวิชาเลือกพระพุทธศาสนาในหมวดวิชาสังคมศึกษาแล้ว ในส่วนวิชาเลือกของวิชาภาษาต่างประเทศ ก็ไม่มีวิชาภาษาบาลีที่ถือว่าเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ดังที่เคยมีในหลักสูตรการศึกษาปีก่อนๆ ทั้งนี้จะเป็นเพราะความสัมพันธ์กับวิชาที่เรียน กล่าวคือวิชาภาษาบาลีนั้นมีความเกี่ยวเนื่องกับวิชา

⁵⁶ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2525), หน้า 81 – 83.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 228 – 229.

พระพุทธศาสนา เมื่อไม่มีการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาแล้ววิชาภาษาบาลีจึงไม่ต้องเรียนไปด้วยเพราะไม่มีความสัมพันธ์กับหลักสูตร เพราะในหลักสูตรดังกล่าว วิชาภาษาอาหรับนั้นยังคงอยู่ในหลักสูตร เพราะมีความสัมพันธ์กับวิชาอิสลามศึกษาที่ยังคงอยู่ในหลักสูตรการศึกษาและมีจำนวนมากขึ้นกว่าเดิมด้วย

หลักสูตรการศึกษาระดับมัธยมต้นในปี พ.ศ. 2521 นี้มีวัตถุประสงค์ เช่น เพื่อให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ รู้จักทำงานเป็นหมู่คณะ มีความสามัคคี และเสียสละเพื่อส่วนรวม รู้จักแก้ปัญหาด้วยสันติวิธีอย่างมีหลักการ และเหตุผล เพื่อปลูกฝังให้มีความภูมิใจในความเป็นไทยมีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ให้มีความรู้และเลื่อมใสในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ร่วมกันธำรงรักษาความปลอดภัยและความมั่นคงของประเทศชาติ และเพื่อส่งเสริมความเข้าใจอันดีของมนุษยชาติในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข จะเห็นได้ว่าการปลูกฝังให้เยาวชนมีความจงรักภักดีต่อสถาบันยังเป็นวัตถุประสงค์ที่สำคัญของการศึกษา

นอกจากนี้ประเด็นการแก้ไขปัญหาย่างสันติวิธีนั้น เป็นวัตถุประสงค์ใหม่และเป็นวัตถุประสงค์หลักประการหนึ่งที่ปรากฏขึ้นในหลักสูตรการศึกษา หลังจากเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งนักศึกษาถูกมองว่าเป็นต้นเหตุความรุนแรง และความไม่สงบ รวมถึงต้องการทำลายชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ อีกด้วย ดังนั้นการที่หลักสูตรการศึกษามีการเน้นวัตถุประสงค์ดังกล่าวจึงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใด ซึ่งเหตุการณ์ในช่วงความไม่สงบในเดือนตุลาคมดังกล่าว นั้น โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ ได้แสดงความเห็นไว้ดังต่อไปนี้

ในวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นิสิตนักศึกษาและประชาชนก็ได้มาร่วมชุมนุมกันที่ท้องสนามหลวง โดยในการนี้มีการจัดแสดงละครกรณีพนักงานการไฟฟ้าที่นครปฐมถูกแขวนคอ โดยชมรมนาฏศิลป์และการละครมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเรื่องนี้วิทยุยานเกราะได้ออกข่าวว่ามีการทำหุ่นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์มาใช้ในการแสดงครั้งนี้ด้วย และวันรุ่งขึ้นหนังสือพิมพ์ดาวสยาม และบางกอกโพสต์ก็เสนอภาพข่าวการแสดงล้อเลียนการแขวนคอของ นักศึกษา โดยพาดหัวข่าวทำนองว่าการแสดงดังกล่าวเป็นการ “หมิ่นพระบรมเดชานุภาพ” ทั้งชมรมวิทยุเสรีก็ได้มีการออกประกาศโจมตีนักศึกษาที่ทำการชุมนุมว่า การเรียกร้องให้ขับไล่ พระณอม และการเรียกร้องเรื่องพนักงานการไฟฟ้าที่ถูกฆาตกรรมนั้น เป็นเพียงข้ออ้างที่ใช้เพื่อจัดการชุมนุมก่อความไม่สงบเท่านั้น โดยแท้ที่จริงมีจุดประสงค์เพื่อทำลาย ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์และเรียกร้องให้รัฐบาลจัดการกับกลุ่มผู้ชุมนุมโดยเร็วเพื่อป้องกันการนองเลือด⁵⁸

นอกจากการมุ่งเป้าหมายทางการศึกษา เพื่อการสร้างสันติตามระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนและนักศึกษาจะสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแล้ว ในการบริหารประเทศของพลเอกเกรียง

⁵⁸ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, *การเมืองการปกครองไทย: ทลายมิติ*, หน้า 119.

ศักดิ์ ชะมนันทน์ ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น ได้เชิญอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศาสตราจารย์เกษม สุวรรณกุล มาเป็น รมว.ทบวงมหาวิทยาลัย ทั้งนี้เพื่อคลี่คลายปัญหาความตึงเครียดระหว่างสถาบันการศึกษาชั้นสูงกับรัฐบาล ซึ่งอาจารย์และนักศึกษาของมหาวิทยาลัยมีความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างจะไม่ดีกับรัฐบาลเก่า โดยเฉพาะจากกรณี 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 และเพื่อดำเนินการทางการเมืองที่จะประสานความสามัคคีของคนในชาติ จึงได้มีการออกพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่ผู้กระทำความผิดเนื่องในการชุมนุมในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ระหว่างวันที่ 4 – 6 ตุลาคม พ.ศ.2519⁵⁹ เป็นต้น

สำหรับหลักสูตรต่อมาคือหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายปี พ.ศ.2524 มีวัตถุประสงค์บางประการ สอดคล้องกับหลักสูตรปี พ.ศ. 2521 เช่นเพื่อให้รู้จักเคารพสิทธิ เสรีภาพของผู้อื่น รู้จักหน้าที่ของตนเองและผู้อื่น รู้จักใช้สิทธิเสรีภาพของตนในทางสร้างสรรค์บนรากฐานแห่งกฎหมายจริยธรรมและศาสนา เพื่อให้มีความสำนึกในการเป็นคนไทยร่วมกัน เสียสละเพื่อส่วนรวมมีความรักชาติ รักประชาธิปไตย รู้จักใช้สติและปัญญาในการดำรงรักษาไว้ ซึ่งความมั่นคงของชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์ และเพื่อให้เข้าใจพื้นฐานและปัญหาการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศและของโลกปัจจุบัน มีความสำนึกในการเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ รู้จักแก้ปัญหา และข้อขัดแย้งด้วยวิธีการแห่งปัญญาและสันติวิธี จะเห็นได้ว่าการระบุดุประสงค์ของการแก้ปัญหาด้วยสันติวิธียังเป็นความมุ่งหมายที่ต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ.2521 ซึ่งผู้ที่เรียนในหลักสูตรการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นตั้งแต่ชั้นปีที่ 1 ในปี พ.ศ.2521 นั้นก็จะเป็นผู้เรียนในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายในปี พ.ศ.2524 ในชั้นปีที่ 1 เช่นกัน ถ้าผู้เรียนนั้นยังอยู่ในระบบการศึกษาสายสามัญนี้ นับว่าความมุ่งหมายดังกล่าวเป็นการสร้างทัศนคติในเรื่องนี้อย่างต่อเนื่อง

ในส่วนของอัตราการเรียนวิชาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานั้นมีอัตราร้อยละ 6.65 คือวิชา สังคมศึกษา (ส 402) สังคมศึกษา (ส 606) ซึ่งเป็นวิชาบังคับในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 และ 6 ตามลำดับ ส่วนวิชาเลือกมี วิชาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไทย (ส 0210) วิชาพุทธศาสนาในประเทศไทย (ส 041) และวิชาพระพุทธรูปและพุทธศิลป์ในประเทศไทย (ส 042) ตามลำดับ โดยแต่ละวิชานั้นมีเนื้อหาแตกต่างกันไป กล่าวคือ วิชา ส 402 มีวัตถุประสงค์เพื่อให้รู้จักทำจิตใจให้สงบ ปรับจิตใจให้แข็งแกร่ง คล่องแคล่ว พร้อมทั้งจะเรียนและทำงานให้มีประสิทธิภาพ เป็นต้นวิชา ส 606 มีวัตถุประสงค์เช่นเพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนิกต่างศาสนาวิชา ส 0210 มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ตระหนักว่าชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เป็นจุดร่วมของการดำรงรักษาความเป็นไทย วัฒนธรรม จารีต ประเพณี ศิลปะ หล่อหลอมความเป็นไทยร่วมกัน วิชา ส 041 มีวัตถุประสงค์บางประการเช่นเพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของพุทธศาสนาในประเทศไทย และเพื่อให้มีความรู้ความ

⁵⁹ ธนาภิต, *ประวัติศาสตร์ภูมิคุ้มกันไทย*, หน้า 303.

เข้าใจในบทบาทของพระมหากษัตริย์ต่อพุทธศาสนาเป็นต้น และวิชา ส 042 เพื่อให้มีความรู้เกี่ยวกับประวัติและความสำคัญของพระพุทธรูปสำคัญของไทย เป็นต้น

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าหลักสูตรนี้ก็ยังมียุทธประสงค์บางประการสืบทอดมาจากหลักสูตรก่อนๆ เช่น การแก้ปัญหาด้วยใจสงบ หรือความพยายามทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนิกต่างศาสนา และการสร้างความตระหนักในความสำคัญของสถาบันชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ เป็นต้น นอกจากนี้การสร้างทัศนคติในการสร้างความเป็นชาติไทยก็ได้ถูกปลูกฝังอย่างชัดเจนในหลักสูตรนี้ ด้วยเหตุนี้วิชาต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเป็นไทยจึงปรากฏขึ้นในหลักสูตรนี้ ไม่เว้นแม้กระทั่งวิชาพระพุทธศาสนาที่ถูกเชื่อมโยงให้เข้ากับความเป็นชาติไทย เช่นวิชาพุทธศาสนาในประเทศไทย วิชาประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย วิชาพระพุทธรูปและพุทธศิลป์ในประเทศไทย เป็นต้น

ทั้งนี้สาเหตุประการหนึ่งน่าจะมาจากการที่ในเดือนเมษายน พ.ศ.2525 นั้นจะมีการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี ในระหว่างวันที่ 4 – 21 เมษายน พ.ศ.2525⁶⁰ บรรยากาศแห่งความเป็นชาติไทยที่มีประวัติศาสตร์มายาวนานย่อมทำให้หลักสูตรการศึกษาเห็นความสำคัญของเหตุการณ์ดังกล่าว และมีการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับบรรยากาศของชาติในวาระนั้นด้วยอย่างไรก็ดีจากวัตถุประสงค์และเนื้อหาของหลักสูตรการศึกษาในปีจุดร่วมประการหนึ่งที่สำคัญนั้นคือ การโยงเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาให้เข้ากับสังคมไทย และความเป็นไทย หรือกล่าวให้ชัดในที่นี้คือรัฐไทย ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นการสร้างคนดี อันไม่ต่างจากพลเมืองดีในมุมมองของรัฐ ดังที่ สุวรรณา วงศ์ไวยวรรณ ได้แสดงความเห็นไว้ดังนี้

เมื่อได้พิจารณาข้อเสนอเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับรัฐไทยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งต่อมาได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องในรูปของการสอนวิชาศีลธรรมตามหลักสูตรต่างๆ ตั้งแต่ พ.ศ.2448 จนถึงหลักสูตร พ.ศ. 2521 และ 2524 จะพบว่า การเรียนการสอนศีลธรรมในรัฐไทยนั้น โดยพื้นฐานก็คือการเรียนพุทธศาสนาเป็นหลักซึ่งมักประกอบไปด้วยการเรียนเรื่องพุทธประวัติ คุณธรรมอันเป็นมงคลต่างๆ ตลอดจนไปจนถึงศาสนพิธีและวันสำคัญทางพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่าเมื่อพิจารณาการเสนอเนื้อหาทางจริยธรรม การอธิบายข้อธรรมต่างๆ โดยใช้แง่มุมมองจากรัฐเป็นหลักนั้นเป็นการสร้าง “คนดี” อันไม่แยกกับการเป็น “พลเมืองดี” แต่อย่างใด ... เป็นที่น่าสังเกตว่า แนวอธิบายพุทธธรรมในฐานะจริยธรรมของชาติมีความต่อเนื่องสูงมาก⁶¹

นอกจากนี้เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนา รวมถึงหลักสูตรการศึกษาได้ถูกนำไปใช้ในการเน้นย้ำเรื่องความเป็นประชาธิปไตย เช่น ความมุ่งหมายเพื่อให้รู้จักเคารพสิทธิ เสรีภาพของผู้อื่น รู้จักหน้าที่ของตนเองและผู้อื่น

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 315.

⁶¹ สุวรรณา วงศ์ไวยวรรณ, *พุทธธรรมในรัฐไทย : ข้อพิจารณาญาณวิทยาทางสังคม* (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529), หน้า 51.

รู้จักใช้สิทธิเสรีภาพของตนในทางสร้างสรรค์บนรากฐานแห่งกฎหมายจริยธรรมและศาสนา เพื่อให้มีความสำนึกในการเป็นคนไทยร่วมกัน เสียสละเพื่อส่วนรวมมีความรักชาติ รักประชาธิปไตย ความมุ่งหมายดังกล่าวน่าจะเกิดจากสาเหตุทางการเมืองหลายประการ กล่าวคือในสมัยที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรีในช่วงเวลานี้ได้สร้างผลงานสำคัญคือการดำเนินการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ภายในประเทศอย่างได้ผลโดยน่านโยบายการใช้ “การเมืองนำการทหาร” ตามคำสั่งนโยบายที่ 66/2523 ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้หลงผิดมอบตัวเป็นผลให้พรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยอ่อนกำลังและสลายตัวไป จึงนับว่าเป็นนโยบายที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงของรัฐบาล⁶²

หลังจากนั้นในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2524 ได้มีคณะทหาร โดยการนำของพลเอกสัณฑ์ จิตรปฏิมา ร่วมด้วยกลุ่มทหารยังเติร์ก ได้แก่ พันเอกมนูญ รูปขจร พันเอกประจักษ์ สว่างจิต พันเอกพันลภ ปิ่นมณี ได้ทำการปฏิวัติรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ โดยมีการนำกำลังไปยึดสถานีโทรทัศน์ ถนนสายสำคัญ และที่ตั้งกองบัญชาการทหารที่สำคัญๆ แต่ฝ่ายปฏิบัติการทำการไม่สำเร็จ⁶³ เหตุการณ์ทั้งสองนี้ แม้ไม่เกี่ยวข้องในเรื่องของการเมือง แต่มีจุดร่วมประการหนึ่งคือการรักษาความเป็นประชาธิปไตย กล่าวคือทั้งสองเหตุการณ์มีภัยที่คุกคามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยร่วมกัน แต่มีศัตรูที่ต่างกันคือเหตุการณ์แรกมีศัตรูคือลัทธิคอมมิวนิสต์ ในขณะที่เหตุการณ์ที่สองมีศัตรูคือคณะรัฐประหาร เหตุการณ์ทั้งสองนี้ย่อมทำให้ รัฐบาลสามารถใช้หลักสูตรการศึกษา และวิชาพระพุทธศาสนาเป็นการปลูกฝังความยึดมั่นและหวงแหนในอุดมการณ์ของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยไว้ได้ดีที่สุด

ในสมัยดังกล่าวนี้เป็นช่วงที่รัฐบาลพยายามปรับปรุงการปกครองให้เป็นประชาธิปไตยให้ได้มากที่สุด เป็นที่น่าสังเกตว่าภายหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 การปกครองในช่วง พ.ศ.2519 — 2531 นั้นถูกเรียกว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” เพราะแม้บางช่วงจะจัดให้มีรัฐธรรมนูญ มีพรรคการเมือง และมีการเลือกตั้ง แต่ก็ถูกครอบงำด้วยอิทธิพลของอำนาจทางการเมืองจากกองทัพตลอดมา⁶⁴ ด้วยเหตุนี้การพยายามจะทำให้บ้านเมืองมีความเป็นประชาธิปไตยนั้นจึงเป็นนโยบายหลักประการหนึ่ง ซึ่งพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้ให้ความสำคัญเป็นอย่างมากในขณะที่ยังดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ดังปรากฏในแถลงการกล่าวอำลาประชาชนหลังจากที่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ.2531 ซึ่งมีใจความดังนี้

ขอขอบพระคุณเพื่อนร่วมงานในคณะรัฐบาลชุดต่างๆ ที่เคยทำงานด้วยกันมากับผมทุกคนขอขอบพระคุณพรรคการเมืองต่างๆ ที่ได้กรุณาไปเชิญผมให้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไปอีกผมได้เรียนหัวหน้าพรรคการเมือง

⁶² ธนาภิต, *ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย*, หน้า 313.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 313 — 314.

⁶⁴ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, *การเมืองการปกครองไทย:หลายมิติ*, หน้า 122.

เหล่านั้นไปว่าผมพอแล้วเพราะได้ทำงานมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานพอสมควรได้มีโอกาสช่วยดูแลดำรงไว้ซึ่งระบบประชาธิปไตยได้มีส่วนช่วยพัฒนาการเมืองในระบบประชาธิปไตยให้ยืนยาวสืบเนื่องมาตลอดระยะเวลาที่เข้ามาดำรงตำแหน่งหน้าที่ได้มีโอกาสเข้าใจการเมืองรู้จักพรรคการเมืองรู้จักนักการเมืองทั้งที่เคยร่วมกันมาและไม่เคยร่วมงานกันมาได้ดีพอสมควรพอจะพูดได้ว่าเป็นประสบการณ์ของชีวิตที่หาไม่ค่อยได้จึงขอพ้อและขอให้ช่วยกันดูแลและพัฒนาการเมืองในระบบประชาธิปไตยของเราให้เจริญก้าวหน้ามั่นคงต่อไป^{๕๕}

การที่รัฐบาลในสมัยนี้มุ่งมั่นในการดำเนินนโยบายเรื่องประชาธิปไตยอย่างมาก การใช้หลักสูตรการศึกษาที่ใช้บังคับเรียนกับพลเมืองทั้งประเทศเป็นสื่อกลางนั้นย่อมเป็นวิธีหนึ่งที่จะเผยแพร่แนวคิดหรืออุดมการณ์ต่างๆ รวมถึงนโยบายต่างๆ ของรัฐที่จะให้ประชาชนรับทราบ และปฏิบัติได้ดีที่สุด และวิชาพระพุทธศาสนาก็เป็นหนึ่งในวิชาที่สามารถตอบสนองความต้องการของรัฐได้ ซึ่งเป็นวิธีที่ประสบความสำเร็จตลอดมา ดังที่สุวรรณา ได้แสดงความเห็นไว้ดังนี้

ในส่วนของการสอนจริยธรรมแก่เยาวชนของชาติก็เป็นการเน้นความกตัญญูกตเวที ความมีวินัย และความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ข้อจริยธรรมอันพึงประสงค์จากแง่มุมของประเทศไทยก็ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก นับตั้งแต่สมัยการปรับประเทศให้ทันสมัย สิ่งหนึ่งที่มีการเน้นมากขึ้นได้แก่บทบาทของพระสงฆ์ไทยในอดีตจากทั่วทุกภาคของประเทศในการช่วยสั่งสอนธรรม ปกป้องประโยชน์ของชาติ และสถาบันพระมหากษัตริย์ รวมทั้งงานด้านการพัฒนาสังคม และวัตรปฏิบัติทางสมาธิอันบริสุทธิ์จนเป็นที่เลื่อมใส อาจกล่าวได้ว่าพระรัตนตรัยคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้รับการอธิบายขยายความให้มีส่วนช่วยเสริมอุดมการณ์ของชาติไทยทั้งสิ้น^{๕๖}

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2533 – พ.ศ.2544

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2533 นั้นเป็นหลักสูตรที่ปรับปรุงจากหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2521 เรียกว่าหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2521 (ปรับปรุง พ.ศ.2533) แต่ในที่นี้จะใช้คำเรียกว่าหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2533 ตามปี พ.ศ.ที่เกิดขึ้นจริง หลักสูตรดังกล่าวมีหลักการเช่นเดียวกับหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2521 นั่นเอง เช่นเป็นการศึกษาที่มุ่งสร้างเอกภาพของชาติ โดยมีเป้าหมายหลักร่วมกัน แต่ให้ท้องถิ่นมีโอกาสพัฒนาหลักสูตรบางส่วนให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการได้ โดยมีวัตถุประสงค์การศึกษาในระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาพื้นฐานที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้พร้อมที่จะทำประโยชน์ให้กับสังคม ตามบทบาทและหน้าที่ของตนในฐานะพลเมืองที่ดีตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เป็นต้น

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 127.

^{๕๖} สุวรรณา วงศ์ไวยวรรณ, *พุทธธรรมในรัฐไทย : ข้อพิจารณาญาณวิทยาทางสังคม*, หน้า 68 – 69.

สำหรับอัตราเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นมีอัตราการเรียนโดยเฉลี่ยร้อยละ 5.1 อยู่ในวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต และวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย ในขณะที่ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมีอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาร้อยละ 11.42 โดยอยู่ในวิชาพระพุทธศาสนา 6 วิชา คือ ส 018 – ส 0113 ส่วนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายมีอัตราการเรียนร้อยละ 12.12 อยู่ในวิชาพระพุทธศาสนา 6 วิชา คือ ส 048 – ส 0413 เป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นครั้งแรกที่วิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่เคยอยู่ในชื่อวิชาธรรมจริยธรรมจริยา จรรยา หน้าที่พลเมือง ศีลธรรม สังคมศึกษา เป็นต้น แต่ในปีนี้ วิชาพระพุทธศาสนาถูกเรียกอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก

ถ้าพิจารณาจากหลักสูตรการศึกษาที่ผ่านมาทั้งหมดจะพบว่าอัตราการเรียนวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนามีจำนวนลดลงเกือบทุกปี จนกระทั่งในหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2533 นี้เองที่ประเด็นปัญหาดังกล่าวได้ถูกตั้งข้อสังเกตจากหลายฝ่าย ด้วยเหตุนี้กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ทำการชี้แจงและพิมพ์หนังสือคู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนา เพิ่มเติมจากหนังสือหลักสูตรทั่วไป โดยมีคำชี้แจงเกี่ยวกับเนื้อหาสาระของวิชาพระพุทธศาสนา และในขณะเดียวกัน เมื่อกระทรวงศึกษาธิการได้เพิ่มเติมเนื้อหา และจำนวนการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาเข้าในหลักสูตรการศึกษามากขึ้นในปีดังกล่าว เนื่องจากการถูกร้องเรียน กระทรวงศึกษาธิการยังได้ชี้แจงถึงปัญหาที่โรงเรียนต่างๆ ได้ประสบเกี่ยวกับการเพิ่มอัตราเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

ในการประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 นั้น พบว่าหลักสูตรวิชาสังคมศึกษามีปัญหา เนื่องจากการกำหนดวิชาบังคับนั้นไม่ได้แยกให้เห็นเป็นรายวิชาต่างๆ เหมือนหลักสูตรเดิม แต่ได้ใช้หลักสูตรบูรณาการสาขาวิชาต่างๆ เข้าด้วยกัน วิชาศีลธรรมจึงหายไปจากหลักสูตร แม้ที่จริงแล้วเนื้อหาสาระของวิชาศีลธรรมยังคงบูรณาการอยู่ทั้งในวิชาบังคับและวิชาเลือก ดังนั้นจึงมีเสียงเรียกร้อง วิพากษ์วิจารณ์ จากองค์กรและบุคลากรว่า ในการกำหนดหลักสูตรไม่ให้ความสำคัญต่อวิชา พระพุทธศาสนาเท่าที่ควร กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ประกาศเพิ่มเติมเนื้อหาในหลักสูตรวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษา โดยประกาศให้ใช้ในการศึกษา 2526 สำหรับระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ปีการศึกษา 2527 ประกาศเพิ่มรายวิชาเลือกในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย⁶⁷

สำหรับเหตุผลของกระทรวงศึกษาธิการที่ได้ทำการชี้แจงเกี่ยวกับการบูรณาการวิชาศีลธรรมให้เข้าด้วยกันนั้น แม้จะปรากฏชัดในส่วนของวิชาพระพุทธศาสนาที่หายไปจากหลักสูตรโดยเฉพาะในระดับประถมศึกษาของหลักสูตรการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ. 2521 แต่ในวิชาของศาสนาอื่นๆ เช่นวิชาเลือกในกลุ่มอิสลามศึกษาในหลักสูตรกลับไม่มีการบูรณาการจนหายไปจากหลักสูตรเหมือนกับวิชา

⁶⁷ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ,คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2536), หน้า 2.

พระพุทธศาสนา แต่วิชาอิสลามศึกษากลับมีจำนวนการเรียนรู้เพิ่มขึ้นในปีเดียวกันนั่นเอง และมีการแสดงรายละเอียดของวิชาอิสลามศึกษาไว้อย่างชัดเจนในหลักสูตร ซึ่งแตกต่างจากวิชาทางพระพุทธศาสนาที่ถูกบูรณาการจนไม่ปรากฏในหลักสูตร ดังที่มีหลายฝ่ายได้ตั้งข้อสังเกตในประเด็นนี้ ซึ่งพระธรรมปิฎก ได้แสดงความเห็นในเรื่องการบูรณาการวิชาศาสนาไว้ดังนี้

ศาสนาต่างๆจึงมีเอกลักษณ์ของตนเองถ้าเราจะหลอมรวมหลักศาสนาก็คือเรามีแนวคิดอย่างหนึ่งได้แก่แนวคิดหลอมรวม เมื่อทำไปตามแนวคิดนั้นก็เลยกลายเป็นศาสนาใหม่ที่ไม่เกิดจากประสบการณ์จริง ที่นี้เราหลอมรวมหลักศาสนาคิดว่าจะให้เป็นบูรณาการ คือ integration แต่กลายเป็นการทำลาย integrity คือทำลายบูรณาภาพของศาสนา ซึ่งเป็นการแน่นอนว่า ศาสนาจะสูญเสีย integrity คือเสียบูรณาภาพไปเลยพร้อมนั้นที่บอกว่าเราทำให้เป็นจริยธรรมสากลมันก็เป็น doctrine หรือหลักทฤษฎีที่คลุกเคล้าขึ้นใหม่พอเอาไปสอนเด็กก็กลายเป็น indoctrinate คือปลูกฝังลัทธิบอกว่าจะหนี indoctrination ไปๆ มาๆ กลายเป็นว่าตัวทำ indoctrination เสียเอง⁶⁸

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้กระทรวงศึกษาธิการ มิได้บรรจุวิชาพระพุทธศาสนาให้ชัดเจนในหลักสูตรการศึกษา ซึ่งมีผลต่ออัตราส่วนการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาที่มีจำนวนลดลง รวมถึงเนื้อหาของบางวิชา เช่น วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยที่ถูกเปลี่ยนเป็นวิชาจริยธรรมสากลนั้น สืบเนื่องมาตั้งแต่หลักสูตรการศึกษา ปี พ.ศ.2521 โดยกระทรวงศึกษาธิการต้องการให้วิชา จริยธรรมที่บรรจุไว้ในหลักสูตรการศึกษาเป็นจริยธรรมของทุกศาสนา ด้วยเหตุผลที่ว่าประเทศไทยมีการปกครองแบบประชาธิปไตย ดังมีคำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการว่า

พ.ศ. 2445 กระทรวงธรรมการได้กำหนดให้มี “วิชาจรรยา” เป็นครั้งแรกในหลักสูตรทุกชั้น โดยให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก เพื่อกล่อมเกลานิสัยใจคอของกุลบุตรธิดาในสมัยนั้นและก็ได้ให้ความสำคัญกับวิชานี้มาโดยตลอด จนถึง พ.ศ. 2475 ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศเป็นการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น และมีการปรับปรุงหลักสูตรกันใหม่ วิชาจรรยาก็มีส่วนที่จะต้องปรับปรุงตามไปด้วย โดยขยายออกไปเป็นหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เนื้อหาของศีลธรรมจะมีลักษณะเป็นจริยธรรม ซึ่งตรงกันในทุกศาสนาทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามหลักประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามการปรับปรุงหลักสูตรในห้วงเวลาต่อมาก็หันกลับมาให้ความสำคัญโดยเพิ่มเนื้อหาสาระของวิชานี้ขึ้นอีก เนื่องจากเยาวชนมีปัญหาด้านศีลธรรม จริยธรรมเพิ่มมากขึ้น⁶⁹

⁶⁸ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ปฏิรูปการศึกษา พระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน?* (กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสารจำกัด, 2544), หน้า 67 – 68.

⁶⁹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521* (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533), หน้า 1 – 2.

คำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการในส่วนของการปรับเนื้อหาจริยธรรมให้มีความเป็นสากลทุกศาสนานั้น กระทรวงศึกษาธิการได้ใช้เหตุผลเรื่องความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์โดยรวมของ หลักสูตรการศึกษาในหลายปีที่ผ่านมาที่เน้นความเป็นเอกภาพของการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการจึงมีความเห็นว่าการเน้นวิชาศาสนาใดศาสนาหนึ่งจะเป็นการทำลายความเป็นประชาธิปไตยและอาจจะก่อให้เกิดความไม่สงบในสังคม อันจะนำไปสู่ความไม่มีเอกภาพของชาติก็เป็นได้ ซึ่งในเรื่องการอ้างศาสนาใดศาสนาหนึ่งแล้วจะขัดกับความเป็นประชาธิปไตยนั้น พระธรรมปิฎกได้มีทัศนะดังนี้

ข้อสำคัญคือคนไทยมีภูมิหลังที่ไม่ใช่แค่เสรีภาพทางศาสนา แต่เป็นความสมัคศรัทธาสามัคคีทางศาสนา อย่างนี้จึงไม่มองอะไรในแง่เคียงกันอย่างฝรั่งที่คอยแต่ระแวงระวังที่จะพิทักษ์สิทธิและปกป้องตัว เมื่อพูดถึงพุทธศาสนา ก็พูดลงไปตรงๆ ไม่ใช่จะยกตัวหรือจะกีดกันแบ่งแยกกับใคร แต่คนไทยที่ติดความคิดเสรีภาพเชิงลบของฝรั่งมา พอได้ยินคำว่าพุทธศาสนา โดยไม่มีศาสนาอื่นพ่วงมาด้วยก็ระแวงคิดเกี่ยงหรือมองไปในทางแบ่งแยก และติดอยู่แค่นั้นจนบังตาตัวเอง ไม่เห็นงานการปัญหาที่จะต้องจัดทำและแก้ไขตามที่เป็นอย่างจริง⁷⁰

วิชาสังคมศึกษาในหลักสูตรการศึกษาปีนี้ เนื่องจากกระทรวงศึกษาธิการได้ชี้แจงว่าให้เห็นคุณค่าของวิชาจริยธรรมมากขึ้นเนื่องจากปัญหาเยาวชน จึงมีการศึกษาวิชาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอื่นๆ มากขึ้นด้วย เช่น วิชาคำสั่งสอนของพระเยซูคริสตเจ้า วิชาอาณาจักรของพระเจ้าของคริสต์ศาสนา วิชาศาสนาอิสลาม เช่น วิชาอัลกุรอาน ศาสนบัญญัติ ซึ่งสืบเนื่องตั้งแต่หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2503 ซึ่งถือว่าหลักสูตรในปี พ.ศ. 2533 นี้เปิดโอกาสให้มีวิชาทางด้านศาสนากว้างขวางขึ้นมากกว่าแต่ก่อน ในขณะที่วิชาพระพุทธศาสนามีอัตราการเรียนลดลง ซึ่งปรากฏตั้งแต่ในหลักสูตรประถมศึกษา จนต้องมีการเรียกร้องจากหลายฝ่ายดังที่ได้กล่าวแล้ว ทั้งนี้เมื่อมีการเพิ่มเติมเนื้อหาวิชาของศาสนาอื่นๆ จึงต้องลดอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาเพื่อมิให้กระทบต่อโครงสร้างหลักของหลักสูตรการศึกษา ดังที่กระทรวงศึกษาได้ชี้แจงดังนี้

แม้ว่าการประกาศเพิ่มเติมพระพุทธศาสนาครั้งนี้จะเป็นเรื่องของการเจตนาดีของบุคคลหลายฝ่ายก็ตาม จากการนิเทศ ติดตาม และประเมินผลการใช้หลักสูตรพบว่ามีปัญหาทั้งในด้านการปฏิบัติและการจัดการเรียนการสอน กล่าวคือ โรงเรียนต้องหาเวลาพิเศษเพิ่มจากเดิมมาจัดสอนเพราะหลักสูตรเพิ่มเนื้อหาแต่ไม่ได้เพิ่มคาบเวลาให้ครูผู้สอนส่วนใหญ่ยังไม่มีความเข้าใจลึกซึ้งถึงหลักสูตรดีพอ โรงเรียนขาดครูที่มีความรู้ทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง การสอนก็เป็นไปตามที่กล่าวไว้ในตำรา มุ่งการท่องจำมากกว่าการวิเคราะห์และ

⁷⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *ตั้งกระทรวงพระพุทธศาสนา เหตุผลที่แท้อยู่ที่ไหน* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2545), หน้า 26.

ปฏิบัติ นอกจากนั้นครูและบุคคลในสังคมก็ยังไม่เป็นตัวอย่างที่ดีให้นักเรียนทั้งในด้านความประพฤติและการปฏิบัติ⁷¹

แม้ว่ากระทรวงศึกษาธิการได้ชี้แจงข้อเท็จจริงดังกล่าวแล้วก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาให้ดีก็จะเห็นได้ว่าคำชี้แจงนี้สะท้อนให้เห็นถึงความบกพร่องของกระทรวงศึกษาธิการด้วย กล่าวคือเมื่อกระทรวงศึกษาธิการ ได้ทำการติดตามและประเมินผล จนพบปัญหาดังกล่าวแล้ว เหตุใดจึงไม่ทำการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เช่นการพัฒนาครูผู้สอนให้มีความรู้และความประพฤติที่ดีขึ้นเพราะปัญหาอาจจะไม่ได้อยู่ที่หลักสูตร แต่อาจอยู่ที่คุณภาพของครูผู้สอนก็เป็นได้ เมื่อครูผู้สอนไม่มีประสิทธิภาพย่อมทำให้การเรียนการสอนด้อยประสิทธิภาพลง แต่ไม่ใช่เป็นเพราะหลักสูตรไม่มีคุณภาพ หรือหากได้ทำการแก้ไขแล้วแต่ปัญหายังคงอยู่ กระทรวงศึกษานำจะพิจารณาถึงวิธีการดำเนินงานของกระทรวงฯ ด้วยว่ามีความผิดพลาดในเรื่องใดบ้าง

สำหรับเนื้อหาของวิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษาชั้นนั้นมีสาระการเรียนรู้ 9 ประการคือ 1) ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา 2) พุทธประวัติ ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกา และชาวพุทธ ตัวอย่าง 3) พระสงฆ์และการปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อพระสงฆ์ 4) หน้าที่ชาวพุทธ 5) วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา 6) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา 7) พุทธศาสนสุภาษิต 8) การบริหารจัดการและเจริญปัญญา 9) ศาสนพิธี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้

1. ให้นักเรียนเกิดศรัทธาและสำนึกในความสำคัญของพระพุทธศาสนา
2. ให้มีความรู้ ความเข้าใจ และซาบซึ้งในคุณของพระรัตนตรัย
3. ให้มีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมอย่างถูกต้อง
4. ให้มีทักษะในการคิดและการปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
5. ให้รู้หน้าที่ชาวพุทธและสามารถปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นแบ่งเป็น 8 ส่วน คือ 1) ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา 2) พุทธประวัติ ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกา และชาวพุทธตัวอย่าง 3) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา 4) พระสงฆ์และการปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อพระสงฆ์ 5) พระไตรปิฎก พุทธศาสนสุภาษิต ภาษาบาลี และคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา 6) หน้าที่ชาวพุทธ 7) การบริหารจัดการและเจริญปัญญา 8) มรรยาทชาวพุทธ ศาสนพิธี วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. เพื่อให้เกิดศรัทธาซาบซึ้งสำนึกในความสำคัญของพระพุทธศาสนาเห็นคุณของพระรัตนตรัย
2. เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธประวัติ และหลักธรรมพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

⁷¹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ,คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533), หน้า 1 – 2.

3. เพื่อให้มีทักษะในการคิด และการปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สามารถเลือกสรรคุณธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อพัฒนาตนเองและสังคม

4. เพื่อให้เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี และปฏิบัติตนตามหน้าที่ชาวพุทธได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

5. เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจ และปฏิบัติศาสนพิธีได้อย่างถูกต้อง

ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมีการแบ่งเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาเป็น 8 ส่วน เช่นเดียวกับระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เพียงแต่มีการเปลี่ยนชื่อหัวข้อบางหัวข้อ และมีการสลับลำดับหัวข้อกันเท่านั้น ดังนี้ 1) ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา 2) พุทธประวัติ ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกาและชาวพุทธ ตัวอย่าง 3) พุทธธรรมเพื่อชีวิตและสังคม 4) พระสงฆ์และการปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อพระสงฆ์ 5) หน้าที่ชาวพุทธ 6) พระไตรปิฎก พุทธศาสนสุภาษิต ภาษาบาลีและคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา 7) การบริหารจัดการและเจริญปัญญา 8) มรณาทชาวพุทธ ศาสนพิธีและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. เกิดศรัทธา ซาบซึ้งและสำนึกในความสำคัญของพระพุทธศาสนาและคุณของพระรัตนตรัย

2. มีความรู้ความเข้าใจ สามารถคิดวิเคราะห์พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมอย่างถูกต้อง

3. พิจารณาแนวคิดที่หลากหลายและวินิจฉัยความถูกต้องโดยหลักเหตุผลทางพระพุทธศาสนา

4. มีทักษะในการคิดและปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและสามารถนำหลักพุทธธรรมมาพัฒนาตนและสังคม

5. เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีและปฏิบัติหน้าที่ชาวพุทธได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าวิชาพระพุทธศาสนาของหลักสูตรการศึกษาในปีนี้มีความเป็นมาตรฐานในแง่ของการจัดกลุ่มเนื้อหาวิชา กล่าวคือ ในส่วนของเนื้อหา มีการวางระบบหัวข้อวิชาพระพุทธศาสนาอย่างมีมาตรฐาน คือในระดับประถมศึกษาแบ่งเป็นสาระ 9 ประการ ซึ่งในทุกระดับชั้นของประถมศึกษาต้องเรียนภายในสาระ 9 ประการนี้ เพียงแต่มีการปรับเนื้อหาในเรื่องเดียวกันให้เหมาะกับระดับชั้น ส่วนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายก็เช่นเดียวกันมีการแบ่งหัวข้อเป็น 8 ส่วน และใช้การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในแต่ละส่วนตามความเหมาะสมของระดับชั้น ซึ่งเนื้อหาไม่ว่าจะเป็นการแบ่งเป็นสาระทั้ง 9 หรือ 8 ก็ตาม เมื่อพิจารณาแล้วพบว่ามีความครอบคลุมเนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนาได้ครบถ้วน

แต่อย่างไรก็ดีการแบ่งเนื้อหาวิชาเช่นนี้ ในอีกด้านหนึ่งกลับทำให้หลักสูตรเกิดปัญหาได้เช่นกัน กล่าวคือ ปัญหาเรื่องความซ้ำซ้อนของเนื้อหาวิชา และปัญหาเรื่องการแบ่งแยกเนื้อหาวิชา กล่าวคือเมื่อมีการแบ่งเนื้อหาเป็น 8 ส่วนในทุกระดับชั้น เนื้อหาในแต่ละหัวข้อนั้นย่อมมีความซ้ำซ้อนกันทั้งในแง่ของเนื้อหาและวัตถุประสงค์ เช่นในส่วนของมรณาทชาวพุทธ ศาสนพิธี และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ในทุกระดับชั้นคือตั้งแต่ในระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ยิ่งถ้าพิจารณาลงไปในเนื้อหาวิชาแล้วจะพบความซ้ำซ้อน

ของเนื้อหาวิชาด้วยเช่น วันสำคัญทางพุทธศาสนาจะมีวันธรรมสวนะ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา เป็นต้น ซึ่งในทุกระดับชั้นก็จะมีเนื้อหาของวันดังกล่าวประกอบอยู่ด้วยทุกชั้น

แม้แต่เนื้อหาในส่วนอื่นๆ เช่น การบริหารจัดการและเจริญปัญญาในระดับประถมศึกษาจะเป็นการปฏิบัติภาวนาแบบพอง – ยุบ ในทุกระดับชั้น ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นก็จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิบัติสมาธิแบบนับลมหายใจในทุกวิชา เช่นกัน ในส่วนของมัธยมศึกษาตอนปลายเน้นการปฏิบัติกรรมฐานแบบอนุสติ 10 ประการ ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนหัวข้อกรรมฐานในระดับชั้นต่างๆ เช่นบางชั้นใช้พุทธานุสติ บางชั้นใช้มรณานุสติก็ตาม แต่การจัดเนื้อหาเช่นนี้ก็มีความซ้ำซ้อนกันในแง่ของหมวดธรรมเช่นเดียวกัน

ส่วนปัญหาประการที่สองคือ ปัญหาในการแยกหมวดธรรมนั้นพบว่าหลักธรรมเดียวกันได้ถูกแบ่งแยกสอนในหลายระดับชั้น เช่น เรื่องของทศ 6 พรหมวิหาร 4 มงคล 38 ประการ แม้แต่ อริยสัจ 4 ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาได้มีการแบ่งแยกหัวข้อธรรมในหมวดธรรมเดียวกัน แต่ไปเรียนในชั้นต่างๆ กัน ตามที่ผู้ร่างหลักสูตรคิดว่าเหมาะสม ด้วยเหตุนี้หลักธรรมหลายประการในวิชาพระพุทธศาสนาจึงถูกตัดแบ่งเรียนในแต่ละระดับชั้น ซึ่งเรื่องดังกล่าวทางกระทรวงศึกษาธิการได้ชี้แจงในประเด็นนี้ว่า

การแตกย่อยเนื้อหาบางเรื่องในส่วนที่เกี่ยวกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนาในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยนั้น จะเห็นได้ว่าหลักธรรมในแต่ละระดับชั้นจะปรากฏเพียงบางหัวข้อหรือปรากฏไม่ครบทั้งหมด แต่จะไปปรากฏครบในระดับชั้นที่สูงขึ้น ทั้งนี้ได้คำนึงถึงความยากง่ายให้สอดคล้องกับพัฒนาการของเด็ก เช่นในเรื่องของทศ 6 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 กำหนดให้เรียนเพียง 4 หัวข้อ คือการเคารพพ่อแม่ การเคารพครู การเคารพผู้อาวุโส ความรักและความสามัคคีกับพี่น้อง ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ให้เรียนเพิ่มอีก 1 หัวข้อคือความรักและความสามัคคีกับเพื่อน เมื่อถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จะได้เรียนครบทุกหัวข้อ⁷²

ในเรื่องของการแบ่งแยกหมวดธรรมในวิชาพระพุทธศาสนาออกนั้น แม้จะเป็นผลดีในเรื่องของการแบ่งระดับเพื่อความเหมาะสมของผู้ฟัง แต่ในขณะเดียวกันการแบ่งแยกหมวดธรรมเดียวกันออกจากกันนั้นย่อมทำให้การเรียนหมวดธรรมนั้นๆ ขาดความต่อเนื่อง และอาจจะขาดความสมบูรณ์ได้เช่นเดียวกัน เพราะปรากฏว่าหลักธรรมบางข้อในหลักสูตร เช่นเรื่องประโยชน์ 3 ได้ถูกตัดจนเหลือประโยชน์เพียงอย่างเดียวคือประโยชน์ในปัจจุบัน (ภิกขุธรรมมีกัตถประโยชน์)เท่านั้น ส่วนประโยชน์อีก 2 ประการมิได้มีการกล่าวถึง เรื่องการแบ่งแยกหมวดธรรมออกมาศึกษานี้ พระธรรมปิฎกมีทรรศนะดังต่อไปนี้

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงไม่ได้ตรัสธรรมแค่เมตตา นี่เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสธรรมเป็นชุดๆ เพื่อให้มีคุณลักษณะที่จะต้องปฏิบัติให้ครบ ถ้าเราเอาธรรมมาแยกกระจายออกเป็นข้อๆ จะเป็นอันตราย ในสังคมของเรา แม้แต่ในการเรียนการสอนก็นิยมเอาธรรมแยกออกมาเป็นข้อๆ เอาเมตตาข้อหนึ่ง เอากรุณาข้อหนึ่ง จนไม่รู้ว่า

⁷² กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521* (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว 2536), หน้าคำชี้แจง.

ชุดของมนต์อยู่ที่ไหน การที่พระพุทธเจ้าตรัสธรรมไว้เป็นชุด ๆ นี้มีเหตุผลเพราะธรรมนั้นเป็นองค์รวมต้องปฏิบัติให้ครบจึงจะมีความสมบูรณ์ในตัวถ้าทำไม่ครบก็จะมีโทษ เมตตากถุณานี้ ถ้าปฏิบัติไม่เข้าเป็นชุดและไม่ครบชุดก็จะมีโทษได้⁷³

วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรนี้ ได้อธิบายความในแง่ของประชาธิปไตยอยู่มาก ดังเช่นวิชา ส 048 พระพุทธศาสนา มีการกล่าวว่า

เน้นเนื้อหาสังคมชมพูทวีปสมัยก่อนพุทธกาลให้เห็นการปกครองที่ยึดมั่นในระบบวรรณะทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมในสังคม ไม่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ เป็นเหตุให้เกิดพุทธศาสนาขึ้นในสมัยนั้น อันเป็นรากฐานของประชาธิปไตยในสังคมไทยปัจจุบัน⁷⁴

การโยงเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลให้เข้ากับประชาธิปไตยของประเทศไทยในปัจจุบันย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการปรับตัวของพระพุทธศาสนาให้เข้ากับระบอบการปกครองอย่างเห็นได้ชัด การที่หลักสูตรในปี พ.ศ.2533 ยังมีการเน้นย้ำเรื่องประชาธิปไตยอยู่มากนี้ สาเหตุน่าจะมาจากการที่ระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยยังมีความไม่มั่นคงตลอดมา โดยหลังจากสภาพการเมืองได้พัฒนามาจนกระทั่งประเทศไทยได้มีโอกาสสัมผัสกับ “ประชาธิปไตยเต็มใบ” ในสมัยของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี การเมืองไทยก็ต้องสะดุดอีกครั้งกับการยึดอำนาจโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยหรือ “รสช.” ที่ได้ทำการยึดอำนาจจากรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ⁷⁵

นอกจากนี้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 พ.ศ.2530 – 2534 นั้นมีการกล่าวถึงการใช้หลักสูตรการศึกษาในการพัฒนาจิตใจในเรื่องประชาธิปไตยด้วย ซึ่งปรากฏอยู่ในส่วนของแผนงานพัฒนาจิตใจและวัฒนธรรม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในสังคมในการพัฒนาจิตใจให้เกิดจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ชยันต์แข็ง พึ่งตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี ร่วมมือร่วมใจกันในการทำงานตลอดจนทำนุบำรุงและธำรงไว้ซึ่ง เอกลักษณ์และศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ เพื่อเป็นรากฐานอันสำคัญที่รักษาไว้ซึ่งความมีเอกภาพ ความรัก ความหวงแหนประเทศ ความสามัคคี ความสงบสุข เป็นต้น โดยมีแนวทางส่งเสริมปลูกฝังศีลธรรมและจริยธรรม ค่านิยมอันดีงามของไทย ที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศ ส่งเสริมการเรียนรู้ การเผยแพร่และการปฏิบัติตามหลักธรรมทางศาสนา

⁷³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *จวริกานูญ จวริกธรรม* (กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2543), หน้า 101.

⁷⁴ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2541), หน้า 12.

⁷⁵ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, *การเมืองการปกครองไทย: หลายมิติ*, หน้า 122.

แผนดังกล่าวมีการระบุถึงมาตรการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติและสอดแทรกเรื่องการพัฒนาจิตใจด้านคุณธรรม และค่านิยมในหลักสูตรการศึกษา อบรม ทั้งในและนอกระบบ รวมทั้งผู้บริหารการศึกษา โดยเน้นการประหยัด อดออม และนิยมไทย การพึ่งตนเอง ขยันหมั่นเพียร และมีความรับผิดชอบ มีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย ปฏิบัติหน้าที่อันพึงมีต่อชาติ ศาสน์ กษัตริย์ เป็นต้น⁷⁶ ดังนั้นการใช้หลักสูตรการศึกษาเป็นสื่อในการกล่อมเกลাজิตใจพลเมืองให้มีทัศนคติต่างๆตามที่รัฐต้องการจึงเป็นเรื่องที่รัฐทำมานาน ดังปรากฏอย่างชัดเจนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปีดังกล่าว โดยเฉพาะวิชาพระพุทธศาสนาที่มีความยึดหยุ่นสูงและมีความสามารถในการปรับตัวมาตลอดให้เข้ากับนโยบายของรัฐและคงจะปรากฏอยู่ต่อไป

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2544 เป็นหลักสูตรการศึกษาที่ใช้ในปัจจุบัน สำหรับโครงสร้างโดยรวมของหลักสูตรนั้นปรากฏว่า การที่หลักสูตรได้มีการกำหนดรายละเอียดวิชาต่างๆ ไว้อย่างละเอียดนั้นน่าจะมาจากการที่หลักสูตรการศึกษาในปีนี้มีหลักการบางข้อเช่น การส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาและเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด สามารถพัฒนาตามธรรมชาติ และเต็มตามศักยภาพ เป็นหลักสูตรที่มีโครงสร้างยืดหยุ่นทั้งด้านสาระ เวลา และการจัดการเรียนรู้ เป็นหลักสูตรที่จัดการศึกษาได้ทุกรูปแบบ ครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมาย สามารถเทียบโอนผลการเรียนรู้ และประสบการณ์ เป็นต้น

ด้วยเหตุที่หลักสูตรมีหลักการเช่นนี้เองจึงไม่มีการระบุรายละเอียดต่างๆ ของวิชาอย่างชัดเจนในทุกสาระการเรียนรู้ เช่น ไม่มีการแบ่งอัตราเวลาเรียนในแต่ละสาระการเรียนรู้ไว้อย่างชัดเจนว่าสาระการเรียนรู้ใด ต้องเรียนจำนวนเท่าใด โดยให้สถานศึกษาแต่ละแห่งพิจารณาตามความเหมาะสมว่าจะสอนสาระการเรียนรู้กลุ่มใด ในช่วงชั้นปีใด และจำนวนเท่าใดในแต่ละช่วงชั้นปี ซึ่งถือว่าหลักสูตรในปีนี้มีมีความยืดหยุ่นสูงมาก แต่อย่างไรก็ดีการที่หลักสูตรมีความยืดหยุ่นสูงก็อาจจะทำให้เกิดความสับสนในทางปฏิบัติได้ เพราะสถานศึกษาในแต่ละแห่งย่อมสามารถจัดการศึกษาได้อย่างมีอิสระ ซึ่งอาจจะทำให้ระบบการเรียนการสอนมีมาตรฐานการศึกษาไม่เท่ากัน และจะมีความเหลื่อมล้ำกันได้ทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณ ดังจะได้ยกตัวอย่างถึงความยืดหยุ่นซึ่งกลายเป็นความไม่ชัดเจน และนำมาซึ่งข้อบกพร่องของหลักสูตรได้เช่นกัน กล่าวคือ

วัตถุประสงค์ประการหนึ่งของหลักสูตรนี้คือ เพื่อเห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยในตนเอง ปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ มีคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมอันพึงประสงค์ โดยมีมาตรฐานการเรียนรู้ ส.1.1 ให้เข้าใจ ประวัติ ความสำคัญ หลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับ

⁷⁶ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่หก พ.ศ.2530 – 2534* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ยูไนเต็ปรัดเกล้า, 2530), หน้า 91 – 93.

ถือ และสามารถนำหลักธรรมของศาสนามาเป็นหลักปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน มาตรฐาน ส 1.2 ยึดมั่นในศีลธรรมการทำความดีมีค่านิยมที่ดีงาม และศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ และ มาตรฐาน ส 1.3 ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรม และศาสนพิธีของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ค่านิยมที่ดีงาม และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตน บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม สิ่งแวดล้อม เพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

มีข้อสังเกตว่ามาตรฐานการเรียนรู้ดังกล่าวไม่ได้เจาะจงว่าเป็นวิชาพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่เป็นความมุ่งหมายในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ทั้งหมดแต่ก็มีการกล่าวถึงชื่อพระพุทธศาสนาเป็นหลัก การไม่ระบุชื่อศาสนาไว้ชัดเจนน่าจะเป็นเพราะความยืดหยุ่นของหลักสูตรนี้ ซึ่งในช่วงต้นของการร่างหลักสูตรนั้นไม่มีการระบุชื่อศาสนาใดๆ ทั้งสิ้นแม้แต่พุทธศาสนา ซึ่งประเด็นดังกล่าวมีความสำคัญมากถึงขนาดมีการเรียกร้องจากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องในช่วงปี พ.ศ.2544 โดยเฉพาะกลุ่มชาวพุทธ เช่นมีการออกมาชุมนุมเพื่อเรียกร้องกับรัฐบาล ดังที่ปรากฏในหน้าแรกของหนังสือพิมพ์ไทยรัฐเมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ.2544 ว่า “ชาวพุทธลุกฮือ นัดชุมนุมใหญ่ เตรียมบุกทำเนียบ เช้าวันนี้”⁷⁷

สำหรับเนื้อหาข่าวโดยสรุปนั้นกล่าวว่า ชาวพุทธกว่า 5,000 คน จาก 34 องค์กร นัดชุมนุมเพื่อเสนอข้อเรียกร้อง 5 ข้อ โดยข้อเรียกร้องที่ 4 มีการเสนอให้วิชาพระพุทธศาสนาเป็นหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน และมีมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ โดยเป็นวิชาบังคับสำหรับนักเรียนที่เป็นพุทธศาสนิกชน และมีค่าหน่วยการเรียนรู้และเวลาเรียนไม่น้อยกว่าในหลักสูตรปัจจุบัน ทั้งนี้สืบเนื่องจากการปฏิรูปการศึกษาที่ให้ยุบกระทรวงศึกษาธิการ ทบวงมหาวิทยาลัย คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ มาจัดตั้งเป็นกระทรวงใหม่คือ กระทรวงศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลกระทบต่อโครงสร้างพระพุทธศาสนา ทั้งระบบการบริหารคณะสงฆ์ การจัดการศาสนสมบัติ และการลดความสำคัญของวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน และเนื่องจากการนำตัวแทนจากศาสนาอื่นเข้ามาบริหารงานศาสนาพุทธ จนเป็นเหตุให้คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนจำนวนมากไม่พอใจ ซึ่งคณะสงฆ์และองค์กรพุทธได้ออกมาเรียกร้องให้สำนักงานปฏิรูปการศึกษามอบหลักสูตรวิชาพุทธศาสนาเป็นหลักในทุกชั้นเรียน พร้อมทั้งให้ยกเลิกการนำตัวแทนจากศาสนาอื่นเข้ามาเป็นคณะกรรมการการศึกษาและวัฒนธรรม หรือหากไม่ยกเลิกก็ให้แยกส่วนงานพระพุทธศาสนาเป็นองค์กรอิสระ⁷⁸

นอกจากนี้ ในวันที่ 11 เมษายน พ.ศ.2544 หนังสือพิมพ์ไทยรัฐได้นำเสนอข่าวนี้สืบเนื่องจากเมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ.2544 โดยมีการเสนอข่าวในหน้าแรกว่า “ทักษิณรับรับมติ 34 องค์กร สั่งระดมมันสมองแก้ไข

⁷⁷ ไทยรัฐ (10 เมษายน 2544):1.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

ให้”⁷⁹ เนื้อหาโดยสรุปกล่าวว่านายกรัฐมนตรีติดตามปัญหาโครงสร้างกระทรวงใหม่มาตลอด ขอยืนยันว่าจะพิจารณามติที่เสนอมายังเร่งด่วนและจะแก้ไขให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของคนส่วนใหญ่พร้อมกล่าวว่าตนเป็นชาวพุทธพันธุ์เปอร์เซียต้นตอมาจากเขมร วัฒนธรรม รว.ศึกษาธิการ กล่าวถึงข้อเสนอเชิงนโยบายที่อยากให้มีการสอนศาสนาพุทธในโรงเรียน ต้องการให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติก็ไม่มีปัญหา เพราะตรงกับนโยบายของรัฐบาลอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามต้องทำความเข้าใจกับศาสนาอื่นด้วย เพราะการเป็นชาวพุทธที่ดีต้องปฏิบัติตามธรรมะและไม่ถูกเหยียดหยามศาสนาอื่น ควรอยู่ร่วมกับศาสนาอื่นได้อย่างสันติ⁸⁰

ภายหลังการประชุมม็อบเรียกร้องดังกล่าว กระทรวงศึกษาธิการจึงมีคำสั่งวันที่ 23 มกราคม พ.ศ.2545 เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาใน หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี มีพระธรรมปิฎก ดร.สิริกร มณีรินทร์ ศาสตราจารย์พิเศษ จ्ञานงค์ ทองประเสริฐ และปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เป็นต้น เป็นที่ปรึกษา โดยมีพระเทพโสภณเป็นประธานกรรมการ และมีกรรมการรวม 63 รูป/คน⁸¹ เมื่อจัดทำหลักสูตรแกนกลางเสร็จสิ้น พระเทพโสภณได้กล่าวชี้แจงเรื่องการจัดทำหลักสูตรแกนกลางวิชาพระพุทธศาสนาไว้ ดังนี้

ประเด็นที่น่าสังเกตเกี่ยวกับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ก็คือว่าหลักสูตรนี้พูดถึงแต่สาระและมาตรฐานการเรียนรู้กว้างๆ ไม่มีการพูดถึงรายละเอียดสาระการเรียนรู้ ทั้งนี้เพราะหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ได้ปล่อยให้สถานศึกษาแต่ละแห่งเดิมรายละเอียดกันเอง หลักสูตรนี้พูดถึงการเรียนการสอนพระพุทธศาสนาไว้เพียง 10 บรรทัด ชาวพุทธทั้งหลายมีความห่วงใยว่าพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ถ้าปล่อยให้สถานศึกษาแต่ละแห่งต่างจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาตนเอง ก็เกรงว่าจะเกิดการแตกนิกายมากมายในพระพุทธศาสนา และความแตกแยกทางศาสนานี้จะมีผลกระทบต่อความสามัคคีของคนในชาติอย่างแน่นอน ดังนั้นจึงมีการเรียกร้องให้จัดทำหลักสูตรแกนกลางของสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาที่ทุกโรงเรียนสามารถนำไปใช้ร่วมกัน⁸²

ด้วยเหตุนี้หลักสูตรจึงมีการปรับปรุงจากเดิมที่ไม่มีการระบุชื่อของศาสนาใดๆ มาเป็นคำว่าศาสนาพุทธและศาสนาที่ตนนับถือ ซึ่งก็ไม่ได้ระบุศาสนาใด ซึ่งแตกต่างจากหลักสูตรในอดีตบางหลักสูตรที่มีการระบุชื่อศาสนาใด ๆ เช่นกลุ่มวิชาอิสลามศึกษาเป็นวิชาเลือกในกลุ่มสังคมศึกษาอย่างชัดเจน การไม่ระบุชื่อของศาสนาใด ๆ ในเบื้องต้นนี้น่าจะเกิดจากความต้องการให้เกิดความยืดหยุ่นในทางปฏิบัติ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็

⁷⁹ ไทยรัฐ (11 เมษายน 2544):1.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

⁸¹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2545), หน้า จ.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า ค.

ทำให้เกิดความสับสนในทางปฏิบัติในแต่ละโรงเรียนว่าจะทำการสอนศาสนาใด เป็นต้น การที่มีการกล่าวถึงศาสนาพุทธในเวลาต่อมานั้นน่าจะมาจากการที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก และน่าจะเกิดจากการชุมนุมเรียกร้องที่เกรงว่าจะไม่มีการสอนวิชาพระพุทธศาสนาเพราะไม่มีการระบุไว้ในหลักสูตรด้วย และแม้ว่าจะมีการระบุชื่อพุทธศาสนาในหลักสูตรแล้วก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติหลักสูตรยังมีความยืดหยุ่นที่จะทำให้ไม่มีการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาได้ ในกรณีที่โรงเรียนนั้นไม่มีผู้นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งก็อาจจะทำให้เกิดปัญหาตามมาอีกมากกว่าในโรงเรียนที่มีนักเรียนหลายศาสนานั้นจะทำการสอนอย่างไร เป็นต้น ซึ่งเรื่องเหล่านี้กระทรวงศึกษาธิการควรทำการชี้แจงให้ชัดเจนเพื่อความไม่สับสนในทางปฏิบัติ

ด้วยเหตุนี้ อธิบดีกรมวิชาการได้ทำหนังสือชี้แจงที่ ศธ 0607/4389 ไว้ความว่า “การจัดการเรียนรู้ในสาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรมในส่วนที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนานั้น สถานศึกษาควรจัดให้ผู้เรียนที่นับถือศาสนาพุทธได้เรียนรู้ประมาณ 2 ชั่วโมง หรือ 2 คาบต่อสัปดาห์ คาบละ 50 นาที หรือตามความเหมาะสม เพื่อเน้นความเป็นคนดี และต้องจัดคาบเวลาสำหรับอื่นๆ ในกลุ่มสังคมศึกษาฯ ด้วย”⁸³ อย่างไรก็ตามก็ดีพระเทพโสภณกล่าววิจารณ์ถึงคำชี้แจงของอธิบดีกรมวิชาการว่า “เนื่องจากหนังสือของอธิบดีกรมวิชาการฉบับนี้เป็นคำชี้แจงไม่ใช่คำสั่ง เราจึงไม่มีทางมั่นใจว่า สถานศึกษาจะปฏิบัติตามหรือไม่ เรื่องนี้คงจะต้องติดตามกันต่อไป”⁸⁴ สิ่งเหล่านี้ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความไม่ชัดเจนของหลักสูตรได้ประการหนึ่ง ซึ่งอาจมีสาเหตุจากผู้ปฏิบัติ หรืออาจเกิดจากส่วนนโยบายคือผู้ออกคำสั่งซึ่งในที่นี้คือกระทรวงศึกษาธิการ ก็เป็นไปได้

อย่างไรก็ดีในประเด็นดังกล่าวนี้ได้มีเสียงทักท้วงจากศาสนิกอื่นที่มีส่วนร่วมในการร่างหลักสูตรกลุ่มสาระการเรียนรู้ด้านสังคม ดังเช่น จดหมายของนายวินัย สะมะฮุน ผู้รับผิดชอบ หลักสูตรอิสลามศึกษา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสาระการเรียนรู้ด้านศาสนา ลงวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2546 ถึงอธิบดีกรมวิชาการในขณะนั้นคือนายประพัฒน์พงศ์ เสนาฤทธิ์ เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2546 เนื้อความในจดหมายฉบับดังกล่าวได้รวบรวมข้อวิจารณ์จากบางองค์กรในกลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลามถึงรายละเอียดสาระการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาว่ามีความไม่เหมาะสมนั้นคือข้อความว่า “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย” โดยในจดหมายฉบับดังกล่าวได้รวบรวมเหตุผลหลายประการ แต่สรุปได้ว่าเพราะเป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญ และข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ดังที่ปรากฏข้อความบางส่วน ดังนี้

ไม่ปรากฏในรัฐธรรมนูญเรื่องศาสนาประจำชาติ การจัดทำสาระ ควรต้องสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญ
เนื่องจากสาระเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตร และหลักสูตรออกโดยอาศัยอำนาจของ พรบ.การศึกษา และ พรบ.
การศึกษาออกโดยรัฐธรรมนูญ เมื่อรัฐธรรมนูญบัญญัติเรื่องศาสนาประจำชาติ ก็ไม่ควรกำหนดไว้ในสาระ

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

ดังกล่าว และน่าจะถือว่าขัดกับรัฐธรรมนูญ ... คำว่า “ประจำชาติ” ในข้อเท็จจริงตามประวัติศาสตร์ และข้อเท็จจริงในปัจจุบันมิได้จำกัดแต่เฉพาะศาสนาใดศาสนาหนึ่ง เพราะประเทศไทยประกอบด้วยหลายศาสนา และปัจจุบันรับรองไว้ 5 ศาสนา คือ พุทธ อิสลาม คริสต์ ซิกข์ พราหมณ์ – ฮินดู ทั้งหมดถือว่าเป็นศาสนาที่มีอยู่ประจำชาติไทยทั้งสิ้น และเรื่องการนับถือศาสนาใดรัฐธรรมนูญก็ไม่ได้บังคับไว้จนจะตีความว่าศาสนาที่บังคับให้ถือ นั้นเป็นศาสนาประจำชาติ นอกจากถือเป็นสิทธิพึงเลือกศรัทธาของบุคคลไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดก็ตาม ตามระบุไว้ใน มาตรา 38 แห่งรัฐธรรมนูญ ⁸⁵

เรื่องพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติหรือไม่นั้นเป็นเรื่องที่ทางคณะผู้ร่างหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญมาก ด้วยเหตุนี้ในหนังสือหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาจึงได้ชี้แจงเรื่องนี้ไว้ ดังนี้

ในทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชนชาติไทย เนื่องมาด้วยกันกับความเป็นมาของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยก่อนที่ชนชาติไทยมีประวัติศาสตร์อันชัดเจน ชาวไทยก็ได้นับถือพระพุทธศาสนาต่อเนื่องตลอดมา จนกล่าวได้ว่าประวัติของประเทศไทย เป็นประวัติของชนชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา ... ทำให้พูดได้อย่างถูกต้องมั่นใจว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เมื่อชาวไทยทั่วประเทศได้ฟังกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ตรัสต่อพระสันตปาปา จอห์น ปอล ที่ 2 ประมุขแห่งคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก ในคราวที่เข้าเฝ้า ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ.2527 มีความจำเพาะตอนที่ว่า “คนไทยเป็นศาสนิกชนที่ดีด้วยกัน ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติ” ⁸⁶

ข้อเท็จจริงในเรื่องดังกล่าวคงเป็นเรื่องยากที่จะตัดสินได้ว่าควรหรือไม่ควร ถูกหรือผิดเป็นต้น เพราะเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน แต่อย่างไรก็ดี เรื่องนี้อาจสะท้อนให้เห็นถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับลักษณะของหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2544 ได้ว่าหลักสูตรที่มีความยืดหยุ่นเกินไปย่อมทำให้หลักสูตรมีความไม่ชัดเจนและสับสนทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ จนสามารถใช้โอกาสจากความยืดหยุ่นของหลักสูตรเพื่อตอบสนองความเชื่อแบบยึดมั่นถือมั่นในด้านศาสนาของแต่ละฝ่ายและปกป้องศาสนาของตนเอง เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นได้จากหลักสูตรที่มีลักษณะเช่นนี้ และเป็นที่น่าสังเกตอีกว่าการกระทำดังกล่าวย่อมไม่นำไปสู่เป้าหมายของการศึกษาที่แท้จริงเพื่อมุ่งพัฒนาคนให้มีความรู้ แต่เป็นไปเพื่อการตอบสนองอัตลักษณ์ของแต่ละฝ่ายมากกว่า นอกจากนี้ประเด็นดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึงความจริงประการหนึ่งในสังคมไทยคือความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญระหว่างการเมือง การศึกษา และการศาสนาได้เป็นอย่างดี

สำหรับอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งอยู่ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ในกลุ่มสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม มีอัตราร้อยละ 8 ในระดับประถมศึกษา ร้อยละ 6.66 ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษา

⁸⁵ วินัย สะมะฮุน, *จดหมาย, 1 กุมภาพันธ์ 2546*. (ถึงอธิบดีกรมวิชาการ นายประพัฒน์พงศ์ เสนาฤทธิ์)

⁸⁶ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2545), หน้า 1.

ตอนปลาย เนื้อหาของวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรประกอบไปด้วย 7 หัวข้อหลัก คือ 1) ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา 2) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา 3) ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกา 4) หน้าที่ชาวพุทธ 5) การบริหารจัดการและเจริญปัญญา 6) วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา 7) สัมมนาพระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาและการพัฒนา โดยในระดับประถมศึกษาจะไม่มีเนื้อหาในหัวข้อที่ 7 โดยจะเห็นได้ว่าหัวข้อหลักในหลักสูตรนี้มีความคล้ายคลึงกับหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2533 มาก ซึ่งทำให้ปัญหาเกี่ยวกับวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาทั้งสองนี้มีจุดร่วมเดียวกัน คือในจุดดีสามารถกล่าวได้ว่าการจัดเนื้อหาให้มีมาตรฐานเดียวกัน และเป็นระบบ ในขณะที่การจัดเนื้อหาหลักสูตรเช่นนี้ก็ทำให้เกิดปัญหาความซ้ำซ้อนของหลักธรรมและปัญหาการแบ่งแยกหมวดธรรม เช่นกัน

สำหรับเนื้อหาหลักสูตรนั้นเกือบทุกระดับชั้นปีมีความซ้ำซ้อนกันของหลักธรรม เช่นอริยสัจ 4 ฯลฯ มีการสอนเนื้อหาเหล่านี้ซ้ำกันในทุกชั้นปีในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 – 6 หรือ เรื่องการบริหารจัดการและปัญญา มีการสอนเรื่องอานาปานสติในทุกชั้นปี การที่มีหัวข้อธรรมเดียวกันในทุกชั้นปีนั้น แม้ว่าเนื้อหาในแต่ละหัวข้อจะมีความแตกต่างกันบ้างและมีความยากง่ายแตกต่างกันไปตามระดับชั้น ซึ่งเป็นข้อดีที่ทำให้เห็นความลึกซึ้งของหลักธรรมไปตามระดับชั้น แต่การที่ในทุกระดับชั้นมีการเรียนหัวข้อธรรมเดียวกันก็ทำให้หลักสูตรมีความซ้ำซ้อน เช่นกัน เมื่อหลักสูตรมีปัญหาเรื่องเนื้อหาธรรมซ้ำซ้อนกันแล้ว ยังทำให้เกิดปัญหาการแบ่งแยกหมวดธรรมออกจากกันโดยไม่มีความจำเป็น และใช้เวลาในการเรียนแบบแยกส่วนหมวดธรรมเหล่านั้น โดยมีระยะห่างระหว่างชั้นเป็นปีๆ เช่น มงคลสูตร มีการแบ่งหัวข้อของมงคลมาเรียนในแต่ละปี เช่น ชั้น ม.1 เรียนมงคลข้อ 1 – 3 ม. 2 เรียนมงคลข้อ 4 – 6 เป็นต้น หรือหลักธรรมเรื่องทศ 6 มีการแบ่งข้อมาเรียนเช่นกัน หลักธรรมเรื่องไตรสิกขา เรื่องไตรลักษณ์ หรือแม้แต่ สังคหวัตถุ 4 ก็ถูกแบ่งเนื้อหา โดยใช้เวลาวันข้ามปีในหลักธรรมแต่ละข้อ เป็นต้น การแบ่งหัวข้อธรรมมาเรียนนี้ย่อมทำให้ผู้เรียนและอาจารย์ครูผู้สอนขาดความต่อเนื่องในการเข้าใจหลักธรรมและยังทำให้การเข้าใจเนื้อหาธรรมถูกเรียนแบบแยกส่วน ซึ่งอาจนำไปสู่ความเข้าใจหลักธรรมที่คลาดเคลื่อนและนำไปใช้ผิดได้

นอกจากจะมีการแยกเนื้อหาธรรมให้เว้นระยะห่างแล้ว ลำดับธรรมในหลักสูตรยังมีการข้ามลำดับชั้น เช่น เอมมงคลข้อสูงกว่า มาเรียนก่อนมงคลชั้นต่ำกว่า ดังเช่นในระดับชั้น ม.5 และ ม.6 ที่เนื้อหาของมงคลในชั้น ม.5 เป็นมงคลข้อที่สูงกว่าชั้น ม.6 ถึงแม้ว่าลำดับชั้นดังกล่าวอาจจะไม่ใช่ประเด็นใหญ่ในการเข้าใจเนื้อหาธรรมมากนักก็ตาม แต่การที่หลักสูตรมีการข้ามลำดับชั้นก็ย่อมทำให้ผู้เรียนเกิดความสับสนได้ เช่นความไม่ต่อเนื่องของเนื้อหา อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจผิดในหลักธรรมได้เช่นเดียวกัน สำหรับเนื้อหาวิชาโดยภาพรวมนั้นแทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาอะไรทั้งสิ้น แม้ในหลักสูตรใหม่ปี พ.ศ. 2544 นี้จะมีการแบ่งช่วงชั้นให้ดูเหมาะสมกับวัย และมีการจัดแบ่งเนื้อหาสาระตามระดับชั้นให้ดูชัดเจนมากยิ่งขึ้น แต่ก็แทบจะไม่มี ความแตกต่างอะไรกับ

หลักสูตรในปีเก่าๆ ที่ผ่านมา และเนื้อหาก็ยังมีความซ้ำซ้อนกันอยู่ ถึงแม้ว่าจะอธิบายความมุ่งหมายให้ดูแตกต่างกันไปแต่ก็เป็นเนื้อหาเดียวกัน ทำให้หลักสูตรมีความซ้ำซ้อนอยู่เช่นเดิม

หลักสูตรที่สำคัญอันถือได้ว่าเป็นหลักสูตรที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เช่น อริยสัจ 4 ก็ถูกตีความให้มีความหมายไปทางโลกียธรรมมากกว่าที่จะเป็นโลกุตตรธรรม ทั้งที่เมื่อว่าตามหลักอริยสัจแล้ว เป็นเรื่องของโลกุตตรธรรมมากกว่าโลกียธรรม แต่เหตุผลอาจจะเป็นเพราะทั้งผู้ร่างหลักสูตรและผู้เรียนไม่เห็นความจำเป็นของโลกุตตรธรรมในปัจจุบันก็เป็นได้ เช่นในหลักสูตรปีการศึกษา 2544 ชั้น ม.1 มีการจัดหมวดธรรมเรื่องจิตวิเศษ เป็นนิโรธสัจ หรือธรรมที่ควรบรรลु ซึ่งความหมายที่แท้จริงของนิโรธในพระพุทธศาสนานั้นคือการดับทุกข์อย่างสิ้นเชิงคือพระนิพพานนั่นเอง ถึงแม้ว่าในหลักสูตรปีเดียวกันนั้นเองในระดับ ม.6 มีการอธิบายนิโรธว่าคือพระนิพพานก็ตาม อย่างไรก็ตามแม้ว่าระดับชั้นของนิโรธจะมีหลายระดับก็ตามแต่การอธิบายความนิโรธให้มีหลายความหมายย่อมทำให้เกิดความสับสนต่อความเข้าใจของผู้เรียนได้ และถึงแม้ว่าระดับการเรียนรู้ของนักเรียนชั้น ม.1 กับ ม.6 จะมีความแตกต่างกันมาก และการอธิบายจะจำเป็นต้องอธิบายจากง่ายไปสู่ยาก แต่การอธิบายความเหล่านั้นก็ไม่ตรงกับหลักอริยสัจอย่างแท้จริงจึงอาจจะทำให้เข้าใจหลักธรรมคลาดเคลื่อนมากกว่าที่จะมีความเข้าใจมากขึ้นก็เป็นได้

แม้ว่าในหลักสูตรปี พ.ศ. 2544 พยายามที่จะให้ผู้ศึกษาโยงความรู้วิชาพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกันแบบบูรณาการ ซึ่งว่าโดยเนื้อหาและองค์ความคิดรวมแล้วก็คือความรู้ความเข้าใจและเลื่อมใสในพระรัตนตรัย แต่ตราบใดที่เนื้อหาหลักสูตรและวิธีการสอนยังไม่สามารถทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึงแก่นแท้ของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้ โดยเฉพาะหลักธรรมอันถือเป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนาเช่นเรื่องนิพพาน เป็นต้น ความเข้าใจและเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างแท้จริงนั้นก็จะไม่สามารถเข้าถึงได้เช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าผู้เรียนจะสามารถเข้าใจในพระรัตนตรัยได้แต่ยังไม่เข้าถึงพระรัตนตรัย การวางหลักสูตรนั้นๆ ต้องถือว่าล้มเหลวเพราะว่าไม่สัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพราะผู้ศึกษาไม่สามารถบรรลุและเข้าถึงพระรัตนตรัยได้อย่างแท้จริง

ในส่วนของเนื้อหาบางอย่าง เช่นในส่วนของตัวอย่างของชาวพุทธที่ดีที่มีการนำผู้มีชื่อเสียงในสังคมพระพุทธศาสนาหลายท่านทั้งบรรพชิต และฆราวาส เช่นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ สุชีพ ปุญญานุภาพ อนาคตาริก ธรรมปาละ เป็นต้น ในขณะเดียวกันก็มีการนำบุรพกษัตริย์ไทยหลายพระองค์มาเป็นตัวอย่างในการเป็นชาวพุทธที่ดี เช่น พ่อขุนรามคำแหงมหาราช สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น จริยอยู่ที่บุรพกษัตริย์เหล่านี้ทรงเป็นผู้มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก แต่ก็มิได้ทรงมีความโดดเด่นในพระพุทธศาสนาเท่าใดนัก นอกจากจะทรงเป็นองค์อัครพุทธ

ศาสนูปถัมภกที่สำคัญ แต่บุรพกษัตริย์เหล่านี้ทรงปรากฏโดดเด่นในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงทำคุณูปการแก่ประเทศชาติมากกว่าบทบาทด้านพระพุทธศาสนา หรือในส่วนเรื่องนำรู้จากพระไตรปิฎกมีการเน้นเนื้อหาเรื่องการครองตนเป็นพลเมืองที่ดี⁸⁷ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนากับสถาบันพระมหากษัตริย์ชัดเจนมากกว่า ซึ่งสิ่งนี้ย่อมรวมไปถึงความสัมพันธ์กับสถาบันชาติอีกด้วย

การที่เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรยังสะท้อนความผูกพันกับสถาบันของชาติเป็นต้น ย่อมสอดคล้องกับหลักการในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 ที่มีความมุ่งหมายและหลักการในมาตราที่ 7 ว่าในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิหน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพ กฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ เป็นต้น⁸⁸

วิชาพระพุทธศาสนาจึงมีการปรับเนื้อหาให้สอดคล้องกับความมุ่งหมายของ พ.ร.บ.ดังกล่าว ซึ่งแท้ที่จริงแล้วบทบาทของวิชาพระพุทธศาสนาที่ผูกพันกับสถาบันทั้ง 3 นี้ก็ได้ดำเนินมาช้านานแล้ว นอกจากนั้นเนื้อหาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรใหม่นี้ยังถูกปรับให้เข้ากับความต้องการของสังคมไทยในสมัยใหม่ด้วย เช่น ส่วนสัมมนาพระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาและการพัฒนานั้นมีการเชื่อมโยงเนื้อหาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาชุมชนและการจัดระเบียบสังคม พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจพอเพียง พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือในส่วนของการบริหารจัดการและปัญญาที่ถูกปรับให้มีเนื้อหาในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น⁸⁹

การที่วิชาพระพุทธศาสนาปรับตัวให้เข้ากับสภาพความต้องการของสังคมสมัยใหม่นั้นน่าจะสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ที่มีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อ “การพัฒนาที่ยั่งยืนและคุณภาพชีวิตที่ดีมีสุขของคนไทย” รวมถึงมีค่านิยมร่วม โดยการสร้างจิตสำนึกให้คนไทยได้ตระหนักถึงวิกฤตของประเทศและความจำเป็นที่ต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการคิด ทักษะคิด และกระบวนการทำงาน โดยยึด “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญานำทางเพื่อให้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารจัดการประเทศที่มุ่งสู่ประสิทธิภาพ หรือการให้คนไทยส่วนใหญ่มีการศึกษา และรู้จักเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต เป็นคนดี มีคุณธรรม

⁸⁷ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา*, หน้า 157.

⁸⁸ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎีกา, *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542* (กรุงเทพฯ: บริษัท พรักหวานกราฟฟิค จำกัด, 2542), หน้า 5 – 6.

⁸⁹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา*, หน้า 134 – 161.

และชื่อเสียงสุจริต อยู่ในสังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ สามารถรักษามิปัญญาท้องถิ่น ควบคู่ไปกับการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม เป็นต้น⁹⁰

ดังนั้นการที่วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรมีการปรับตัวให้เข้ากับแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง หรือการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นต้น ย่อมมีความสัมพันธ์กับความต้องการของสังคมไทยในปัจจุบัน ซึ่งมีการเน้นย้ำในเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจหลังเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจเมื่อปี พ.ศ.2540 จึงไม่เป็นเรื่องแปลกใหม่อะไรที่วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาจะปรับตัวให้เข้ากับภาวะทางสังคมแบบใหม่ ดังเช่นที่เคยปรับตัวมาเสมอ อย่างไรก็ตามในช่วงปีการศึกษาในหลักสูตรปี พ.ศ.2544 ตรงกับรัฐบาลในสมัยของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศไทยเพิ่งจะพ้นจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ

ดังนั้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 พ.ศ.2545 – 2549 จึงมีวิสัยทัศน์ในเรื่องสังคมไทยที่พึงประสงค์ที่เน้นให้คนไทยทุกคนมีโอกาสและความเสมอภาคที่จะพัฒนาตนเองเต็มศักยภาพ เพื่อเป็นคนดี คนเก่ง ถึงพร้อมด้วยคุณธรรม จริยธรรม มีวินัย เคารพกฎหมาย มีความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกสาธารณะ มีความสามารถคิดเอง ทำเอง และพึ่งพาตนเองมากขึ้น หรือบางข้อต้องการพัฒนาเศรษฐกิจให้มีความเข้มแข็งและแข่งขันได้ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพ ได้รับการพัฒนาอย่างยั่งยืน พร้อมก้าวสู่เศรษฐกิจยุคใหม่อย่างรู้เท่าทัน เป็นต้น⁹¹ การที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมีความมุ่งหมายเช่นนี้ก็น่าจะเนื่องมาจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในครั้งนี้ได้ให้บทเรียนที่เจ็บปวดแก่คนไทยมากมายหลายประการรวมทั้งบทเรียนที่ว่า การดำเนินนโยบายต่างๆ นั้นต้องเดินไปด้วยความรู้เท่าทันภาวะการณ์ต่างๆ ของโลกด้วย⁹² กอปรกับนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ซึ่งเป็นนักธุรกิจที่ประสบความสำเร็จสูงได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ความเป็นนักธุรกิจนั้นจึงน่าจะมีผลต่อการดำเนินนโยบายต่างๆ ได้มีผู้วิเคราะห์ไว้ว่า

สาเหตุที่ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ประสบผลสำเร็จในด้านธุรกิจอย่างรวดเร็ว เพราะเป็นผู้มีความกล้าในการตัดสินใจ กล้าทดลองลงทุนในธุรกิจใหม่ๆ นอกนั้นยังเป็นนักเจรจา สามารถประสานได้กับทุกฝ่ายมีความกว้างขวางในการสร้างพันธมิตร มีวิสัยทัศน์ สามารถประเมินสถานการณ์ได้ถูกต้องพร้อมกับกำหนดกลยุทธ์ได้ตรงกับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ด้วยเหตุนี้กลุ่มบริษัทในเครือ “ชินวัตร” จึงสามารถก้าวสู่กลุ่ม

⁹⁰ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่เก้า พ.ศ.2545 – 2549* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2544), หน้า 13 – 15.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

⁹² โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, *การเมืองการปกครองไทย: หลายมิติ*, หน้า 156.

ธุรกิจในแนวหน้าของประเทศไทยและหวังไว้ว่าจะนำความรู้ความสามารถตลอดจนประสบการณ์จากความสำเร็จในด้านธุรกิจมาแก้ไขปัญห เศรษฐกิจของประเทศให้ผ่านพ้นช่วงวิกฤตไปได้⁹³

แม้นโยบายของรัฐบาลในยุคปัจจุบันจะมีความมุ่งเน้นเกี่ยวกับนโยบายในด้านเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นโครงการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน การพักชำระหนี้เกษตรกร โครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค หรือโครงการเอื้ออาทรต่างๆ จนผู้สื่อข่าวประจำทำเนียบรัฐบาลในปี พ.ศ.2546 นั้นได้ตั้งฉายารัฐบาล โดยรัฐบาลพรรคไทยรักไทยได้รับฉายาว่า “รัฐบาลตระกูลเอื้อ” อันเป็นการสะท้อนถึงนโยบายของรัฐบาลภายใต้ชื่อโครงการ “เอื้ออาทร” ต่อประชาชน⁹⁴ หรือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจะมีการเน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจไทยให้เป็นศูนย์กลางของภูมิภาค และเป็นศูนย์กลางการศึกษาและวิทยาการที่เข้มแข็ง โดยมีบริการด้านการศึกษาที่เริ่มเชื่อมโยงกับสถาบันนานาชาติในภูมิภาคต่างๆ มากขึ้น⁹⁵ ก็ตาม

แต่อย่างไรก็ดี รัฐบาลในปัจจุบันก็ได้เห็นความสำคัญของการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา จึงได้จัดตั้ง “โรงเรียนวิถิพุทธ” ขึ้น โดยเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ.2545 กระทรวงศึกษาธิการได้จัดประชุมเรื่องหลักสูตรใหม่เด็กไทยพัฒนา : หัวใจของการปฏิรูปการศึกษา พ.ศ.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ได้เห็นชอบกับแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช ที่เสนอให้มีโรงเรียนนำร่องวิถิพุทธ ให้ครูเข้าห้องเรียนด้วยแบบอย่างของชาวพุทธ ใช้กระบวนการสอนแบบพุทธ กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ส่งเสริมการจัด “โรงเรียนวิถิพุทธ” ด้วยปรารถนาให้เป็นจุดสำคัญของการนำคุณค่ามหาศาลของพระพุทธธรรมมาสู่สังคมไทย เพื่อให้สมกับที่ประเทศไทยมีพุทธศาสนิกชนถึง 95 % โดยโรงเรียนวิถิพุทธ คือ โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา อย่างบูรณาการ⁹⁶

โรงเรียนวิถิพุทธเป็นสถานศึกษาในระบบปกติที่นำหลักพุทธธรรมหรือองค์ความรู้ที่เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาของสถานศึกษานั้น โดยมีจุดเน้นที่สำคัญคือ การนำหลักธรรมมาใช้ในการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา ซึ่งอาจเป็นการเรียนการสอนในภาพรวม

⁹³ ธนาภิต, *ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย*, หน้า 456.

⁹⁴ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, *การเมืองการปกครองไทย: หลายมิติ*, หน้า 161 – 164.

⁹⁵ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่เก้า พ.ศ.2545 – 2549*, หน้า 15.

⁹⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, *แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถิพุทธ* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), 2546), หน้าปฐมบท – 3.

ของสถานศึกษา หรือการจัดเป็นระบบวิถีชีวิตในสถานศึกษาของผู้เรียนส่วนใหญ่ ทั้งนี้การพัฒนาผู้เรียนดังกล่าวจัดผ่านระบบไตรสิกขา⁹⁷ โดยมีแนวทางการจัดหลักสูตรสถานศึกษาดังต่อไปนี้

1. สอดแทรก เพิ่มเติม พุทธธรรมในวิสัยทัศน์ คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียน
2. เพิ่มเติมคุณธรรม จริยธรรม ในผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง
3. ให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ
4. สอดแทรกความรู้ และการปฏิบัติจริงในการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน และ

สถานการณ์อื่นๆ นอกห้องเรียน ได้แก่บูรณาการในการเรียนรู้ บูรณาการในวิถีชีวิต และบูรณาการไตรสิกขาในชีวิตประจำวัน⁹⁸

แม้ว่าคำอธิบายหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนวิถีพุทธมีการกล่าวว่า “ศึกษาเพิ่มเติมได้จากเอกสารการจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาของกรมวิชาการ พ.ศ.2545”⁹⁹ ก็ตาม แต่การที่โรงเรียนวิถีพุทธใช้หลักสูตรเดียวกันกับกลุ่มสาระวิชาพระพุทธศาสนานั้น ในมุมหนึ่งย่อมแสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับหลักสูตรมาตรฐานคือหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2544 ซึ่งเป็นหลักสูตรที่เน้นความยืดหยุ่น แต่ในอีกมุมหนึ่งความยืดหยุ่นของหลักสูตรดังกล่าวส่งผลให้หลักสูตรของโรงเรียนวิถีพุทธเกิดความไม่ชัดเจนด้วยเช่นกัน สิ่งนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงความไม่แตกต่างกันระหว่างโรงเรียนทั่วไปกับโรงเรียนวิถีพุทธในด้านของหลักสูตรการศึกษา ซึ่งตรงกับคำจำกัดความของโรงเรียนวิถีพุทธที่กล่าวว่าคือโรงเรียนปกติที่นำหลักพุทธธรรมไปใช้ แต่ถ้าพิจารณาโดยภาพรวมของระบบการศึกษาแล้ว การที่สถานศึกษาใด ๆ ก็ตามไม่มีหลักสูตรอย่างชัดเจนย่อมทำให้สถานศึกษานั้นๆ ไม่สามารถดำเนินการเรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะไม่มีแนวทางและมาตรฐานในการจัดการเรียนการสอนที่ชัดเจนนั่นเอง

เมื่อพิจารณาจากหลักสูตรที่ปรากฏพบว่าการจัดหลักสูตรโรงเรียนวิถีพุทธนั้นยังไม่มี ความชัดเจน เนื่องจากไม่มีการระบุถึงจำนวนหน่วยกิต หรือเนื้อหาในการเรียนแต่อย่างใด ถ้าพิจารณาจากหลักสูตรแล้ว ปริมาณการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาก็ไม่แตกต่างจากหลักสูตรทั่วไปเพราะเป็นหลักสูตรเดียวกับหลักสูตรมาตรฐาน จึงไม่น่าจะมีความแตกต่างจากโรงเรียนทั่วไปมากเท่าใดนัก นอกจากนี้การเน้นคำว่าบูรณาการก็มีความเกินความจำเป็น โดยไม่กล่าวถึงวิธีการแต่อย่างใด และแม้ว่าหลักสูตรของโรงเรียนวิถีพุทธจะมีกิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร เช่น พิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะ ประกวดมารยาทชาวพุทธ ค่ายพุทธบุตร กิจกรรมหน้าเสาธง เช่นการรำลึกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไหว้พระสวดมนต์ แผ่เมตตาสงบนิ่ง และ

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

กิจกรรมทำความดีระหว่างวัน เช่น เดินอย่างมีสติก่อนเข้าโรงอาหาร¹⁰⁰ กิจกรรมเหล่านี้อาจบูรณาการพุทธธรรมให้เข้ากับวิถีชีวิตประจำวันได้บ้าง แต่กิจกรรมเหล่านี้โดยเฉพาะกิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตรนั้นไม่ได้แสดงให้เห็นถึงการบูรณาการพุทธธรรมว่าเข้ากับกลุ่มสาระวิชาอื่นๆ ได้อย่างไร และกิจกรรมเหล่านี้ล้วนเป็นกิจกรรมเก่าแก่ที่โรงเรียนไทยในอดีตได้ทำมาตลอดแต่ได้สูญหายไปจึงไม่ได้เป็นของแปลกใหม่แต่อย่างใดอาจกล่าวได้ว่าโรงเรียนวิถิพุทธก็คือโรงเรียนที่อนุรักษ์บรรยากาศสมัยเก่านั้นเอง

เมื่อเริ่มต้นแนวคิดเรื่องโรงเรียนวิถิพุทธนั้น ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช เสนอแนะว่า การสอนวิชาพระพุทธศาสนาให้ได้ผลจะต้องนำไปบูรณาการเข้ากับชีวิตจริงเพื่อ อบรมคุณธรรมจริยธรรมให้กับเด็ก ที่สำคัญต้องนิมนต์พระสงฆ์มาช่วยสอนในโรงเรียนเหมือนกับโรงเรียนที่จัดโดยบางศาสนาที่มีบาทหลวงและแมชีทั้งหลายที่ไม่สอนเฉพาะเรื่องวิชาการ แต่เน้นเรื่องกิริยามรรยาทและอบรมคุณธรรมจริยธรรมด้วย ซึ่งนายกรัฐมนตรีเห็นด้วยกับข้อเสนอและเรียกโรงเรียนประเภทนี้ว่า โรงเรียนสอนเน้นพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับโรงเรียนที่สอนเน้นภาษาอังกฤษ โรงเรียนเหล่านี้เหมือนโรงเรียนปกติทั่วไป แต่สอนเน้นวิชาพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ¹⁰¹ เช่นเดียวกับโรงเรียนที่เน้นสอนศาสนาคริสต์ หรือศาสนาอิสลาม ซึ่งมีมาก่อนหน้านานแล้ว โดยมีนโยบายว่าในปีการศึกษา 2546 ให้มีโรงเรียนนำร่องจังหวัดละ 2 โรงเรียน ซึ่งในเบื้องต้นมีโรงเรียนเข้าร่วมโครงการในปี พ.ศ.2546 จำนวน 89 โรงเรียน จนถึงปี พ.ศ.2547 มีโรงเรียนวิถิพุทธทั่วประเทศกว่า 15,000 โรงเรียน¹⁰²

แม้ว่าโรงเรียนวิถิพุทธในปัจจุบันจะมีจำนวนมากขึ้น โดยมีอัตราการเพิ่มจำนวนที่สูง และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ก็ตาม แต่จากข้อมูลดังกล่าวสามารถตั้งข้อสังเกตได้หลายประการ เช่น จำนวนโรงเรียนวิถิพุทธที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนี้มีคุณภาพมากน้อยเพียงใด ความสัมพันธ์ระหว่างปริมาณกับคุณภาพของหลักสูตรตลอดจนการเรียนการสอนวิถิพุทธนั้นเป็นไปในทางเดียวกันหรือไม่ หรือโรงเรียนวิถิพุทธเหล่านี้เป็นเพียงแค่การนำเสนอรูปแบบ โดยมิได้คำนึงถึงเนื้อหาสาระและวิธีการแนววิถิพุทธอย่างที่ควรจะเป็นอย่างไรก็ดี แนวคิดดังกล่าวนับเป็นเรื่องที่น่าสนใจในแวดวงการศึกษา โดยเฉพาะในการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนา เพราะเป็นแนวโน้มที่ดีที่จะมีการนำหลักพุทธธรรมมาเป็นแกนหลักในการให้การศึกษาแก่พลเมืองของชาติ ดังเช่นในอดีตที่การศึกษาของประเทศไทยนั้นขึ้นอยู่กับพระพุทธศาสนาแทบทั้งหมด ซึ่งคงเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาต่อไปว่า “โรงเรียนวิถิพุทธ” นี้จะเป็นระบบการศึกษาเพื่อเข้าถึงความเป็นพุทธะที่แท้จริง

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

¹⁰¹ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *โรงเรียนวิถิพุทธ* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), หน้า 28 – 29.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

หรือเป็นเพียงร่างเงาของการศึกษาพระพุทธศาสนาที่อยู่ภายใต้แนวคิดและนโยบายของรัฐดังที่เคยเป็นมาตลอด 100 กว่าปีที่ผ่านมา

สรุป

วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2435 – 2544 มีการเรียกชื่อวิชาในตอนแรกว่าวิชาธรรมจารี และมีการเปลี่ยนแปลงชื่อเป็นวิชาธรรมจริยา วิชาจรรยา วิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม วิชาสังคมศึกษา และเปลี่ยนชื่อเป็นวิชาพระพุทธศาสนาในที่สุด โดยสรุปแล้วมีอัตราเรียนในระดับชั้นมูลศึกษา ร้อยละ 9.82 ประถมศึกษาร้อยละ 4.88 มัธยมศึกษาตอนต้นร้อยละ 5.279 และมัธยมศึกษาตอนปลายร้อยละ 5.328 โดยเฉลี่ยมีอัตราลดลงแบบต่อเนื่องจนถึงปี พ.ศ.2521 หลังจากนั้นจึงมีอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น สำหรับเนื้อหาวิชาในหลักสูตรการศึกษาเกือบทุกปีนั้นมีความซ้ำซ้อนกันเช่น พุทธประวัติ พิธีกรรม เบญจศีล เบญจธรรม ฯลฯ มีเนื้อหาเหล่านี้ซ้ำกันในเกือบทุกชั้นปี ซึ่งทำให้หลักสูตรมีความซ้ำซ้อนกันทั้งในหลักสูตรปีการศึกษาเดียวกันเอง รวมถึงซ้ำซ้อนกันในระหว่างหลักสูตรต่างปีการศึกษาด้วย

นอกจากนี้ในหลักสูตรการศึกษายังพบการแบ่งแยกหมวดธรรมเดียวกัน กระจายออกไปและใช้เวลาในการเรียนแบบแยกส่วน โดยมีระยะห่างระหว่างชั้นและเนื้อหาธรรมเป็นปี ๆ เช่น มงคลสูตร มีการแบ่งข้อของมงคลมาเรียนในแต่ละปี เช่น ชั้น ม.1 เรียนมงคลข้อ 1 – 3 ม. 2 เรียนมงคลข้อ 4 – 6 เป็นต้น หรือหลักธรรมเรื่องทศ 6 มีการแบ่งข้อมาเรียน เช่นกัน หลักธรรมเรื่องไตรสิกขา เรื่องไตรลักษณ์ หรือแม้แต่ สังคหวัตถุ 4 ก็ถูกแบ่งเนื้อหา โดยใช้เวลาวันข้ามปีในหลักธรรมแต่ละข้อ เป็นต้น รวมถึงปัญหาการตัดหัวข้อธรรมบางประการออกแล้วเรียนเฉพาะหลักธรรมที่ทางผู้ร่างหลักสูตรเห็นความสำคัญ เช่น ประโยชน์ 3 ถูกเรียนเฉพาะประโยชน์ในปัจจุบันเท่านั้น การแบ่งหัวข้อธรรมเดียวกัน แต่เรียนในต่างชั้นปี รวมถึงการตัดหัวข้อธรรมในหมวดเดียวกันนี้ ย่อมทำให้ผู้เรียนขาดความต่อเนื่องในการเข้าใจหลักธรรม และยิ่งอาจทำให้การเข้าใจเนื้อหาธรรมถูกเรียนแบบแยกส่วน ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจหลักธรรมที่คลาดเคลื่อนและนำไปใช้ผิดได้

นอกจากนี้การที่วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษานับประโยชน์ในภพปัจจุบันเท่านั้น แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดลดลง ซึ่งอาจจะรวมถึงความเชื่อในเรื่องมรรคผลนิพพาน อันเป็นอุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนาว่ามีน้อยลง ซึ่งอย่างไรก็ดี แนวคิดที่ไม่มีการสอนเรื่องโลกุตระธรรมให้กับนักเรียนในระดับประถมศึกษาและมัศึกษานั้น ผู้ร่างหลักสูตรอาจคิดว่าหลักธรรมในระดับโลกุตระนั้นไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใดก็เป็นได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรพิจารณาต่อไปว่าแนวคิดดังกล่าวสมเหตุสมผลหรือไม่ เพราะวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาแทบทั้งหมด ไม่มีการกล่าวถึงโลกุตระธรรมอันเป็นอุดมคติสูงสุดในพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด การศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาโดยไม่รู้จักอุดมคติอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา ย่อมทำให้ผู้ศึกษาไม่สามารถเข้าใจถึงแก่นแท้และความสำคัญของพระพุทธศาสนาได้อย่าง

แท้จริง และถึงแม้ว่าผู้ศึกษาจะสามารถเข้าใจหลักธรรมได้ในหลายส่วน แต่ในเมื่อผู้ศึกษาไม่มีความรู้ในแนวคิดหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว อาจทำให้ความเข้าใจในหลักธรรมอื่นๆ คลาดเคลื่อนได้ เช่น เรื่องกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น

แม้ว่าวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรปีการศึกษาต่างๆ พยายามที่จะให้ผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจและเลื่อมใสในพระรัตนตรัย แต่ตราบดีที่เนื้อหาหลักสูตรและวิธีการสอนยังไม่สามารถทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึงแก่นแท้ของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้ โดยเฉพาะหลักธรรมอันถือเป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนาเช่นเรื่องนิพพาน เป็นต้น ความเข้าใจและเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างแท้จริงนั้นก็จะไม่สามารถเข้าถึงได้เช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าผู้เรียนจะสามารถเข้าใจในพระรัตนตรัยได้แต่ยังไม่เข้าถึงพระรัตนตรัยการวางหลักสูตรนั้นๆ ต้องถือว่าล้มเหลวเพราะว่าไม่สัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพราะผู้ศึกษาไม่สามารถบรรลุและเข้าถึงพระรัตนตรัยได้อย่างแท้จริง

ในขณะเดียวกัน เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาโดยภาพรวมก็มีความพยายามที่จะทำให้ผู้ศึกษาเป็นชาวพุทธที่ดีในอุดมคติหลายๆ ด้าน จนดูเหมือนจะมากเกินไปและหาความชัดเจนไม่ได้ การบรรจุเนื้อหาวิชาทางพระพุทธศาสนามากเกินไปอาจทำให้ผู้ศึกษารู้สึกถูกบังคับให้มีความเป็นชาวพุทธในอุดมคติ และอาจจะเกิดการต่อต้านได้ในขณะเดียวกัน แม้ว่าผู้ศึกษาจะสามารถรับเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาทั้งหมดได้นั้น ผู้ศึกษานั้นอาจจะมีความรู้สึกแปลกแยกแหว่งเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนากับสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ถูกระบบทุนนิยม เป็นต้น ครอบครัว สิ่งต่างๆ เหล่านี้ย่อมทำให้ผู้ศึกษาเกิดความรู้สึกว่าเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาที่เรียนไปกับการใช้ชีวิตในสังคม เช่นการประกอบอาชีพ หรือในที่สุดแม้แต่การสอบเข้ามหาวิทยาลัยของผู้ที่จบการศึกษาไปนั้นไม่ได้มีความสอดคล้องกับความต้องการของสังคมแต่อย่างใด จริงอยู่แม้ว่าในสังคมไทยยังต้องการคนดี แต่สังคมไทยเองจะให้ความสำคัญกับคนเก่งมากกว่า แม้ว่าสังคมไทยจะเริ่มมีความต้องการคนดีในช่วงที่สภาพสังคมเสื่อมโทรมลง แต่คนเก่งก็ยังดูมีความสำคัญมากกว่าในขณะที่ประเทศชาติกำลังต้องการคนเก่งเพื่อมาพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ

วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น เนื้อหาธรรมะถูกเน้นไปที่ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลัก และสอนหลักธรรมเรื่องความกตัญญูและความว่าง่าย เป็นต้น เพื่อให้ส่งผลต่อการปกครองประชาชนให้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาทางศีลธรรมให้เป็นเรื่องที่สามารถนำมาปรับใช้ความต้องการของชาติบ้านเมืองในคติชาตินิยมได้ เช่นความกล้าหาญ ความเป็นเสือป่า การสู้รบเพื่อบ้านเมือง เป็นต้น แต่เมื่อประเทศไทยเปลี่ยนระบบการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย วิชาพระพุทธศาสนาได้ถูกใช้ไปเพื่อสร้างคติต่างๆ ตามแนวคิดของประชาธิปไตย เริ่มตั้งแต่การให้ความรู้และการยอมรับเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ หรือการนำคำสอนพุทธศาสนาเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ หรือ

การตัดลัทธิธรรมบางประการที่ขัดกับนโยบายทางเศรษฐกิจของชาติ และส่งเสริมลัทธิธรรมที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น สุขของคฤหัสถ์ คหบดีธรรม เป็นต้น หรือลัทธิธรรมหลายอย่างเป็นการเน้นเนื้อหาเพื่อความอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมประชาธิปไตยแทน

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาของรัฐในสังคมไทยย่อมแยกไม่ออกกับอิทธิพลจากรัฐไม่ว่ารัฐไทยนั้นจะมีระบอบการปกครองแบบใดก็ตาม เพราะการใช้ลัทธิธรรมทางพระพุทธศาสนานั้นนอกจากจะเป็นการสร้างคนดีตามอุดมคติในพระพุทธศาสนาแล้วยังมีจุดประสงค์เพื่อนำมาสั่งสอนให้เป็นพลเมืองที่ดีของรัฐอีกด้วย การนำลัทธิธรรมในวิชาพระพุทธศาสนาเพื่อสั่งสอนให้เยาวชนเป็นพลเมืองที่ดีและปกครองง่าย ดังปรากฏในหลักสูตรปีการศึกษาต่างๆ เหล่านี้ย่อมแสดงว่าพระพุทธศาสนาย่อมเป็นเครื่องมือประการหนึ่งของรัฐที่นำมาใช้เพื่ออบรมพลเมืองให้มีความเรียบร้อย และง่ายต่อการปกครอง รวมถึงเป็นสื่อในการถ่ายทอดนโยบายต่างๆ อันเป็นไปตามที่รัฐพึงประสงค์ ซึ่งลัทธิธรรมในพระพุทธศาสนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของรัฐในข้อนี้ได้เป็นอย่างดี

ท่ามกลางบริบทแห่งสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นการครอบงำความคิดและวิถีชีวิตของระบบทุนนิยมในสังคมโลก ความขัดแย้งทางศาสนาต่างๆ ที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น และกำลังถาโถมเข้ามากระทบสู่สังคมไทย สิ่งเหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบต่อสถาบันศาสนาในประเทศไทยเป็นอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันสังคมไทยก็ยังมีความต้องการพัฒนาประเทศให้มีความทัดเทียมกับประเทศที่เป็นอารยะในสังคมอุตสาหกรรม ในขณะที่ปัญหาศีลธรรมและจริยธรรมกลับทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น แม้สังคมไทยจะตระหนักถึงปัญหานี้กันอย่างกว้างขวาง และคำนึงถึงวิชาพระพุทธศาสนาว่ามีความสำคัญในการร่วมแก้ปัญหาดังกล่าว แต่พื้นฐานการศึกษาของสังคมไทยที่เป็นสิ่งบ่มเพาะความดีและศีลธรรมของพลเมืองในชาติไทยนั้น กลับมีอัตราเรียนวิชาที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมและจริยธรรม โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาในจำนวนอัตราส่วนที่ลดลงมาเกือบตลอด

แม้ว่าในปัจจุบันจะยังไม่มีการศึกษาหรือการวิจัยกันอย่างจริงจังว่าอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาของชาตินั้น จะมีความสัมพันธ์กับคุณธรรมและจริยธรรมของคนในสังคมไทยมากน้อยเพียงใด แต่อย่างไรก็ดีพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาช้านาน และมีอิทธิพลทางความคิด และส่งผลไปถึงการกระทำทางกายและวาจาของคนในสังคมไทยมายาวนานตลอดประวัติศาสตร์ชาติไทย เชื่อได้ว่าเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ต่างๆ ของชาติไทยนั้น ย่อมเป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นถึงคุณค่าที่พระพุทธศาสนาได้ให้ไว้กับสังคมไทย ดังเช่นคตินิยมที่สำคัญของพระพุทธศาสนาประการหนึ่งคือการเน้นเรื่องความไม่เบียดเบียนและการสร้างสันติสุขในจิตใจตลอดจนสังคมโดยรวมนั้น คตินิยมเหล่านี้ย่อมมีผลทำให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความสงบสุขมาช้านาน แต่ในบัดนี้หลักสูตรพระพุทธศาสนาที่เป็นรากเหง้าแห่งความสงบสุขในสังคมไทยกำลังมีจำนวนลดน้อยถอยลง

แม้ว่างานวิจัยนี้จะไม่ได้ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความสงบสุขของสังคมไทยหรือความมีศีลธรรมจริยธรรมของประชาชนในสังคมไทย กับอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาว่ามีความเกี่ยวข้องกันแบบมีนัยสำคัญหรือไม่ แต่ในมุมมองของผู้วิจัยคิดว่าวิชาพระพุทธศาสนาย่อมมีผลต่อความสงบสุข ตลอดจนศีลธรรมและจริยธรรมของสังคมไทยอย่างแน่นอน แม้ในยุคที่มีการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนากันอย่างมากมายในอดีต เมื่อเทียบกับในปัจจุบันแล้ว ปัญหาเรื่องจริยธรรมและศีลธรรมในสังคมไทยหลายประการ ยังมีความรุนแรงปรากฏให้เห็นอย่างมากมาย และเป็นที่น่าคิดต่อไปว่าเมื่อวิชาพระพุทธศาสนามีอัตราการเรียนลดน้อยลง กว่าในอดีต ปัญหาสังคมไทยในอนาคตต่อไปจะมีสภาพการณ์เป็นเช่นไร

แม้ว่าอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาของไทย 100 กว่าปีที่ผ่านมาจะมีแนวโน้มที่นำวัดก้อยอยู่หลายประการก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่อาจจะเป็นสิ่งที่นำวัดมากกว่าอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาที่มีจำนวนน้อยลง สิ่งนั้นคือเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาที่ได้ถูกตีความ ขยายความ และแปลความไปเพื่อรับใช้อำนาจรัฐในยุคสมัยต่างๆ ตลอดจน โดยฐานะที่เป็นเครื่องมือให้รัฐนำมาใช้ในการสร้างทัศนคติต่างๆ แก่ประชาชนตามที่รัฐต้องการ กล่าวคือวิชาพระพุทธศาสนาในยุคแรกๆ เน้นความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยเหตุผลทางด้านการปกครอง และการปฏิรูปประเทศ อันเป็นยุทธศาสตร์ในการรับมือกับภัยจากการล่าอาณานิคมจากประเทศตะวันตก ยุคต่อมาวิชาพระพุทธศาสนาได้กลายเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังคติชาตินิยม การปลูกฝังเรื่องประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญ เพราะระบอบการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไป และในที่สุดวิชาพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการตอบสนองนโยบายของรัฐบาลในยุคต่างๆ เช่น การต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ การนำหลักธรรมไปตอบสนองค่านิยมทางเศรษฐกิจ และในที่สุดพระพุทธศาสนาอาจจะกลายเป็นการตอบสนองลัทธิบริโภคนิยมในที่สุดก็เป็นได้

หลักสูตรพระพุทธศาสนาในสมัยหลังๆ นั้นพยายามที่จะมีการเน้นหลักธรรมต่างๆ เพื่อนำไปใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน ในด้านหนึ่งย่อมเป็นการแสดงให้เห็นคุณค่าของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาว่าสามารถใช้และเห็นผลได้ทันที เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้รวดเร็ว แต่ในอีกด้านหนึ่งย่อมแสดงให้เห็นถึงการเน้นแต่ประโยชน์ในปัจจุบันหรือที่ภุชงค์มีกตลประโยชน์เท่านั้น ไม่มีการกล่าวถึงเรื่องประโยชน์ในภพหน้าหรือสัมปรายภพกตลประโยชน์ และประโยชน์อย่างยิ่งหรือปรมาตลประโยชน์แต่อย่างใด สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าหลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนาหลายประการได้ถูกตัดลดทอนความสำคัญลงไปหลายส่วน ซึ่งทำให้ความลึกซึ้งของหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาลดลง และถูกตีความใหม่ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของสังคมที่ไม่ได้ต้องการความลึกซึ้งทั้งหมดของพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด แต่สิ่งที่สังคมและระบบการศึกษาต้องการจากพระพุทธศาสนานั้นคือ หลักธรรมที่ตอบสนองกับนโยบายของรัฐ และสามารถนำมาใช้ได้และเห็นผลได้ทันทีในปัจจุบัน เช่นหลักธรรมที่ทำให้เป็นเศรษฐกิจ ซึ่งสอดคล้องกับสังคมในระบบทุนนิยม เป็นต้น

การปรับหลักสูตรในพระพุทธศาสนาเพื่อจุดมุ่งหมายดังที่ได้กล่าวมา ย่อมสะท้อนให้เห็นความจริงในหลายส่วน ในส่วนหนึ่งย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัวของพระพุทธศาสนาที่สามารถตอบสนองกับความต้องการของสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐไทยในทุกสมัยการปกครองตั้งแต่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ระบอบเผด็จการ จนถึงระบอบประชาธิปไตยแบบครึ่งใบหรือเต็มใบ ก็ตาม แต่ในอีกส่วนหนึ่งย่อมเป็นการสะท้อนถึงความไม่มีจุดยืนของพระพุทธศาสนาและความวิตกกังวลถึงสถานะของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยว่าจะหายไป พระพุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องปรับตัวเองเพื่อให้มีที่อยู่หรือตำแหน่งในสังคมไทย แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุดของรัฐประการหนึ่ง ในการใช้ส่งเสริมการปกครองและให้ความรู้แก่ประชาชนเพื่อให้เป็นพลเมืองดีและคนดีของสังคมไทยไปพร้อมๆ กัน แต่ในอีกส่วนหนึ่ง การปรับตัวเช่นนั้นย่อมทำให้หลักสูตรที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาถูกตีความและแปลความไปจากหลักสูตรดั้งเดิม จนในที่สุดการปรับตัวนั้นอาจจะทำให้ไม่เหลือเค้าของความเป็นพระพุทธศาสนาที่แท้จริงได้เลยในที่สุด

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ววิชาพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่าในการกล่อมเกลายุติกรรมในจิตใจของมนุษย์ก็อาจจะสูญเสียศักยภาพในส่วนนี้ไป เพราะถูกจำกัดศักยภาพเพียงแค่เป็นเครื่องมือของรัฐในการตอบสนองนโยบายต่างๆ คุณค่าเดิมของวิชาพระพุทธศาสนาที่สามารถกล่อมเกลายุติใจและสร้างคุณธรรมตามหลักพุทธธรรมก็จะไม่สามารถทำได้ ในขณะที่สังคมกำลังต้องการคุณค่าของพระพุทธศาสนาในการกล่อมเกลายุติใจ หรือแม้แต่วิชาธรรมทูตที่สังคมในขณะนี้ต้องการก็แต่รัฐและพระภิกษุสงฆ์เองกลับไม่สามารถตอบสนองในเรื่องนี้ให้แก่สังคมได้ เพราะการที่รัฐและพุทธศาสนายังต้องการพึ่งพิงกันและกันในเชิงของโลกมากกว่าของธรรม ครอบงำที่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและพุทธศาสนายังดำเนินเช่นนี้ต่อไป สิ่งที่น่าพิจารณาต่อไปคือ ถ้าวันใดวิชาพระพุทธศาสนาไม่สามารถตอบสนองนโยบายต่างๆ ของรัฐได้อีกย่อมเป็นเรื่องธรรมดาที่วันนั้นจะไม่มีวิชาพระพุทธศาสนาอยู่ในหลักสูตรการศึกษาของชาติไทยอีกต่อไป

ในปัจจุบันได้เกิดแนวคิดเรื่อง “โรงเรียนวิถีพุทธ” ขึ้น ซึ่งเป็นที่น่าสนใจว่า โรงเรียนวิถีพุทธนี้จะเป็นการให้การศึกษาด้วยหลักไตรสิกขาเพื่อเข้าถึงความเป็นพุทธะที่แท้จริง หรือจะเป็นเพียง枉เงาของการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาที่อยู่ภายใต้แนวคิดและนโยบายของรัฐดังที่เคยเป็นมาตลอด อย่างไรก็ตามวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาก็คือเพียงส่วนหนึ่งของระบบการศึกษา การศึกษายังประกอบด้วยส่วนสำคัญอีกหลายส่วน เช่น ครูผู้สอน อุปกรณ์การเรียน สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน รวมถึงสภาพแวดล้อมทางสังคมด้วย การศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาจะสัมฤทธิ์ผลได้คงต้องอาศัยองค์ประกอบต่างๆ เข้าร่วมด้วย จุดมุ่งหมายในการสร้างคุณความดีในจิตใจตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจึงจะสามารถดำเนินไปได้ตามแนวทางที่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้เกิดขึ้นแก่มวลมนุษยชาติ แต่เนื่องจากงานวิจัยนี้มุ่งที่จะศึกษาเฉพาะหลักสูตรการศึกษาเท่านั้น จึงคงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาของไทย และคง

เป็นส่วนเสี้ยวเพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับกระบวนการศึกษาอันยิ่งใหญ่ในพระพุทธศาสนาที่ประทานแสงสว่าง
แก่สรรพชีวิตมาตลอดหลายพันปี ©